

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

- SLAVOMÍR ONDREJOVIČ, Úvodné slovo
- MARTIN OLOŠTIAK, O spôsoboch tvorenia vlastných mien
- RUDOLF KUCHAR, Preklad Magdeburského práva ako prameň Historického slovníka slovenského jazyka
- JANA SKLADANÁ, Fenomén kontinuity slovnej zásoby v predpisovnom a spisovnom období
- ĽUBOMÍR KRALČÁK, Kedy bola uzákonená štúrovská spisovná slovenčina?
- TOMÁŠ BÁNIK, Onomaziologický aspekt pri spracovaní hesiel v pripravovanom slovníku štúrovskej slovenčiny
- ĽUBOR KRÁLIK, Etymologické príspevky k štúdiu slovenskej nárečovej lexiky: Z problematiky sporadických hláskových zmien ($s > c, f \sim p$)
- PAVOL ŽIGO, budú v onomastike aj muzikonymá? (O jednej-dvoch *Plavovláskach*)
- IVETA VALENTOVÁ, Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka?
- IVOR RIPKA, Etnonymá polabsko-pobaltských slovanských kmeňov
- ADRIANA FERENČÍKOVÁ, Tri turčianske priezviská z historického a kontaktového aspektu
- JURAJ HLADKÝ, Onomasticko-historické kontexty lokality *Stará dedina*
- ANDREJ ZÁVODNÝ, Niektoré neštandardizované hydronymá v slovenskom Pomoraví
- EMIL KUČÁK, O menách osôb v Liptove
- MIROSLAV KAZÍK, Živé osobné mená v triede ženatých mužov v Topoleckej
- MÁRIA BELÁKOVÁ, Didaktika vlastného mena (Základné východiská a aspekty)

SLOVENSKÁ REČ

Časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.

HLAVNÝ REDAKTOR/
EDITOR-IN-CHIEF
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA /
EXECUTIVE EDITOR
Jana Wachtarczyková

REDAKČNÁ RADA/
EDITORIAL BOARD
Ján Bosák (Bratislava)
Klára Buzássyová (Bratislava)
Juraj Dolník (Bratislava)
Ľubomír Ďurovič (Lund – Švédsko)
Miroslav Dudok (Bratislava)
Ján Findra (Banská Bystrica)
Siniša Habijanec (Záhreb – Chorvátsko)
Jörg Hansen (Regensburg – Nemecko)
Martina Ivanová (Prešov)
Ľubomír Kralčák (Nitra)
Mark Lauersdorf (Kansas – USA)
Milan Majtán (Bratislava)
Jozef Mlacek (Bratislava)
Martin Ološtiak (Prešov)
Ol'ga Orgoňová (Bratislava)
Matej Považaj (Bratislava)
Ján Sabol (Košice)
Daniela Slančová (Prešov)
Pavol Žigo (Bratislava)

TECHNICKÝ REDAKTOR/
LAY OUT
Vladimír Radik

SLOVAK SPEECH

Journal for the Slovak language research. Founded in 1932. The organ of Ľ. Štúr institute of linguistics of Slovak academy of science.

OBSAH

Slavomír Ondrejovič, Úvodné slovo	207
Martin Ološtiak, O spôsoboch tvorenia vlastných mien	209
Rudolf Kuchar, Preklad Magdeburského práva ako prameň Historického slovníka slovenského jazyka. 225	
Jana Skladaná, Fenomén kontinuity slovnej zásoby v predpisovnom a spisovnom období	233
Ľubomír Kralčák, Kedy bola uzákonená štúrovská spisovná slovenčina?	239
Tomáš Bánik, Onomaziologický aspekt pri spracovaní hesiel v pripravovanom slovníku štúrovskej slovenčiny	248
Ľubor Králik, Etymologické príspevky k štúdiu slovenskej nárečovej lexiky: Z problematiky sporadických hláskových zmien ($s > c, f \sim p$)	261
Pavol Žigo, Budú v onomastike aj muzikonymá? (O jednej-dvoch <i>Plavovláskach</i>)	270
Iveta Valentová, Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka?	278
Ivor Ripka, Etnonymá polabsko-pobaltských slovanských kmeňov	287
Adriana Ferenčíková, Tri turčianske priezviská z historického a kontaktového aspektu	293
Juraj Hladký, Onomasticko-historické kontexty lokality <i>Stará dedina</i>	298
Andrej Závodný, Niektoré neštandardizované hydronymy v slovenskom Pomoraví	305
Emil Kufčák, O menách osôb v Liptove	311
Miroslav Kazík, Živé osobné mená v triede ženatých mužov v Topoleckej	333
Mária Beláková, Didaktika vlastného mena (Základné východiská a aspekty)	343

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows, najlepšie vo formáte .rtf. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať *kurzív*, **bold**, ^{horný}/_{dolný} index. Nič nepodčiarkovať, neriediť, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Príspevky prosíme posilať elektronickou poštou ako prílohu paralelne na adresy wachtarczyk@gmail.com a slavoo@juls.savba.sk. Po prijatí príspevku autorov vyzvu mieme o možnostiach publikovania.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honorára: rodné číslo, adresu trvalého bydliska a číslo bankového účtu. Zasláním rukopisu autori dávajú redakcii výhradné právo na publikovanie svojich textov v danom periodiku bez časového obmedzenia.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať približne 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 75, 2010. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Jana Wachtarczyková. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Evidenčné číslo EV 3695/09

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2010

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 75 – 2010

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 75 – 2010
ČÍSLO 4 – 5

Milou zhodou okolností štvrté a piate číslo 75. ročníka nášho časopisu obsahuje príspevky, ktoré odznali na vedeckom seminári konanom 14. 10. 2009 pri príležitosti 75. narodenín PhDr. Milana Majtána, DrSc., jedného z najvýznamnejších súčasných slovenských jazykovedcov.

Slavomír Ondrejovič

ÚVODNÉ SLOVO

Vážené dámy, vážení páni,

je pre mňa veľkou ct'ou, že môžem povedať pár slov na úvod seminára, ktorý sme zasvätili nášmu milému dlhoročnému kolegovi a spolupracovníkovi PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín.

Rád by som nášmu jubilantovi vyslovil ešte aj pri tejto príležitosti poďakovanie za mimoriadne úspešné dlhoročné vedenie Oddelenia dejín slovenčiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV i za jeho rozsiahle dielo, ktorým prispel k propagácii dobrého mena Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra i celej slovenskej jazykovedy doma i v zahraničí. V službách Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV pracuje M. Majtán pomaly polstoročie, a určite ho aj prekročí, lebo táto jeho služba sa napriek oficiálnym dokumentom neskončila doteraz.

Niet pochyb, že je to predovšetkým zásluha PhDr. Milana Majtána, DrSc., že sa v Jazykovednom ústave dokončil objemný sedemzväzkový Historický slovník slovenského jazyka. Vie si niekto predstaviť tento slovník bez jeho účasti? Ja veľmi nie. Inou veľkou témou a láskou PhDr. Milana Majtána je, ako je všeobecne známe, onomastika. Všetci vieme, v akom štýle organizoval náš jubilant onomastické konferencie a pripravoval zborníky z nich, ako pracoval v medzinárodných komisiách, ako sa zúčastňoval na medzinárodných atlasoch a projektoch, ako umne organizoval onomastický výskum na Slovensku a ako aktívne si počínal pri štandardizovaní slovenských geografických názvov v rezorte geodézie a kartografie i v rezorte vnútra. Zo

všetkých týchto historických a onomastických sfér publikoval nepreberné množstvo monografií a článkov, ktoré vnímame ako fundamentálne v daných oblastiach.

V rokoch 1995 – 1999 vykonával – nezabudnime ani na to – funkciu zástupcu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, bol dlho členom vedeckej rady ústavu a oddávna je aj členom Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry SR. Aj na tomto poste očakávame od neho pomoc a obhajovanie našich záujmov.

Pri všetkých týchto jeho aktivitách nečudo, že ho neobišli ani ocenenia, ktoré si vyslúžil svojou neúnavnou výskumnou prácou (bol napr. zaradený medzi najvýznamnejšie osobnosti SAV) a sme veľmi hrdí, že práve jemu prezident republiky udelil jedno z najvýznamnejších ocenení, aké sa kedy jazykovedcovi dostalo: štátne významnenie Pribinov kríž II. triedy za významné zásluhy v rozvoji Slovenskej republiky.

Milan Majtán patrí bezpochyby medzi najvýznamnejších jazykovedcov súčasnosti u nás. Je špičkovým odborníkom, ktorého práce sú známe a uznávané doma aj v zahraničí. Chcel by som napokon vysloviť želanie, aby sa nášmu jubilantovi, PhDr. Milanovi Majtánovi, aj v ďalších rokoch úspešne darilo rozvíjať činnosť vo všetkých „jeho“ disciplínach na prospech slovenskej jazykovedy i poznania slovenského jazyka vôbec.

Som rád, že na tomto „milanomajtánovskom“ podujatí odznejú príspevky na najrozmanitejšie témy, blízke srdcu nášho jubilanta. Želám preto tomuto semináru už len úspešný priebeh a príjemnú atmosféru.

O SPÔSOBOCH TVORENIA VLASTNÝCH MIEN

OLOŠTIAK, M.: About the Ways of Coining Proper Names. Slovenská reč, 2010, 75, No. 4 – 5, pp. 209 – 224. (Bratislava)

The problem of coining proper names is one of the most central topics in onomastics. The typology introduced in the paper is based on a theory of lexical motivation and takes into account two basic aspects: a) a motivating element, b) relation between a motivating element and a motivated element (proper name). The typology is done in several degrees, predominantly on the basis of the feature <origin of a motivating element> three categories are distinguished: intralingual, interlingual and combined intralingual-interlingual nominations. Furthermore, a detailed analysis is provided within the framework of intralingual nominations (there are three categories: deappellative, deonymic and combined deappellative-deonymic nominations).

I. ÚVODNÉ POZNÁMKY

Utvorenosť vlastného mena je jedným z centrálnych, a preto aj jedným z najdiskutovanejších problémov teoretickej onomastiky. Tejto problematike sa komplexnejšie či čiastkovo venovalo množstvo bádateľov (striktne výberovo uvádzame len niektoré knižné práce: Pleskalová, 1992, 1998; Blanár, 1996, s. 107 a n.; Majtán, 1996, s. 19 a n.; Šrámek, 1999 a i.). Vzhľadom na obmedzený priestor tohto článku prístupy jednotlivých autorov v samostatnej časti nebudeme analyzovať.

V príspevku predstavujeme pokus o klasifikáciu spôsobov tvorenia vlastných mien založený na teórii lexikálnej motivácie (porov. Furdík, 2008). V rámci tejto koncepcie, ktorá sa zakladá na relativizovaní axiómy o arbitrárnosti jazykového znaku, sa vyčleňuje týchto 17 typov lexikálnej motivácie: paradigmatická, fónická, sémantická, morfológická, slovotvorná, syntaktická, frazeologická, onymická, interlingválna, abreviačná, expresívna, registrová, terminologická, sociolektická, teritoriálna, temporálna, individualizačná (terminológia je v porovnaní s pôvodným Furdíkovým prístupom mierne upravená; porov. Ološtiak, 2009a).

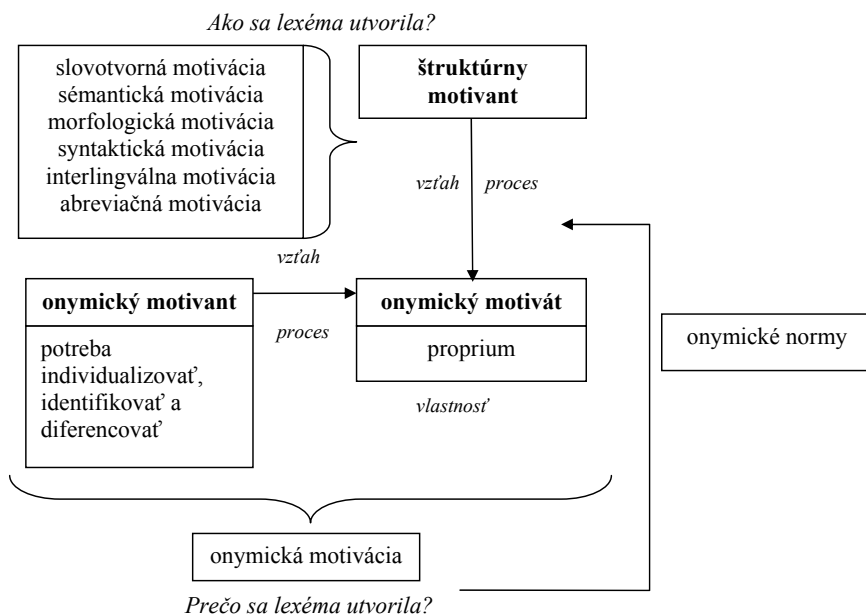
Onymicky motivované sú vlastné mená a pri charakteristike onymickej motivácie vychádzame z chápania vlastného mena ako špecifického lexikálneho znaku. Špecifika propria vyplýva z jeho funkcií – individualizovať, identifikovať a diferencovať druhovú jednotlivinu (Blanár, 1996; Šrámek, 1999). Prostredníctvom onymickej motivácie sa odpovedá na otázku *Prečo sa lexéma vo funkcii vlastného mena utvorila?* takýmto spôsobom: *Pretože onymická lexéma vyjadruje komunikačnú potrebu pomenovať daný denotát ako jednotlivinu, teda individualizovať, identifikovať a diferencovať.*

Druhá fundamentálna otázka (*Ako sa lexéma vo funkcii vlastného mena utvorila?*) sa týka „fyzického“ utvorenia propria. Vychádzame z tézy, že onymická motivácia sama osebe nemá schopnosť fyzicky utvoriť príslušnú lexikálnu jednotku (pro-

prium), inherentne neobsahuje funkciu <nominačná abilita>. Na fyzickom utvorení vlastného mena sa podieľajú iné typy lexikálnej motivácie, ktoré sa funkciou <nominačná abilita> vyznačujú (ide o sémantickú, slovotvornú, morfológickú, syntaktickú, interlingválnu a abreviačnú motiváciu), a to buď samostatne, alebo vo vzájomnej interakcii. Onymická motivácia však stojí v pozadí celého procesu propriálnej nominácie – spôsob utvorenia vlastného mena je determinovaný onymickými normami.

Schematicky možno lexikálnomotivačné súvislosti onymickej motivácie znázorniť takto:

Schéma 1: Onymická motivácia

V nasledujúcich dvoch častiach sa pokúsime predstaviť dve vzájomne sa dopĺňajúce klasifikácie. Prvou je komplexnejšia klasifikácia (časť II.), ktorá nie je čisto a striktné založená na lexikálnej motivácii, lexikálnomotivačná teória v rámci tohto triedenia však tvorí organickú súčasť. Druhá klasifikácia (porov. časť III.), ktorá priamo vychádza z teórie lexikálnej motivácie, je dodatkom ku komplexnej klasifikácii. V tejto časti stručne sumarizujeme a sprehľadňujeme, na akých spôsoboch tvorenia sa podieľajú jednotlivé motivačné typy.

Pri uvádzaní príkladov vychádzame z vlastnej excerpcie, ako aj z prác J. Krška (2008 a i.), I. Lutterera – M. Majtána – R. Šrámk (1982), M. Imrichovej (2002) a i. Kvôli prehľadnosti na konci príspevku uvádzame štyri schémy, v ktorých sa celý výklad sumarizuje.

II. KOMPLEXNÁ KLASIFIKÁCIA

Pri komplexnej klasifikácii berieme do úvahy dva aspekty: 1) charakter štruktúrneho motivantu; 2) vzťah medzi členmi motivačnej dvojice, teda medzi štruktúrnym motivantom a onymickým motivátom (príslušným propriom). Pojmom/termínom **štruktúrny motivant**¹ (ďalej len motivant) pomenúvame motivujúcu jazykovú jednotku, ktorá je východiskom fyzického utvorenia propriálnej lexémy. Motivantom môže byť domáca aj prevzatá lexéma, apelatívum aj proprium, jednoslovná aj viacslovná lexéma.

Na prvom stupni rozlišujeme intralingválne, intralingválno-interlingválne a interlingválne spôsoby vzniku proprií. Pri intralingválnom tvorení motivant je súčasťou daného jazyka (v našom prípade slovenčiny). Pri interlingválnom tvorení sa proprium tvorí prevzatím z cudzieho jazyka. Medzi nimi stojí zmiešaný, intralingválno-interlingválny typ.

1. Intralingválne spôsoby možno členiť na tri hlavné skupiny podľa toho, či motivantom je apelatívum alebo proprium: 1.1 deapelatívne tvorenie (motivantom je apelatívum); 1.2 deonymické tvorenie (motivantom je proprium); 1.3 kombinované deapelatívno-deonymické tvorenie (motivantom je súčasne apelatívum aj proprium).

1.1. Deapelatívne tvorenie (apelatívum → proprium)

V rámci deapelatívneho tvorenia rozlišujeme štyri druhy nominácie: 1.1.1 jednoduchá proprializácia; 1.1.2 slovotvorná proprializácia; 1.1.3 abreviačná proprializácia; 1.1.4 prepozičná proprializácia.

1.1.1. Jednoduchá proprializácia

Podstatou jednoduchej proprializácie (onymizácie, deapelativizácie)² je to, že v momente utvorenia propria nedochádza k zmene morfématickej štruktúry; porov. aj definíciu onymizácie v práci *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*: „Přechod slova nebo slovního spojení apelativního (substantivního, adjektivního, slovesného, citoslovečného atd.) ve vlastní jméno jen změnou funkce (ne tedy odvozením, složením a pod.)“ (Svoboda et al., 1973, s. 83). Uvádzajú sa tu príklady *Písek, Čistá, Dokulil, Řach*. Ako vidno, v Základnej sústave sa onymizácia chápe užšie, v našom ponímaní jej zodpovedá jednoduchá proprializácia.

V rámci jednoduchej proprializácie rozlišujeme: 1.1.1.1 tvorenie jednoslovných proprií; 1.1.1.2 tvorenie viacslovných proprií.

1.1.1.1. Tvorenie jednoslovných proprií

V rámci tvorenia jednoslovných vlastných mien sa vyčleňujú dva procesy podľa toho, či motivantom je substantívum alebo iný slovný druh. V prvom prípade sa proprium tvorí prostredníctvom pôsobenia sémantickej motivácie, v druhom prípade prostredníctvom morfolologickej motivácie.

¹ J. Furdík (1994) pri porovnávaní fungovania motivácie v slovotvorbe a vo frazeológii uvažuje o štruktúrnej zložke motivácie, teda o motivácii od fundujúceho slova, resp. slov.

² K terminologickým otázkam porov. napr. Svoboda et al. (1973, s. 83); Dvonč (1983); Blichá – Majtán (1986, s. 55).

a) Sémantická motivácia (substantívum → proprium)

Sémanticky motivované sú sekundárne významy polysémickej lexémy, ktoré boli utvorené na základe sémantickej derivácie, napr. *ruka* „ľudská horná končatina“ → „(vo futbale) nedovolené hranie rukou“.

J. Dolník (2007, s. 60 – 61) vo výklade rôznych aspektov fungovania princípu analógie vo frazeológii poukazuje na analógiu so sémantickou, druhotnou motiváciou, pri ktorej sa uplatňuje fiktívna ekvivalencia referentov, viazaných na príslušné významy. Vo vzťahu nefrazeologickej konštrukcie (uvádza sa príklad *padla kosa na kameň*), ktorá sa vyznačuje statusom sémantickoštruktúrnej motivovanosti (forma je motivovaná príslušnou sémantickou štruktúrou) a súvzťažnej idiomatizovanej konštrukcie (frazéma *padla kosa na kameň*) namiesto polysémie J. Dolník navrhuje hovoriť o **ambisémii**. Pri frazéme sa teda abstrahuje od sémantickoštruktúrnej motivovanosti, čím sa dáva priestor na uplatnenie frazeologickej referencie: „Sémantická štruktúra motivujúca výrazovú štruktúru sa transponuje do pozície vehikula obrazného vyjadrovania za sprievodu idiomatizácie výrazu, čiže sa stáva prostriedkom iracionálneho zobrazovania výseku sveta.“ (Dolník, 2007, s. 61). Prostredníctvom termínu ambisémia sa poukazuje na rozdielnosť medzi klasickou sémantickou deriváciou a motiváciou/fundáciou, ktorej výsledkom je medzisyntetická homonymia typu *byť na koni* (voľná syntaktická konštrukcia) – *byť na koni* (frazéma).

V nadväznosti na výklad J. Dolníka ambisémiu možno považovať za špecifický prejav sémantickej motivácie, ku ktorej dochádza aj pri propriálizácii: *kováč* (apelatívum) → *Kováč* (proprium). Prostredníctvom termínu ambisémia možno podľa nášho názoru neprotirečivo poukázať na fundáciu (v dokulilovskom zmysle: fundácia = formálny vzťah medzi východiskovým a odvodeným prvkom), ktorá stojí v pozadí tohto typu tvorenia proprií. Poukazuje sa tak na moment vzniku propria (teda spôsob vzniku propria), nie na moment používania, v ktorom už dochádza k rozpojeniu etymologického a onymického významu (porov. Šrámek, 1999, s. 21 – 22). Genetický vzťah k štruktúrnemu motivantu sa synchronne nemusí vôbec uvedomovať, pretože pre onymickú motiváciu nie je funkčne relevantný.³ Tento vzťah sa však môže sekundárne aktualizovať napríklad prostredníctvom kategórie nomen omen (porov. napr. lekárku s priezviskom Drakulová, ktorá pracuje na hematológii) či pri tvorení prezývok (napr. priezvisko *Chudý* – prezývka *Trieska*).

Ambisémické tvorenie možno ďalej členiť na dve skupiny podľa realizácie/ne-realizácie transgenerizácie (zmeny gramatického rodu):

α) Propriá, pri tvorbe ktorých nedochádza k transgenerizácii (celá skupina abioným, v rámci bioným motivantom je apelatívum mužského rodu). Tu možno ďalej rozlišovať prípady, keď:

³ Inou otázkou je, že istý spôsob tvorenia môže byť charakteristický pre istú skupinu proprií.

– vôbec nedochádza k zmene morfolologickej paradigmy: napr. pri tvorení antroponým fundujúce apelatívum sa skloňuje podľa rovnakého typu ako proprium (ide o klasický typ hrdina), napr. *gazda* → *Gazda*, *vajda* → *Vajda*;

– dochádza k čiastočnej zmene paradigmy: opäť v rámci antroponým apelatívum sa skloňuje podľa klasického typu chlap a v nom. pl. má morfu -i, resp. -ia; motivované antroponymické maskulínium má v nom. pl. vždy morfu -ovia: *tkáč* (*tkáči*) → *Tkáč* (*Tkáčovia*).

β) Propriá, pri tvorbe ktorých nastáva transgenerizácia (pri tvorení antroponým motivujúce apelatívum je ženského alebo stredného rodu). Dochádza ku kompletnej zmene paradigmy: *chudoba* (fem.) → *Chudoba* (mask.), *mydlo* (neutr.) → *Mydlo* (mask.).

b) Morfológická motivácia (nesubstantívum → proprium)

Podstatou morfolologickej motivácie je slovnodruhovú zmena bez zmeny vonkajšej formy, napr. *vyučujúci* (verbálne činné participium) → *vyučujúci* (substantívum), *jednoducho* (adverbium) → *jednoducho* (partikula).

Prostredníctvom morfolologickej motivácie sa tvoria propriá, ktorých motivantom je nesubstantívum. Pri propriálizácii nesubstantív sa nevyhnutne uskutočňuje aj slovnodruhovú zmena (substantivizácia), keďže každé vlastné meno sa slovnodruhovo zaraďuje medzi substantíva. Rozlišujeme dve skupiny morfológicky motivovaných proprií podľa toho, či motivantom nie je alebo je výpoveď:

α) motivantom nie je výpoveď: *veselý* → *Veselý*, *tučný* → *Tučný*, *vyletel* → *Vyletel*, *nič* → *Nič*;

β) motivantom je výpoveď; súčasťou onymizácie je depropozicionalizácia (zmena propozície na lexému): *skovaj sa* → *Skovajsa*, *skoč do pole* → *Skočdopole*.

1.1.1.2. Tvorenie viacslovných proprií

V pozadí tvorenia viacslovných pomenovaní stojí **syntaktická motivácia**. V rámci nej možno rozlišovať:

a) Propriá, ktorých motivantom nie je výpoveď, ale:

– viacslovné pomenovanie: *dojná krava* → *Dojná krava*;

– voľná syntagma: *hnusný d'ateľ* → *Hnusný d'ateľ*, *syn bohéma* → *Syn bohéma* (príklady z oboch skupín sú prezývky osôb).

b) Propriá, ktorých motivantom je výpoveď: *Nemudruj a lez!* → *Nemudruj a lez!*, *To čumíš.* → *To čumíš* (názvy skalolezeckých ciest; Bauko, 2007); *Kde Paľa s'ali.* → *Kde Paľa s'ali* (toponymum; Majtán, 1996).

1.1.2. Slovotvorná propriálizácia

Pri slovotvornej propriálizácii sa funkčná premena apelatívnej, resp. nepropriálnej lexémy na vlastné meno uskutočňuje prostredníctvom slovotvornej motivácie (o tomto motivačnom type komplexne porov. Furdík, 1993, 2004): *večer* → *Večerníček*, *laminát* → *Laminátka* (prezývka železničných rušňov radu č. 240), *zadlžiť sa* → *Zadlžovice* (Krško, 2006).

1.1.3. Abreviačná proprializácia

Pri abreviačnej proprializácii sa funkčná premena apelatívnej, resp. nepropriálnej lexémy na vlastné meno uskutočňuje prostredníctvom abreviačnej motivácie: napr. *stavebný materiál* → *STAMA*, *čistenie peria* → *ČISPER* (logonymá; Imrichová, 2002).

1.1.4. Prepozičná proprializácia

V nadväznosti na domácu tradíciu pokladáme tvorenie predložkových názvov za osobitný štruktúrny nominačný typ (Majtán, 1996, s. 26). Vznik tohto typu proprií sa vysvetľuje dvojako: ako priame funkčné prehodnotenie z nepropriálneho predložkového názvu (*za hájom* → *Za hájom*), alebo ako elipsa určovaného člena z prívlastkových konštrukcií (*lúka za potokom* → *Za potokom*) (Majtán, 1971, 1996, s. 27; Šrámek, 1980, s. 638). Za motivant v tomto type teda možno pokladať spojenie prepozície a substantíva (prvý prístup). To môže byť obohatené o nadradený vetný člen, ktorý sa pri nominácii eliduje (druhý prístup). Možno tu uvažovať o špecifickej realizácii morfologickej motivácie: (substantívum) + prepozícia + substantívum → {prepozičný komponent + substantívny komponent}proprium (porov. vyššie uvedené príklady).

Pri vysvetľovaní rozdielov medzi deapelatívnou a deonymickou prepozičnou nomináciou sa opierame o výklady R. Šrámka (1980) a J. Krška (2001, s. 12 – 15), ktorí poukazujú na charakter relačného objektu.⁴ S tým súvisí aj ortografická stránka predložkového názvu. Ak relačný objekt je apelatívum, substantívny komponent sa píše s malým začiatočným písmenom a v našej koncepcii ho zaradujeme medzi deapelatívne propriá (*Medzi vodami*, *Do slíža*). Ak relačný objekt je proprium, substantívny komponent sa píše s veľkým začiatočným písmenom a v našej koncepcii ho zaradujeme medzi deonymické propriá (*Do Mláki*, *Do Virobísk*) (príklady porov. Krško, 2001, s. 14; o prepozičnej deonymickej nominácii porov. časť 1.2.1.1 c). Pravda, status relačného komponentu v závislosti od relačného objektu nemusí byť vždy jednoznačný, môže sa meniť (Majtán, 2009).

1.2. Deonymické tvorenie (proprium → proprium)

V rámci deonymického tvorenia (proprium sa tvorí od iného propria) možno vyčleniť tieto druhy nominácie: 1.2.1 intraonymizačné; 1.2.2 transonymizačné; 1.2.3 intraonymizačno-transonymizačné.

1.2.1. Intraonymizačná nominácia

O intraonymizačnej nominácii uvažujeme v prípadoch, keď členy motivačnej dvojice patria do rovnakej onymickej skupiny. Môže ísť teda o tvorenie (v nadväznosti na tri najčastejšie vyčleňované skupiny; pokus o náčrt rámcovej klasifikácie proprií porov. ďalej): antroponymum → antroponymum, toponymum → toponymum, chrématonymum → chrématonymum.

⁴ Ide o tzv. nepriame tvorenie, pri ktorom objekt nie je pomenovaný priamo, ale vo vzťahu k inému objektu (terminologicky ide o relačný objekt); napr. Šrámek, 1999, s. 16 – 17.

Skôr než sa dostaneme k bližšej charakteristike intraonymizačnej nominácie, považujeme za potrebné zmieniť sa o klasifikácii vlastných mien, ktorej komplikovanosť a viacrozmernosť vyplýva jednak z nejednotnosti názorov na túto otázku (porov. napr. Krško, 2001, s. 7 – 11), jednak z dynamiky, ktorou sa skupina vlastných mien vyznačuje. Nateraz pracujeme s piatimi klasifikačnými úrovňami: *makroskupina* – *skupina* – (*nadtrieda*) – *trieda* – *podtrieda* (porov. schému 2). Za onymické makroskupiny považujeme bionymá a abionymá. Ako onymické skupiny vyčleňujeme antroponymá, zoonymá, fytonymá (v rámci bioným), toponymá a chrématonymá (v rámci abioným). V skupine antroponým vymedzujeme triedy rodných mien, priezvisk, prezývok a ďalších. Komplikovanejšia situácia je v toponymii a chrématonymii. V nadväznosti na fakt, že v slovenskom kontexte sa výrazná pozornosť venuje toponymii, v skratke naznačíme situáciu práve v tejto onymickej skupine. Termín nadtrieda používame len v rámci toponým, kde sa na základe príznaku [$\pm$ situovanosť na planéte Zem] vyčleňujú dve nadtriedy: kozmonymá a geonymá. Nadtriedu geoným možno ďalej členiť podľa príznaku [$\pm$ sídelnosť] na tri triedy: ojkonymá (sídelné názvy), anojkonymá (nesídelné názvy) a choronymá (vyššie územné a územno-správne jednotky, pri ktorých je príznak sídelnosti irelevantný). Triedu anojkoným možno ďalej členiť na tri podtriedy: oronymá (názvy vrchov, dolín, priepastí, jaskýň ap.), hydronymá (vodné názvy) a ekonymá (terénne názvy) (k termínom porov. Blichá – Majtán a kol., 1986) (k celému odseku porov. schému 2, kde sa v súvislosti s predchádzajúcim výkladom podrobnejšie členenie uvádza len v skupine toponým a v nadtriede geoným).

Keď sa po tomto krátkom exkurze vrátíme k intraonymizačnej nominácii, základné členenie možno uskutočniť podľa toho, či propriá v motivačnej dvojici majú alebo nemajú úplne rovnakú designáciu (v blanárovskom ponímaní). Na základe toho rozlišujeme **homogénnu nomináciu** a **heterogénnu nomináciu**. Pri homogénnej nominácii motivant aj motivát patria do rovnakej onymickej podtriedy (majú rovnakú designáciu), pri heterogénnej nominácii motivant a motivát nepatria do rovnakej onymickej podtriedy (nemajú rovnakú designáciu).

Konkrétne spôsoby tvorenia sú pre obe skupiny totožné s jednou výnimkou. K jednoduchému tvoreniu (bez zmeny vonkajšej formy; napr. rodné meno *Stanislav* $\rightarrow$ priezvisko *Stanislav*) môže dochádzať len pri heterogénnom tvorení. V rámci homogénneho tvorenia sa medzi motivantom a motivátom musí zachovať relevantná miera dištinkcie, ktorú vytvára práve istý formálny (formálno-obsahový) prvok a ktorú jednoduché tvorenie neumožňuje. Pri predpokladanom homogénnom jednoduchom tvorení typu *(rodné meno *Stanislav* $\rightarrow$ rodné meno *Stanislav*) táto podmienka nie je splnená.

1.2.1.1. Homogénne aj heterogénne spôsoby

a) Slovo tvorná nominácia (slovo tvorná motivácia): v rámci homogénneho tvorenia porov. napr. tvorenie feminatív v skupine rodných mien a priezvisk (*Peter* $\rightarrow$ *Petra*, *Boháč* $\rightarrow$ *Boháčová*) či ojedinelé tvorenie maskulín v rámci rodných mien

(*Lucia* → *Lucián*). Príklady na heterogénne tvorenie: *Peter* (rodné meno) → *Petrík* (priezvisko alebo hypokoristikum), *Krokava* (ojkononymum) → *Krokavka* (anojkononymum), *Hron* (anojkononymum – hydronymum) → *Pohronie* (choronymum).

b) Komplexná „kompozičná“ nominácia (syntaktická motivácia): tvorenie komplexných viacslovných proprií združením onymických komponentov (jednoduchých funkčných členov), napr. oficiálne podoby antroponým sa v dvojmennej sústave tvoria kombináciou rodného mena a priezviska (*Ján + Majdiak* → *Ján Majdiak*), tzv. živé mená sa tiež často tvoria kombináciou antroponymických komponentov (*Terka od Hrnčiarov*).

c) Prepozičná nominácia. Sem možno zaradiť tvorenie predložkových proprií, ktorých substantívnym komponentom (propriálny relačný objekt; Krško, 2001, s. 12 – 15) je iné proprium, napr. toponymá *Hrb* → *Na Hrbe*, *Vrch* → *Za Vrchom* (porov. aj 1.1.4).

d) Redukčná nominácia sa zakladá na eliminácii formálnej zložky onymického znaku. Môže ísť o abreviačnú alebo eliptickú redukciu.

α) Abreviačná redukcia – motivantom je jednoslovné proprium, motivátom je skratkové slovo (abreviačnosť sa následne môže neutralizovať); porov. napr. tvorenie hypokoristických či pôvodne hypokoristických podôb rodných mien (*Veronika* → *Nika*, *Magdaléna* → *Magda*) či neoficiálnych, hovorových alebo slangových proprií (*Bratislava* → *Blava*, *Žarnovica* → *Žaca*).

β) Eliptická redukcia – motivantom je viacslovné proprium. Tu dochádza buď k syntaktickej demotivácii (vypúšťa sa jeden z komponentov dvojslovného pomenovania, ide o klasickú eliptickú univerbizáciu typu *Dlhé pole* → *Dlhé*, *Banská Bystrica* → hovor. *Banská*; terénny názov *Mlynná dolina* → hydronymum *Mlynná*), alebo k syntaktickej transmotivácii (eliduje sa komponent troj- a viacslovného propria (*Všeobecná zdravotná poisťovňa* → hovor. *Všeobecná zdravotná*, *Nové Mesto nad Váhom* → hovor. *Nové Mesto*)).

1.2.1.2. Len heterogénne tvorenie

a) Jednoduchá nominácia (sémantická motivácia, ambisémia): *Michal* (rodné meno) → *Michal* (priezvisko), *Lipník* (ojkononymum) → *Lipník* (anojkononymum – hydronymum) (Krško, 2008); motivačný vzťah ojkonymum → hydronymum je podľa J. Krška pri tvorení hydroným najčastejší (Krško, 2007, s. 152).

1.2.2. Transonymizačná nominácia

Transonymizačná nominácia sa uskutočňuje medzi onymickými skupinami, napr. antroponymum → toponymum, toponymum → antroponymum, antroponymum → chrématonymum, toponymum → chrématonymum.

Zo štruktúrneho hľadiska možno rozlíšiť tieto transonymizačné typy:

1) Jednoduché (sémantická motivácia): nominácia sa uskutočňuje bez zmeny vonkajšej formy, ale s možnou zmenou morfológických charakteristík: *Dekýš* (toponymum) → *Dekýš* (antroponymum), *Sitno* (toponymum) → *Sitno* (chrématonymum, názov hotela aj vlakového spoja).

2) Slovotvorné (slovotvorná motivácia): *Orava* (toponymum) → *Oravec* (antroponymum), *Michal* (antroponymum) → *Michalovce* (toponymum).

3) Abreviačné (abreviačná motivácia): *Jozef Majsniar* (antroponymum) → *JOMA* (chrématonymum).

1.2.3. Kombinované intraonymizačno-transonymizačné tvorenie (syntaktická motivácia)

Jeden komponent motivantu je z rovnakej onymickej triedy a jeden komponent je z odlišnej onymickej triedy ako motivované sekundárne proprium: napr. antroponymum + toponymum → antroponymum: *Jano* + *Balog* → *Jano z Balogu*. Keďže výsledkom kombinovanej nominácie je viacslovné pomenovanie, v pozadí tohto typu stojí syntaktická motivácia.

1.3. Deapelatívno-deonymické tvorenie

V tomto prípade motivantom propria je aj apelatívum, aj proprium: apelatívum + proprium → {apelatívny komponent + propriálny komponent} proprium. V rámci tejto skupiny možno rozlíšiť:

1.3.1. Tvorenie viacslovných proprií (syntaktická motivácia): *Ondro* + *traktorista* → *Ondro Traktorista* (prezývka); tento typ je produktívny napríklad pri tvorení hydroným a urbanoným s apelatívnymi komponentmi poukazujúcimi na charakter denotátu: *Lutíla potok*, *Lutílský potok*, *Moštenický potok* (Krško, 2008); *Ulica 17. novembra*, *Hviezdoslavovo námestie*, *Vajanského nábrežie*. Aj tieto skupiny by bolo možné podrobnejšie členiť podľa prítomnosti ďalších typov motivácie, porov. napr. slovotvornú motiváciu v type *Lutílský potok*, *Hviezdoslavovo námestie*, či podľa onymickej platnosti motivujúceho propria, napr. *Močiarsky potok* (onymický komponent štruktúrneho motivantu je ojkonymum), *Laskomerský potok* (onymický komponent štruktúrneho motivantu je terénny názov) (Krško, 2008).

1.3.2. Tvorenie abreviačných proprií (abreviačná motivácia): *Bednár a dcéry* → *Bery* (chrématonymum – logonymum).

2. Intralingválno-interlingválna nominácia

Z hľadiska pôvodu motivantu ide o prechodnú skupinu, ktorá sa vyznačuje tým, že jedna časť motivantu je prevzatá z cudzieho jazyka a druhá časť je domáca, porov. napr. logonymá *Cukorspol Paradiso Slovakia*, *Gemer Sun* (Imrichová, 2002). Podobne ako pri interlingválnych typoch aj tu by bolo možné vyčleniť viacero podtypov, skupín a podskupín (na tomto mieste im nevenujeme pozornosť).

3. Interlingválna nominácia

Pri interlingválnom tvorení sa proprium tvorí prevzatím z cudzieho jazyka (napr. priezviská z nemčiny *Zimmermann*, *Schuster*, z maďarčiny *Nagy*, *Kiš*, z latinčiny *Fábry*, *Molitoris*). V pozadí tohto typu tvorenia stojí interlingválna motivácia. Interlingválne tvorenie by bolo možné členiť aj podrobnejšie, v tomto príspevku sa však tomuto makrotypu ďalej nevenujeme. Spomeňme však aspoň skutočnosť, že v súvislosti s interlingválnym spôsobom tvorenia proprií sa do pozornosti ponúka

široké spektrum otázok, ako napríklad: už spomínané konkrétnejšie členenie interlingválneho tvorenia (podľa toho, s akými motivačnými typmi interlingválna motivácia spolupracuje), jednotlivé typy vlastných mien a ich systémovo-komunikačná charakteristika vo vzťahu k interlingválnej motivácii (porov. napr. v súčasnosti diskutovanú módnosť pri dávaní cudzojazyčných rodných mien či cudzojazyčných variantov rodných mien: *Sára – Sarah, Lujza – Luisa, Nicolas – Nikolas, Kevin, Andreas, Vivien, Didier, Zara, Quido*; cudzojazyčné či pod vplyvom cudzieho jazyka realizované (vyslovované, písané) názvy firiem, obchodných centier a pod. typu *Crowne Plaza, River Park, J & T* [džej en tí]); širokospektrálnu otázku adaptácie prevzatých proprií a s tým súvisiaci problém interlingválnej demotivácie (napr. genetickú interlingválnu motivovanosť rodných mien typu *Ján, Jozef, Peter* si bežný používateľ slovenčiny vôbec neuvedomuje; k chápaniu interlingválnej demotivácie porov. Ološtiak, 2007).

III. KLASIFIKÁCIA VYCHÁDZAJÚCA Z TEÓRIE LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE

V nasledujúcej časti stručne predstavujeme čiastkovú klasifikáciu, opierajúcu sa o teóriu lexikálnej motivácie. Ako sme už spomenuli, nominačnú funkciu má pri tvorení proprií šesť motivačných typov (sémantická, slovotvorná, morfológická, syntaktická, abreviačná a interlingválna motivácia). Kombináciu motivačných typov na tomto mieste neberieme do úvahy.

Sémantická motivácia

1) Deapelatívne tvorenie – jednoduchá proprializácia – tvorenie jednoslovných proprií: *mlynár* → *Mlynár*.

2) Deonymické tvorenie:

a) intraonymizačné: *Michal* (rodné meno) → *Michal* (priezvisko);

b) transonymizačné: *Dargov* (toponymum) → *Dargov* (chrématonymum).

Slovotvorná motivácia

1) Deapelatívne tvorenie: *plech* → *Plecháč* (chrématonymum, prezývka žel. rušňa).

2) Deonymické tvorenie:

a) intraonymizačné: *Veľas* → *Veľasová*;

b) transonymizačné: *Orava* → *Oravec*.

Morfológická motivácia

1) Deapelatívne tvorenie:

a) Jednoduché: *starší* → *Starší*;

b) Prepozičná proprializácia: *za hájom* → *Za hájom*.

Syntaktická motivácia

1) Deapelatívne tvorenie: *hnusný d'ateľ* → *Hnusný d'ateľ* (prezývka); *To čumíš.* → *To čumíš* (názov skalolezeckej cesty).

2) Deonymické tvorenie:

a) intraonymizačné: *Marián + Hossa* → *Marián Hossa*;

b) intraonymizačno-transonymizačné: *Jano + Balog* → *Jano z Balogu*.

3) Deapelatívno-deonymické tvorenie: *Zemplínska šírava*.

Osobitnú problematiku predstavuje syntaktická demotivácia – univerbizácia (*Dlhé pole* → *Dlhé*) a syntaktická transmotivácia (*Všeobecná zdravotná poisťovňa* → *Všeobecná zdravotná*).

Abreviačná motivácia

1) Deapelatívne tvorenie: *čistenie peria* → *ČISPER*.

2) Deonymické tvorenie:

a) intraonymizačné: *Žarnovica* → *Žaca*;

b) transonymizačné: *Boris a Pavol* (antroponymá) → *BOPA* (chrématonymum).

3) Deapelatívno-deonymické tvorenie: *Bednár a dcéry* → *Bery* (chrématonymum).

Interlingválna motivácia

William Shakespeare, Washington.

IV. ZÁVER

Ukazuje sa – a snažili sme sa to potvrdiť aj v tomto príspevkom –, že furdíkovská teória lexikálnej motivácie je dostatočne flexibilná a širokospektrálna, takže jej prostredníctvom možno vysvetliť na prvý pohľad disparátne a protirečivé lexikálne javy a procesy, medzi ktoré možno zaradiť aj jednotlivé spôsoby tvorenia vlastných mien. V predkladanom príspevku nám nešlo o vyčerpávajúci pohľad na skúmanú problematiku, ale skôr o metodologický náčrt či sondu, ktorú bude treba overiť (potvrdiť, modifikovať, príp. revidovať) na rozsiahlejšom onymickom materiáli. To je jeden z hlavných námetov do ďalšieho výskumu v tejto oblasti.

Literatúra

- BAUKO, Ján: Motivácia vzniku názvov horolezeckých ciest. In: Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Bratislava: Veda 2007, s. 190 – 203.
- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996. 250 s.
- BLIČHA, Michal – MAJTÁN, Milan a kol.: Úvod do onomastiky. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1986. 147 s.
- DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.
- DOLNÍK, Juraj: Princíp iracionality vo frazéme. In: Frazeologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 58 – 69.
- DVONČ, Ladislav: Z terminológie onomastiky. In: Kultúra slova, 1983, roč. 17, č. 5, s. 172 – 178.
- FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.
- FURDÍK, Juraj: Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. VI. Red. M. Basaj – D. Rytel. Warszawa: Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 7 – 14.

- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.
- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.
- IMRICHOVÁ, Mária: Logonymá v systéme slovenčiny. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied 2002. 144 s.
- KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2001. 232 s.
- KRŠKO, Jaromír: Metaforické a expresívne vyjadrenie kvality a vzdialenosti v slovenskej toponymii. In: Varia XIV. Zborník materiálov z XIV. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra – Šintava, 8. – 10. decembra 2004). Zost. M. Olšiak. Bratislava – Nitra: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre 2006, s. 224 – 232.
- KRŠKO, Jaromír: Motivický vzťah antroponymum – ojkonymum – hydronymum. In: Studii z onomastiky ta etimologii. Kyjev: Nacionalna akademija nauk Ukraini, Institut ukrainskoi movi 2007, s. 150 – 157.
- KRŠKO, Jaromír: Hydronymia povodia Hrona. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2008. 352 s.
- LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha: Mladá fronta 1982. 376 s.
- MAJTÁN, Milan: Z problematiky predložkových názvov. In: Jazykovedný časopis, 1971, roč. 22, č. 1, s. 41 – 48.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.
- MAJTÁN, Milan: Ešte o veľkých písmenách vo viacsovných zeměpisných názvoch. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 18. – 19. mája 2006 v Bratislave. Ed. M. Považaj. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV 2009, s. 64 – 68.
- OLOŠTIAK, Martin: Interlingválna a slovotvorná motivácia. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 103 – 112.
- OLOŠTIAK, Martin (2009a): Spolupráca slovotvornej motivácie s inými typmi lexikálnej motivácie. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, č. 1, s. 13 – 34.
- OLOŠTIAK, Martin (2009b): Some remarks on the so-called onymic motivation. – In: Teoretické a komunikační aspekty proprií. Prof. Rudolfo Šrámkovi k životnímu jubileu. Eds. M. Harvalík – E. Minářová – J. M. Tušková. Brno: Masarykova univerzita 2009, s. 79 – 87.
- PLESKALOVÁ, Jana: Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. Jinočany: H & H 1992. 151 s.
- PLESKALOVÁ, Jana: Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno: Masarykova univerzita v Brně 1998. 160 s.
- SVOBODA, Jan – ŠMILAUER, Vladimír – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše – OLIVA, Karel – WITKOWSKI, Teodolius: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973, roč. 14, č. 1, s. 83.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Pomístní jména typu „Za lesem, Na nivě“. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1980, roč. 21, č. 2 – 3 – 4 – 5, s. 638 – 650.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + 19 s. mapové přílohy.

doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

17. nov. 1, 080 78 Prešov

e-mail: olo.martin@gmail.com

Schéma 2: Klasifikácia proprií

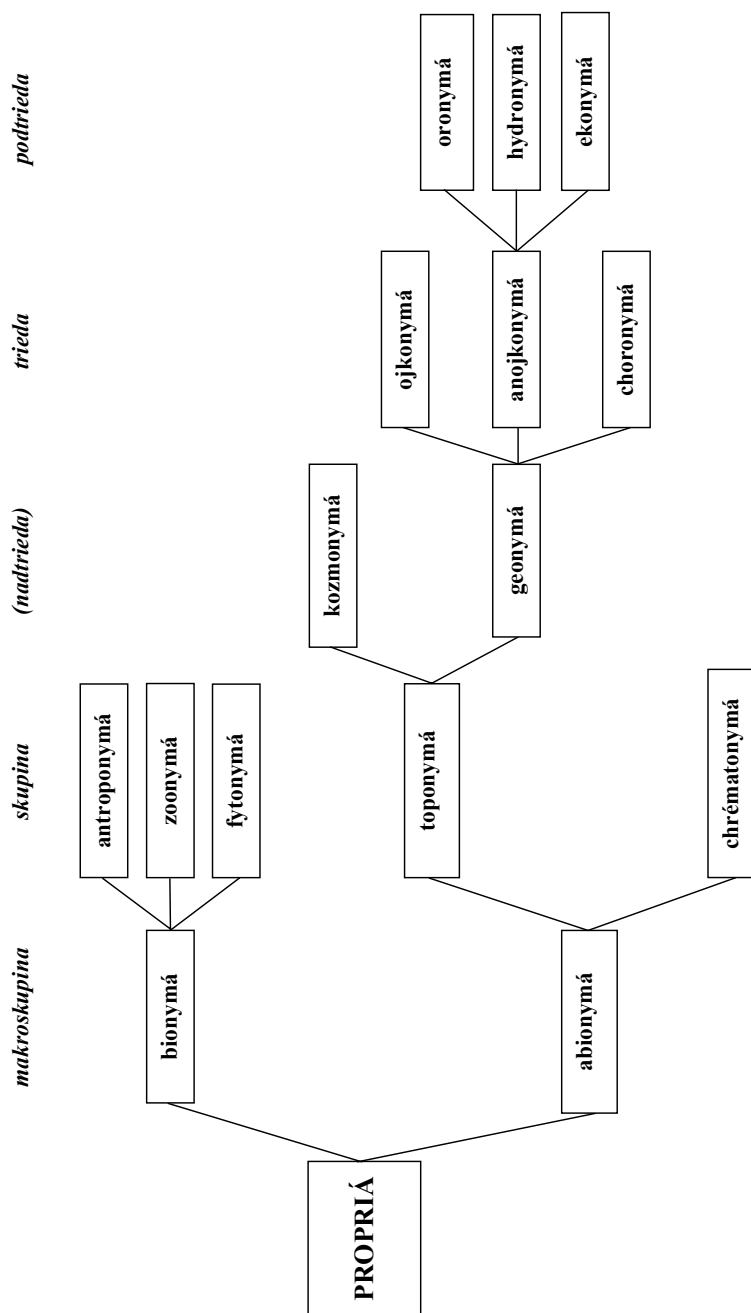

Schéma 3: Tvorenie proprií 1

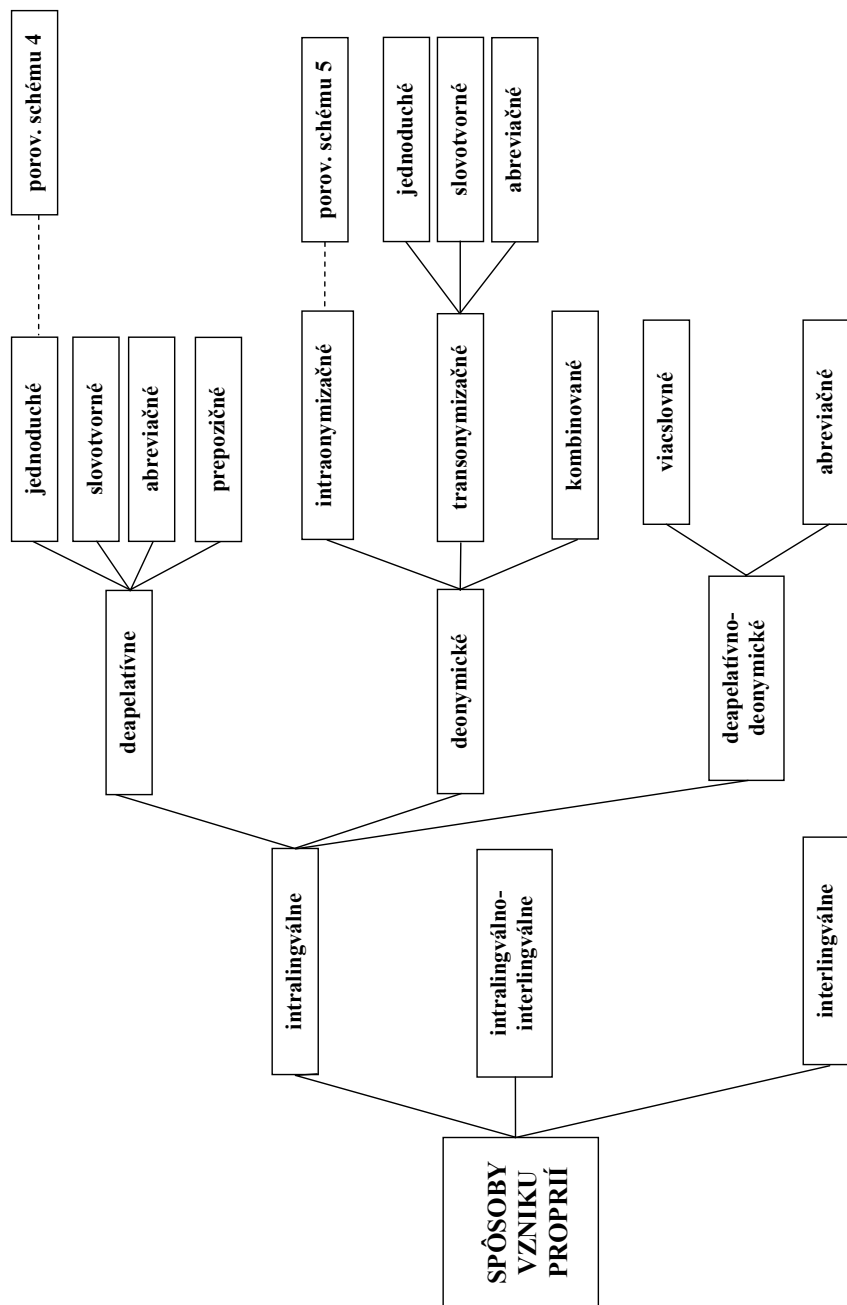

Schéma 4: Tvorenie proprii 2

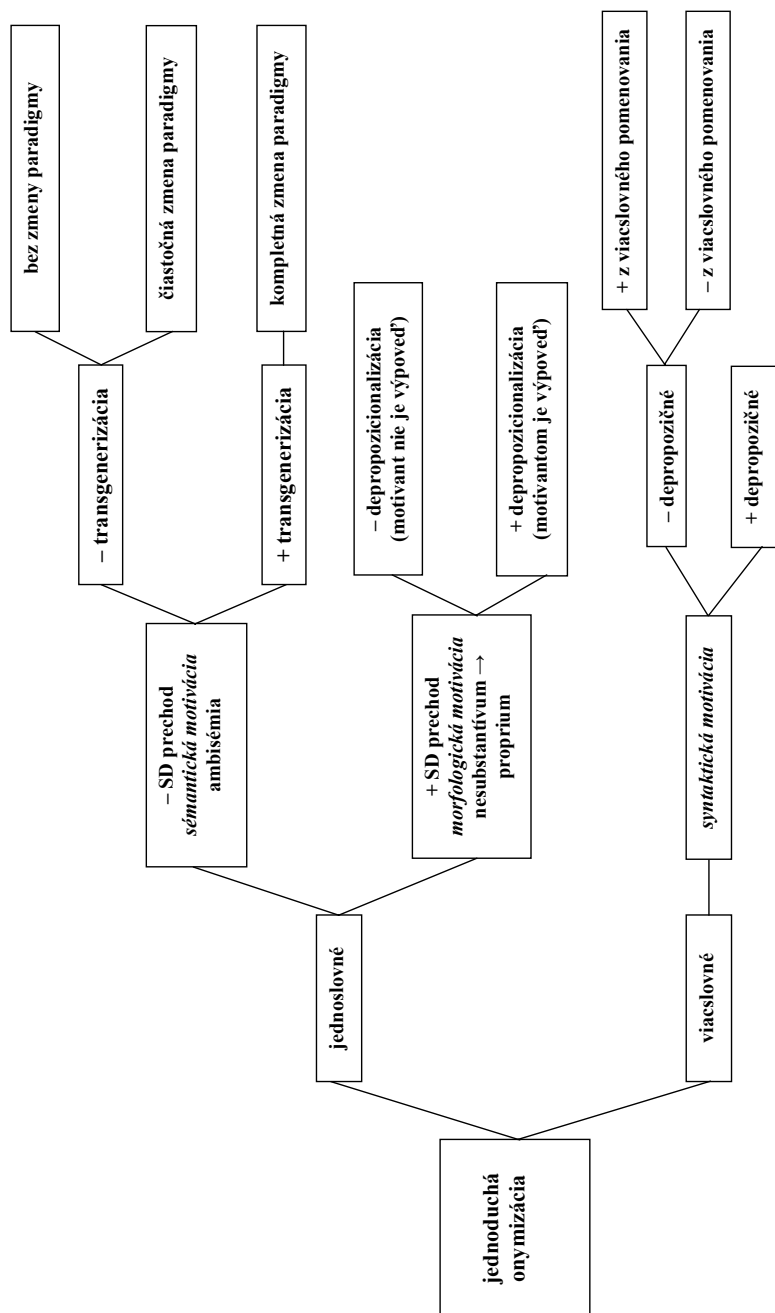
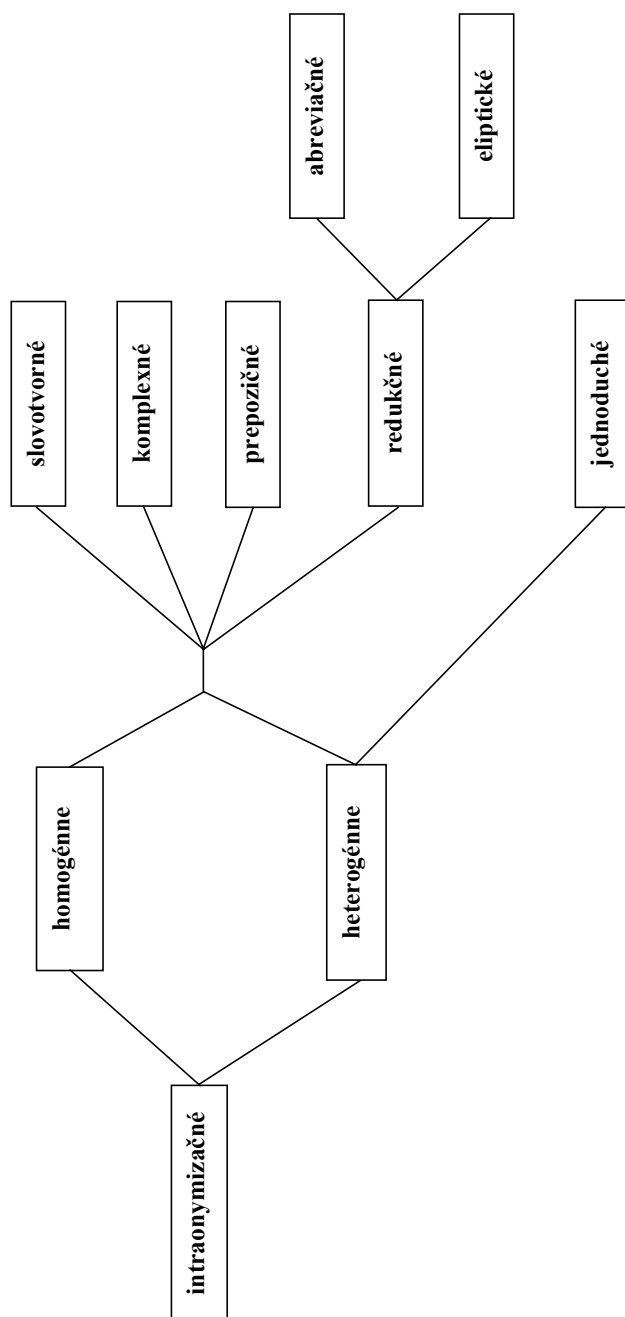

Schéma 5: Tvorenie proprií 3

PREKLAD MAGDEBURSKÉHO PRÁVA AKO PRAMEŇ HISTORICKÉHO SLOVNÍKA SLOVENSKÉHO JAZYKA

KUCHAR, R.: Translation of Magdeburg Law as a Source of Historický slovník slovenského jazyka (Historical Dictionary of Slovak Language). Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 225 – 232. (Bratislava)

The paper deals with a translation of Magdeburg Law from 1473. It compares its adequacy with a transcript published by I. T. Piirainen (1972). It uncovers a relatively big inaccuracy in a translation of particular words and utterances that were used (often without any verification) in the Historical Dictionary of Slovak Language (1991 – 2008). On the one hand, there are some words and passages in the translation of Magdeburg Law that have not been translated at all, thus preserving their original form. On the other hand, there is also a relatively frequent occurrence of a text that had been added or a word or a sentence that had been repeated by the translator, which is a typical stylistic phenomenon for historical scientific texts and language used in law.

Jedným z významných prameňov Historického slovníka slovenského jazyka¹ (ďalej HSSJ) je aj Žilinská právna kniha² (ďalej ŽPK), ktorej obidve časti sme už skôr zverejnili. V súvislosti s uvedenou témou nás zaujíma iba žilinský preklad Magdeburgského práva (ďalej preklad MP) z roku 1473. Ide nám o zistenie korektnosti a úplnosti prekladu a následne aj overenie vierohodnosti niektorých dokladov použitých v HSSJ. Pretože už dlhšie sa zaoberáme týmto obsahovo i jazykovo zaujímavým textom a hodláme ho ako celok preložiť do spisovnej slovenčiny, máme možnosť si overiť vernosť tohto prekladu s originálom, ktorý v prepise publikoval I. T. Piirainen (1972). Totiž pri práci s preloženým textom, jeho porovnávaním s nemeckým originálom, zistujeme pomerne dosť nedostatkov a chýb. Tie signalizujú, že niektoré chybné preložené lexikálne jednotky, resp. ich niektoré ekvivalenty sa mohli použiť na exemplifikáciu v historickom slovníku. Uvedomujeme si však skutočnosť, že takéto overenie presnosti prekladu sa malo urobiť už skôr (!?), no zvažujeme aj to, či takýto prístup nemôže uškodiť tomuto zodpovedne a kvalifikovane dokončenému dielu. Na niektoré chyby tohto charakteru upozornili hneď pri a po vydaní V. Chaloupecký v edícii Kniha žilinská (1934, s. – editor priamo v publikácii a F. Ryšánek v svojom Slovníku k Žilinské knize (1954, s. 17 – 24), neskôr aj E. Pauliny (1983, s. 85), ktoré sa zohľadnili v historickom slovníku (napr. v hesle *podošva*, *podošev* v spojení *mostná* (*mostská* – sa nevyčlenilo) a *vodná podošev* (= mýto, mostné a vodné clo; pri hesle *vodný* (HSSJ, 6, 2005, s. 421) sa však využili ako exemplifikácia výkladu „súvisiaci s dopravou na

¹ Posledný (7.) zväzok HSSJ vyšiel v roku 2008.

² Pozornosť sme tejto pamiatke venovali v dvoch publikáciách (1993 a 2001).

vode“ iba doklady z novšieho obdobia (*mito wodne magu odbyeraty* Podhradie 1690 a *wodne myto od pltnykuw odebyral* Bytča 1751) – *ktoz podessew mostnu alebo wodnu obegde* (Piirainen, § 274, s. 113: *Von dem pruken zol vnd vazzer zol. Der pruke zol odir wazzer zol vert*) – HSSJ, 3, 1994, s. 603; v hesle *mostný* nepoužitý) a viacero iných predtým zistených prípadov. Na iné chyby a nedostatky však už neskôr nik neupozornil asi aj preto, že je to „revízia“ a porovnávanie textu prekladu MP s nemeckým originálom veľmi náročné. Dnes máme k tejto časovo náročnej práci už aj dôkladne spracovaný slovník, žiaľ, iba v nemčine (Papsonová, 2003).

Pozrime sa na niekoľko odlišností a nepresností prekladu MP z roku 1473. Nepresnosť v preklade (porov. Piirainen, § 365, s. 128) zisťujeme napr. v citácii hesla *motyka*, ktorej výsledok sa dostal do slovníka napr. v podobe exemplifikácie: *rych-tarz ma naprzed trzykrat zatiti czekanem neb motyku* (HSSJ, 2, 1992, s. 332) namiesto *rych-tarz ma* prvý troma údermi udrieť na zámok *czekanem neb motyku*. To je jeden z prípadov nepresnosti prekladu neterminologického slova.

Neadekvátny preklad zaznamenávame aj v prípade nemeckého výrazu *pank* preloženého ako *bubeník*, ktorý spôsobil zmenu celej výpovede: *on ma bubennikem byti* (HSSJ, 1, 1991, s. 160) namiesto *on ma požiadať stolicu* (Piirainen, § 366, s. 129) *er sol der pank pitten*.

Heslo *hánka*¹ je exemplifikované kontextom *zadny nemuoze potlaczyti seti w tych dnech, kdz se poczne hanka* (HSSJ, 1, 1991, s. 398) s výkladom „vyháňanie dobytká na pašu.“ Ide o celkom presvedčivý a logický výklad tejto výpovede. V uvedenom kontexte originálu však ide o niečo iné. V origináli v § 149 (Piirainen, s. 87) sa vyskytuje nemecký výraz *chorn glid*, preto uvádzame celý kontext (*Nymant mak dy sat treten durch tag noch durch beyzzen vm dy czeit daz daz chorn glid...*, ktorý naznačuje význam „čas klíčenia (obilí), vyháňania stebľa“: *nikto nemôže podupať siatie v tých dňoch, keď nastane čas jeho klíčenia ... (glid, das 3. >Halmglid mit Knoten< – porov. Papsonová, 2003, s. 361).*

Inou, napokon historicky vzácnou nepresnosťou, je slovo *vrábel'*, označujúce menšieho vtáka, vrabca. Toto slovo sa omylom dostalo do výpovede, v ktorej podľa originálu ide o nemecké slovo *Sperke* s významom „iskra“. Jeho použitie zmenilo zmysel celej výpovede: *czlowiek ma zachowati swu pecz a swu/zed ob mazati wap-nem, aby wrabli se tam nehnizdili* (Piirainen, § 223, s. 101 – ... *daz die sperken nicht ein vligen (= aby iskry nelietali na jeho dvor – Sperke, der <Funke>; Papsonová, tamže, s. 589).* K uvedenému slovu sa vyjadrili aj českí jazykovedci I. Němec a E. Michálek (1982, s. 13), ktorí si však originál prekladu nevšimli, ani neoverovali. Zostali len pri konštatovaní, že popri iných slovách (*nadájeti, skudlený*) „nelze určit, zda zůstaly v stč. památkách nedoloženy náhodou, alebo pronikly do češtiny ze slovenštiny až později...“

Rovnako aj preklad § 244 (Piirainen, 105) v ktorom namiesto humorne ladeného textu (vtáci) *neprohragi swe perzy* má byť *veder spil nicht*, teda (vtáci) *ktorí ne-spievajú*.

Slovo preložené v žilinskom preklade (*nabrany wuoz gma dati cztyrzi srny*) ako *srna* (porov. text *eyn geladē vagen vir hyn* (Piirainen, § 274, s. 113; – Papsonová (2003) neuvádza?!).³

O slove *zázrost'* (resp. *zázrivý*) sa zmieňujú I. Němec a E. Michálek (1982, s. 9), že ide o lexému, ktorá „má úplnú paralelu v staropoľskom „*zázrość, zăvist*.“ Adjektívum *zázrivý* má v preklade MP počesťenú podobu, no nie je zo starej češtiny doložené. Spracovanie slov *zăvist, zăvistivý, zăvistlivý* a *zázrost', zázrivý* v HSSJ (7, 2008, s. 213 a 221), naznačuje, ako poznamenáva Majtán (2003, s. 336), že slová, *zăvistlivý, zăvist'* aj *zăvistný*, ktoré boli súčasťou slovnéj zásoby už v čase vzniku prekladu MP, nahradili neskôr plne staršie lexémy. Výrazy *zázrivý, zázrost'* majú však v tomto stredovekom právnom texte špecifický právny význam „faloš, falošnosť, krivoprisažníctvo,“ ako to vyplýva napr. z kontextu nemeckého originálu: *Von den maynayden; Welch man dez maynaydez vber wunde wirt, der bleybet erloz vnd rechtloz* – Piirainen, § 333, s. 122). V žilinskom preklade je tento kontext: *Ktery czlowiek gest zazrzywy a w tem bude nagden a przeswiedzen, zostane bezecztny a niesprawedlywy*. V nemeckom origináli v § 326 (Piirainen, s. 121) sa hovorí: *er en sey maynaydik oder sey mit valsche begriffen*, v preklade MP: *sudczy nemuoz wywrczy [z stolicze nebo] z gehu vrzadu, lecz by byl zawistliwy aneb w fflalssy nalezeny*, a preto potom takto hodnotíme aj v § 75, na s. 72 doplnený v origináli neexistujúci kontext (Piirainen, § 75, s. 72): [*a_nebo pom_luwali skrze zazrost*] pred výpoveďou *welch unrecht auf den man beredet wirt mit camphe* a ešte aj v kontexte (Piirainen, § 252, s. 107): *vnd sy nicht meinedig werden // zeby w/tem zawisti nebolo* (ide o skrytú, zakrytú závisť, ktorú človek nedáva najavo (porov. text v edícii R. Kuchara, 1993, s. 68).

Pri overovaní prekladu jednotlivých paragrafov zisťujeme aj viaceré v origináli sa vyskytujúce slová alebo slovné spojenia nepreložené, no aj také, ktoré v texte sú, ale v HSSJ sa nepoužili. Stalo sa tak preto, že ŽK sa excerpovala tzv. neúplnou metódou. Myslíme si, že nimi sa mohol slovník obohatiť a doplniť, ak ide napr. o časovo staršie doklady na ten-ktorý význam alebo o nový význam či nové slovo. Jedným z takýchto slov je napr. pomenovanie *hora*, ktorým sa označuje „umelo vytvorená vyvýšenina, navrhnený podklad zeminy a skál, návršie, na ktorom stál hrad, zámok“: *przykopu a tu horu magi zarownati* (Piirainen, § 365, s. 129: *Den graben vnd den perk sol man ebenen*). V preklade do spisovnej slovenčiny tento text znie: *hradnú priekopu a navrhšeninu* (so stavbou) *zarovnať*.

³ Nejasné je to aj v nemeckom origináli (chyba asi vznikla pri prepise z inej redakcie pôvodného diela a z iného času tejto pamiatky).

Nemožno vynechať ani preklad nemeckého slova *Reihe*, prekladaného do staršej slovenčiny (žilinský preklad) výrazom *medzierka* (v podobe *mezyrka*): Slovo *medzierka* sa uvádza ako hniezdovaný výraz slova *medzera* v HSSJ, 2, 1992, s. 280 s textom: *mezyrky a pekarsku pec mas postawiti od stieny sweho suseda* ŽK 1473. Iný doklad v preklade MP: *ma konce* (plotu z konárov) *wobratiti do/swe[h]o dworu mezyrky* (Kuchar, 1993, s. 59) je významovo iný, ktorý sa však v uvedenom diele nepoužil. V nemeckom texte originálu (Piirainen, § 223, s. 101) čítame: *Bach, ouven vnd reyhen vnd swein stelle dy schullen drey schvch weyt von dez nachgepauren czavn sten*. Podľa práce M. Papsonovej nemecké slovo *reihe*, ktoré obsahuje uvedený kontext, má dva významy. Jedným z nich je význam obsiahnutý v predchádzajúcej výpovedi, teda ide o význam „záchod, latrina“ (porov. význam 2. >Latrine< – Papsonová, s. 543). V inom kontexte (*do czwen man gegen ein ander eyn reyhe haben* – Piirainen, § 226, s. 102), tu ide o iný význam, konkrétne „úzka medzierka so žľabom, odtok, odtokový žľab, rína“ („schmaler gang mit Abzugerinne“ – Papsonová, s. 542 – 543), teda v pospisovnej podobe ide o text: *Keď dvaja susedia majú medzi sebou medzierku s odtokovým žľabom*. Neprimeraným prekladom nemeckého výrazu *Reihe* sa v tomto prípade ochudobnila historická slovná zásoba slovenčiny.

V právnych veciach boli v minulosti uznávané isté stabilné lehoty plnenia aj podľa cirkevných sviatkov. Takým sa javí aj nepresne preložený v žilinskom preklade termín vypovedania zmluvy nájomníkovi pozemku k istému termínu, ktoré sa dávalo obyčajne k istému cirkevnému sviatku. V tomto prípade to bol sviatok ľudovo nazývaný Hromnice, ktorý pripadol na deň 2. februára. Žilinský preklad má túto časť preloženú neadekvátne, konkrétne v texte je: *tedy ma gemv zgewiti pod ranu mssy*. Nemecký originál (Piirainen, § 377, s. 131) má nasledujúcu textovú informáciu: *das sol er ym kvndigen czu licht messe*, čiže v tejto súvislosti ide o vypovedanie zmluvy k termínu sviatku Očisťovania Panny Márie (dnes Obetovanie Pána), o čom sa dozvedáme z práce Papsonovej (tamže, s. 466 – *lichtmesse* >Lichtmess, Fest der Reinigung Mariaä (2. Februar)<). Problémom, ako vidíme, pre starých Žilinčanov bolo preložiť nemecký výraz *Lichtmess* (v texte *licht messe*). Preklad do spisovnej slovenčiny potom má znenie: *má mu* (uvedené) *oznámiť ku dňu sviatku Hromnice*, resp. *k sviatku Obetovania Pána*.

Stredoveká spoločnosť mala stavovské členenie. Každý jej člen v hierarchii mal isté práva. Stávalo sa, že niekto z istého dôvodu porušil svoje právo. V takom prípade stratil aj isté nároky. Strata znamenala vyradenie dotyčného z pôvodného spoločenského stavu. V nemeckom origináli sa v súvislosti s uvedeným vyskytuje termín *herschilt*, v kontexte *wen er den her schilt auf geben hot* (Piirainen, § 126, s. 81). Tento výraz sa v žilinskom kódexe prekladá nenáležite: *kdyz on pa[na] swe[h]o v_lal a_nebo opustil* (Kuchar, 1993, s. 28). V spisovnej podobe preklad tejto časti paragrafu by mal mať podobu *ak by sa vzdal svojho spoločenského posta-*

venia (porov. *herschild* >*gesellschaftlicher Rang, eine Stufe in der Lehnshierarchie*< Papsonová, s. 400).

Stredoveké právo nepripúšťalo pochybenie pri prisaha. Omyl, akákoľvek odchýlka bola pre spornú stranu nevýhodou. O takejto možnosti sa hovorí napr. v kontexte *da gemv odpowied s hladku zalobu* (porov. Kuchar, tamže, s. 45). Originálny text (Piirainen, § 180, s. 92) má tento text: *vnd antwurt ym mit schlechter clage*. Ide tu o slovné spojenie (termín) s významom „ktorá nemá dopad na pokračovanie súdneho procesu, nie je zmätočná“ (porov. *jm. mit schlechter Klage antworten*; schlecht >schlicht, einfach< – Papsonová, s. 566). V tomto prípade nejde teda o dnešný význam „zlý“, ako navodzuje grafická podoba tohto slova. Správne sa hodnotí uvedený výraz aj v HSSJ (1, 1991, s. 406).

Ku krádežiam dochádzalo aj v minulosti v nočných hodinách. Výberovej excerpicii možno vyčítať, že v hniezdovanom slove *zlodejstvo* popri exemplifikácii *zadne zlodiegstwi on na tom nevdial* ŽK 1473 (HSSJ, 7, 2008, s. 311) sa neuvádza slovné spojenie termín *zaspané zlodejstvo* s významom „ktoré sa uskutočnilo počas noci, nočná krádež“: *bude-li geden giat w zaspanem zlodiegstwi* (Kuchar, 1993, s. 62; Piirainen, § 238, s. 103: *wirt einer beyslafender deube begriffen*). Môže to mať na svedomí nielen zlá voľba výberu slov, ale aj zásada úspornosti uvádzania dohodnutého počtu dokladov v HSSJ. Takto uplatňovanou zásadou sa do uvedeného hesla historického slovníka nedostali aj ďalšie doklady zistené na toto slovo. Týka sa to aj dnes dobre známeho termínu *komplíc*, ktorého význam zachytáva starý slovenský neúplný kalk ako viacslovný právny termín *zlodejstva požítateľ* (Piirainen, § 352, s. 126: *Sey eyn man eyn spil man vnd vn E geporn er ist der rauber noch dyebez genoz nicht*, v preklade: *Keď je muž ako manžel a otec potulný spevák [alebo kauk-liar] a on [syn] nie je podľa narodenia ani lupič, ani /spoločník krádeže/*. Žilinský preklad MP (Kuchar, 1993, s. 96) uvedený kontext prekladá takto: *Kdyz by byl geden muz pisszczecz [(neb kayklerz)] /a_neb bez zakona narozeny/, on negest ani lupeznik ani /zlodiegstwa pozywatel/*. Ide aj o spojenie *obžalovať zlodejstvo* označujúce „uskutočniť podanie žaloby, podať žalobu: *teg wieczy muoz se dobrze gijti s prawem a obzalowati zlodiegstwo nebo lupez* (Kuchar, 1993, s. 107).

Dovoľte mi ešte pristiť sa pri dvoch starších lexémach *trhač* a *trhanie*. Ich základom je psl. *trg-*. Tento koreň nás upozorňuje svojou formálnou stránkou nielen na základ uvedených slov, ale aj sémantickú spätosť s dnešným slovenským právnym termínom *výtržník*. Prekladateľom bolo zrejme známe uvedené slovo, no nemali poruke také dokonalé slovníky, ako máme dnes. Na nemecký výraz v kontexte *vor de rayse der stat* alebo *Nimant sol chayn rayse tvn wen rayse in den steten den friden gepoten ist* (Piirainen, § 336, s. 123) v dobovom, ako vidíme, nepresnom súvekom preklade paragrafu: *O trhanie w mieste mieszczu. czytame: Zadny czlo[wie]k nema trhanie cyzniti, nebo w miestech g[es]t przykazano, aby zadny trhacz nebyl* – použili prekladatelia

významovo blízke ekvivalenty toho istého základu *trhač* a *trhanie*. Dnešný preklad do spisovného jazyka má obsahovo i gramaticky inú podobu, než akú má preklad z roku 1473, teda: *O výtržníctve (v meste). Nikto nemá robiť ozbrojenú výpravu, prepád [výtržníctvo], lebo výtržníctvo v mestách sa zakazuje* (porov. Papsonová, 2003, s. 543). V hesle *trhač* v HSSJ (6, 2005, s. 90) sa uvádza ako 2. význam „násilník, bitkár, uchvatiteľ, lupič, zlodej“ s kontextom *pakli bude ten trhacz obzalowan a dokazan, ze on w tom trhani byl, magi na niem poprawiti* (doplnili by sme pre úplnosť výpovede) *yako na wypowiedency*. Ide tu v podstate o blízky význam. No z nášho dokladu aj z exemplifikácie slovníka a porovnania s originálom je zrejmé, že ide o ozbrojeného výtržníka a ozbrojený prepád, to značí, že ide o špecifický právny význam.

Vďaka nepresnostiam spôsobeným prekladateľmi nie dosť dobre ovládajúcimi nemecký jazyk, teda nedostatočne pripravených na takúto prácu, sa tak ocitá v HSSJ (3, 1994, s. 509) starší doklad napr. na slovo *bubeník* (HSSJ, 1, 1991, s. 160), výrazy *perie*, *podošva* (ako *podošev* – HSSJ, 3, 1994, 509 a 603), *vrábeľ* (HSSJ, 5, 2005) a i. Chybným prekladom sviatku *Lichtmess* sa nedostal do HSSJ (1, 1991, s. 450) o niekoľko rokov starší doklad oproti uvedenej exemplifikácii zo ŽK (zo zápisov žilinských mešťanov). Rovnako nepozornosťou a nepreložením nemeckého slova *grün* v kontexte: *czwene vnd dreizich slege mit eyner /:gru^enen:/ eycheingerten* (Piirainen, § 356, s. 127) a v prekladoch *dwa_a_trzydseti razu s gednym dubowym prutem* (*dvaatridsať úderov so /:zeleným:/ dubovým prútom*) sa neuvádza v HSSJ o dve storočia starší doklad. Možno by bolo uvažovať aj o novom význame slova *zelený*: „čerstvo vyťať, surový“.

Záverom pripomínam, že ide zatiaľ o rozpracovanú tému, preto na informáciu prinášam aspoň týchto niekoľko prípadov práce s textom. Chcem tým však oceniť aj prejavenu odvahu našich predkov preložiť významný právny dokument do slovenského jazyka, reprezentujúci našich vzdelancov. Omyly, ktorým sa pri náročnej práci nevyhli, neznehodnocujú však výsledok ich práce, pretože ňou preukázali pripravenosť obohacovať nielen svoj jazyk, ale aj zapájať sa do kultúrneho diania v strednej Európe. Overiť a priniesť poznatky o ich kultúrnosti a jazykových a právnych schopnostiach bolo a je aj našou povinnosťou. Naše poznámky a zistenia nesledovali v nijakom prípade akýmkoľvek spôsobom podceniť prácu autorského kolektívu, ktorého som členom (na začiatku práce s prekladom som nepredpokladal, že s prekladom do spisovnej slovenčiny vznikne taký problém; no aj tak pri kreovaní koncepcie a samotnom koncipovaní hesiel nebolo vzhľadom na rozsiahlosť dokladového materiálu slovníka možné či už z personálnych i časových dôvodov venovať väčšiu pozornosť tomuto textu a najmä pri enormnom koncipovaní hesiel pripraviť a overiť tento text tak, aby bol vhodnejší pre jeho kvalifikované využitie v HSSJ a inde), navyše aj z toho dôvodu, že „českej jazykovej pamiatke“, za akú ŽK pokladajú niektorí jazykovedci dosiaľ, sa nevenovala až taká pozornosť, ba neočakávalo sa od nej viac ako iba využitie lexikálnych slovakizmov. Ukazuje sa, že pri preklade

preloženého textu z roku 1473 nevyhnutne treba brať do úvahy originál, pretože v istých prípadoch autori prekladu MP text podcenili, resp. nezvládli. V HSSJ je však podstatná časť exemplifikácií z analyzovaného kódexu reprezentatívna a opodstatnená. Len v 1. zv. HSSJ sa využil jazykový materiál z prekladu MP napr. v heslách *alebo, avšak, baránok, bezocný, bezprávie, bojovať, božba, boženik, ..., britva, cena, cmiter, cudzí, čakať, čarodejník, článok (vd nebo czlanek), človečenstvo, detinský, dieťa, diera, dievka (dcéra), dlh, dlžné, dlžník, dlžný, doistiť, fojt, glejt, slovo hnutý* so spojením *hnute zboži* (hnuteľný majetok), *chliev, chmel', chrbát, ihla, isté, istina, istinník, istinnosť, istota*, slovo *hnutý* so spojením *hnute zbozi* (hnuteľný majetok), *chliev, chmel', chrbát, ihla, jednať, jeleň...* a množstvo iných slov a právnych termínov v ostatných zväzkoch, napr. nechýba ani spomínané slovo *medzierka* (v origináli však s dvoma odlišnými, trochu inými významami), *mládenec* atď. Vymenúvať ich všetky by si vyžiadalo veľa času. Z nepresne preložených slov alebo v origináli sa nevyskytujúcich výrazov, ktoré sa pričinením prekladateľa dostali aj do uvedeného slovníkového projektu, možno napr. spomenúť slovo *umoriť* (HSSJ, 6, s. 197) alebo *úžera*, keď toto slovo sa použilo namiesto výrazu *porušenie domovej slobody* v nemeckom origináli reprezentované slovom *heimsuchunge* (Piirainen, § 390, s. 134), alebo aj výraz *čtitel'* za nemecké *lasman*, ktoré označuje „slobodného poddaného, slobodníka“ – >Minderfreier< (Papsonová, s. 449).

Slovník sa obohatil práve vďaka nepresnému prekladu uvedených slov. A celkom na záver sa chcem zmieniť o dôvodoch, ktoré prispeli k napísaniu tohto príspevku. Prvým dôvodom je dosiaľ neurčitý počet zistených chýb a nepresností v preklade MP, ktoré sa ako doklady využili pri exemplifikácii v istých heslách slovníka. Textu venujem pozornosť už viac rokov popri inej, najmä slovníkovej práci, no k takejto analýze textu som sa v tom čase nedostal. Druhým dôvodom je potreba upozorniť aj na to, že v budúcnosti sa treba vyvarovať použitia takýchto neoverených dokladov; bez overenia a porovnania staršieho prekladu s originálom nemusia byť doklady zaručene dobré (myslím tu na úpravy pri novej reedícii slovníka). Napokon tretím a dôležitým momentom je skutočnosť, že som nemohol obísť a nepracovať s originálom Magdeburského práva (Piirainen, 1972) a neinformovať o istých problémoch a nepresnostiach prekladu, ktoré sa mohli objaviť aj v HSSJ, pretože môj preklad do spisovnej slovenčiny by nebol vedecky verný a mohol by sa mi vyčítať ako neprimeraný, nevedecký.

Značky

[(...)] – označuje časť textu, ktorá sa v nemeckom origináli nevyskytuje.

[...] – označuje slovo, ktoré uvádzame kvôli štylistickej charakteristike textu alebo na vysvetlenie predchádzajúceho výrazu.

/.../ – označuje chybné preloženú časť.

/:.../ – označuje slovo, ktoré prekladatelia právneho kódexu vynechali.

Literatúra a pramene

- Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. Zv. (A – Ž). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.
- KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha (Magdeburské právo). Bratislava: Veda 1993. 135 s + 10 strán obr. príloha.
- KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha (zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov). Žilina: Knižné centrum 2001. 103 s.
- MAJTÁN, Milan: Adjektívum *zázrivý* – proprium *Zázrivá*. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 6, s. 337 – 339.
- NĚMEC, Igor – MICHÁLEK, Emanuel: Žilinská kniha jako pramen slovenské a české lexikografie. In: Jazykovedné štúdie. XVII. Z dejín slovenskej lexiky. Ved. red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1982, s. 5 – 14.
- PAPSONOVÁ, Mária: Das Magdeburger Recht und das Silleiner Rechtsbuch. Wörterbuch zur deutschsprachigen Vorlage des Landrechts (1378) und zu ihrer Übersetzung (1473). Regensburger Beiträge zur deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft. Reihe B/Untersuchungen, Band 84. Herausgegeben von Bernhard Gajek. Peter Lang. Frankfurt am Main – Berlin – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2003. 767 s.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.
- PIIRAINEN, Ilpo Tappani: Das Stadtrechtsbuch von Sillein. Einleitung, edition und Glossar von Ilpo Tappani Piirainen. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1972. 226 s. + Die Blätter 16 b und 72 a aus der Originalhandschrift des Stadtrechtsbuchs von Sillein aus dem Jahre 1378.
- RYŠÁNEK, František: Slovník k Žilinské knize. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954. 799 s.

PhDr. Rudolf Kuchar, Dr.Sc.
Mlynarovičova 4, 851 04 Bratislava
e-mail: rudok@juls.savba.sk

Jana Skladaná

FENOMÉN KONTINUITY SLOVNEJ ZÁSObY V PREDSPISOVNOM A SPISOVNOM OBDOBÍ

SKLADANÁ, J.: The Phenomenon of Continuity of the Slovak Language Vocabulary in the Pre-Literary and Literary Period. *Slovenská reč*, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 233 – 238. (Bratislava)

This paper is based on a principle that language is always in continuation with its previous state. The Historical Dictionary of Slovak Language, whose seventh volume was finished 2008 can be seen as a clear evidence of this. The dictionary includes a vocabulary from pre-literary period, i. e. from 11th up to 18th century, until the first Slovak literary language codification performed by Anton Bernolák. The author of the paper provides an analysis of the vocabulary of pre-literary period as well as characteristics of the Slovak language starting off an occurrence of Slovakisms in the Latin texts and ending up with the Slovak language pre-literary forms, the so-called Cultural Slovak of 16th – 18th centuries. The paper also presents influences of several other languages, such as Czech, Latin, German, etc. on Slovak. Furthermore, the author compares the whole anterior period of Slovak language development with a contemporary period, showing the similarities as well as differences.

Jazyk si vždy zachováva kontinuitu so svojím predchádzajúcim stavom. Súčasný stav nášho jazyka treba vidieť ako výsledok jeho predchádzajúceho vývoja. Jasným dôkazom o tom je Historický slovník slovenského jazyka, ktorého koncipovanie sa zavŕšilo vydaním posledného siedmeho dielu v r. 2008. Toto monumentálne dielo predstavuje slovnú zásobu z predpisovného obdobia, t. j. od 11. do 18. storočia, presnejšie do roku 1787, keď bola po prvýkrát v dejinách slovenčiny kodifikovaná spisovná slovenčina Antonom Bernolákom.

Základné informácie o Historickom slovníku slovenského jazyka, pokiaľ ide o celkovú charakteristiku jazykovej situácie v predpisovnom období, archívny výskum slovenských jazykových pamiatok, zostavovanie kartotéky, prípravu koncepcie slovníka s nekonečnými aj ostrými diskusiami, vlastné koncipovanie slovníka, publikovanie Ukážkového zošita Slovenského historického slovníka z predpisovného obdobia (1973), zloženie redakcie i autorského kolektívu počas celého koncipovania a ďalšie vedecko-organizačné informácie predstavil Milan Majtán, hlavný vedecký redaktor všetkých siedmich zväzkov slovníka, na viacerých miestach (2008a, 2008b, 2009 a i.). Ako spoluautorka a od 5. zväzku aj ako redaktorka slovníka si dovoľm jednotlivé konštatácie Milana Majtána ilustrovať konkrétnymi príkladmi, aby si čitateľ vedel jasnejšie urobiť obraz o slovnej zásobe z predpisovného obdobia.

V najstaršom období, teda od 11. do 14. storočia, sa vyskytovali slovakizmy iba v latinských pamiatkach. Súvislé slovenské texty z tohto obdobia nejestvujú. Preukaznými argumentmi o jestvovaní slovenčiny sú práve slovakizmy v latinských písomnostiach. Nie je až také ťažké odhaliť, že za slovom *Pescan* sa skrývajú *Piešťa-*

ny, zápis *Scitar* označoval *Štitáre* a *Boencza* boli *Bojnice*. Možno uviesť aj príklady *Dumbo* – *Dubová*, *Crali* – *Kráľová*, *Kouachi* – *Kováčovce*, *Tazzar* – *Tesáre*, *Knesecz* – *Kňažice* a i. Zväčša išlo o zemepisné názvy. 11. – 14. storočie ovládla latinčina, v staršej literatúre sa toto obdobie nazýva aj panstvom latinskej kultúry. Mnohé latinské výrazy sa napevno usídlili v našom jazyku a dodnes sa zachovali aj v našich nárečiach (*fundus*, *obligácia*, *árenda*). Latinčina sa používala na našom území vo funkcii administratívneho, sakrálneho, odborného aj literárneho jazyka niekoľko storočí, takže zanechala v našom jazyku výrazné stopy. Dodnes väčšinu termínov tvoria grécke a latinské základy.

15. storočie je v dejinách nášho jazyka prelomovým. Latinčinu vo viacerých funkciách nahrádza čeština, ktorá už mala v tom období vypracovanú normu spisovného jazyka a na rozdiel od latinčiny bola pre Slovákov zrozumiteľnejšia. Čeština predstavovala istý mostík ku vzniku slovenského jazyka v písanej podobe, pretože v hovorenej podobe slovenčina už jestvovala. Koncom 14. a začiatkom 15. storočia sa u nás začínajú objavovať súvislé texty písané síce v češtine, ale viac či menej ovplyvnené slovenskými prvkami. Tento jazyk nazývame slovakizovanou češtinou. Každá česká pamiatka slovenskej proveniencie obsahovala slovakizmy v oblasti hláskoslovia, morfológie, slovotvorby aj lexiky. Prvou pamiatkou napísanou v tomto jazyku bola Žilinská mestská kniha (1378 – 1462), ktorá je zaradená do pramennej základne Historického slovníka slovenského jazyka. Obsahuje slovenské výrazy *boženík*, *rokovať*, *svák*, *ujec*, *chotár*, *robota* a i.

V 16. – 18. storočí už začínajú vznikať predpisovné slovenské jazykové útvary, ktoré súhrnne nazývame kultúrnou slovenčinou. Jej zdroje boli domáce, ktoré tvorili slovenské nárečia a slovenský hovorený jazyk slovenských vzdelancov, ako aj nedomáce, ktorými boli čeština, latinčina, nemčina, maďarčina, prípadne poľština a ukrajinčina. Základom kultúrnej slovenčiny boli nárečia, takže sa vyskytovala v troch variantoch: západoslovenskom, stredoslovenskom a východoslovenskom.

Kultúrna slovenčina v tvorení nových slov nijako nezaostávala za súčasnou slovenčinou. Dokonca naši predkovia prejavovali väčšiu nápaditosť, originalitu, akceptovali variantnosť. Využívanie viacerých prípon alebo predpôn v niektorých slovách dokladajú heslá *bezdetka* (bezdetná žena); *budovateľ*, *budovač*, *budovník*; *čarodejný*, *čarodelný*, *čarodejský*, *čarodenský*, *čarodský*; *ľadovňa*, *ľadoveň*, *ľadovnica*, *ľadovník* (miestnosť na uskladnenie ľadu); *lovec*, *lovník*, *loviteľ*; *obhajca*, *obhajec*, *obhajiteľ*, *obhajač*, *obhajateľ*, *obhajovač*; *väzeň*, *väzník*; *veriaci*, *verník*. Ako produktívne sa ukázali slovesá utvorené podľa substantív, napr. *čertovať*, *ľľandriť*, *huncútovať* (nadávať niekomu do čertov, ľľandier, huncútov – huncút bola vulgárna nadávka, za ktorú sa ľľudia aj súdili), *jamiť* (kopať, hľbiť jamy), *jarkovať* (vytvárať na poli jarok), *polovicovať* (deliť nejaké čísla na dve rovnaké časti, na dve polovice), *sprsteňovať sa* (zasnúbiť sa, dať si zásnubný prsteň), *tehlovať* (obkladať tehliami), *tútoriť* (opatrovať, starať sa,

mať v poručenstve niekoho), *tvoržiť sa* (o kyslom mlieku – zrážať sa na tvaroh), *vymozgovať* (vymyslieť niečo), *vymozolovať* (ťažkou prácou nadobudnúť niečo), *zakratochvilil sa* (zdržať sa, zabaviť sa: *Martin sa w krčme rad zakratochwilił*). Dnes sú už zabudnuté niektoré zložené slová, napr. *ctiúrad*, *ctiutrhánie*, *krivosvedok*, *pamätinehodný*, *tancoslávnosť*, *ústnohlásenie* (ústne vypovedanie), *vlasosršlenie* (ježenie, vstávanie vlasov dupkom). Slovník obsahuje množstvo zdobených slov, napr. *dáždiček*, *dolinôčka*, *džbánček*, *džbánoček*, *džbánčiček*, *haluštička*, *chotárček*, *lahodnučký*, *mocnučký*, *mokručký*, *ozdobnučký*, *plášťik*, *pláštiček*, *silnučký*, *tlstučký*, *vlažnučký*, *živučký*, ale aj iných expresívnych slov, napr. *močihuba* (opilec), *jajmaminkať* (nariekajúc, beďakajúc volať maminku: *Plakal, gagmaminkal, prosil*).

Viacere slová, ktoré sú už dnes na okraji slovnej zásoby a pociťujeme ich ako archaizmy, v minulosti patrili do aktívnej slovnej zásoby, napr. *mera*, *meru* (štyridsať), *krchov* (cintorín), *mladovek* (mladosť), *rozoliš* (pálanka), *trnác* (pavlač, veranda), *vodlovať* (vypovedať, obyč. pred súdom). Takisto z dnešného pohľadu historizmy, označujúce už zaniknuté reálie a javy, mali pevné miesto v staršej slovnej zásobe, napr. *dereš*, *dráb*, *hofier*, *pandúr*, *rováš*, *želiar*, názvy peňazí, mier a váh, napr. *funt*, *holba*, *korec*, *kvintlík*, *laket*, *lot*, *lukno*, *merica*, *ríf*, *toliar*, *žajdel*. Niektoré historizmy prežívajú v súčasnosti svoju revitalizáciu, napr. *bakalár*, *magister*, *magistrát*, *župan*. Mnohé slová mali v minulosti iný význam, napr. *prázdnina* (prázdne miesto), *školník* (správca, učiteľ mestskej školy), slovo *sprostý* malo aj význam ‚jednoduchý, obyčajný‘, nielen ‚hlúpy‘.

Názvy, dnes známe iba vo vlastných menách, sú v staršom materiáli doložené aj ako všeobecné podstatné mená, napr. *chopok* vo význame ‚hrb na nerovnej pôde, kopec‘. Podobne slovo *blatnica* vo význame ‚blatnaté, močaristé miesto‘ a slovo *vary* vo význame ‚termálne kúpele‘.

Príbuzenské názvy v Historickom slovníku slovenského jazyka sú svojou slovo-tvornou variantnosťou a významovou členitosťou oveľa bohatšie ako v súčasnom jazyku. Výrazy *sesterník*, *sestrenec*, *sestrinec*, *sestrienok* sa vyskytujú vo význame ‚synovec, sestrin syn‘ a vo význame ‚tetkin syn, bratanec‘. K *bratancovi*, *bratrancovi*, *bratníkovi* je aj prechýlená ženská podoba *bratanica*, *bratranica* vo význame ‚bratova dcéra‘. Vo význame ‚bratanec‘ je doložené aj spojenie *bratný syn*, resp. *sesterná dcéra* ako ‚sesternica‘. Výraz *strýčenec* označuje ‚strýcovho syna‘. Spojenia *tetčený brat*, *tetčená sestra* majú význam ‚bratanec, sesternica‘. Rozlišujú sa tu súrodenci rodičov z matkinej (ujec, ujo, ujčina) a otcovej strany (strýc, strýko, strýná). Osobitné pomenovanie v staršom materiáli je aj pre vnučkinho manžela, a to *predzať*. Hypokoristiká sú zastúpené vo veľkom množstve, napr. *synak*, *synek*, *synček*, *synáček*; *ujček*, *ujčok*, *ujko*; *matí*, *mater*, *matenka*, *matinka*, *matička*; *mamka*, *maminka*, *mamenka*, *mamička*; *otčík*, *tato*, *tatík*, *tatko*, *tatiček*; *tatuško*; *apa*, *apák*, *apka*, *apšuč*, *apenko*; *ňaňo*, *ňaňko* a i. (Lalíková, 1993).

Pramenná základňa obsahuje aj mnohé staršie slovníky, ktoré originálnym spôsobom vysvetľujú niektoré heslá. Napr. *nosorožec: howado lupinowaté, slonowi protiwné z dlúhym nose; koniar: peroriga: kteri kobili hledá a k koňom gych pri-pússlá; tragoedia: fabula aneb ustanowená hra prednych osob o věcäch, kterych welmy chwostry a nadherny počátek, ale konec smutny a hrozny; scalper: dlátko, nožjček, s kterym hnýlé mássó wyrezugú.*

Spracúvanie frazém v slovníku sa opiera v zásade o východiská súčasnej slovenskej frazeologickej teórie a jej aplikáciu v lexikografickom opise frazém v súčasných slovníkoch, no nevyhnutne pritom vychádza aj zo špecifickej diachrónej frazeológie. V historickom vývine sa frazémy často zachytávajú v živom, ešte nezavŕšenom frazeologizačnom procese. Tu sú hranice vyčlenenia frazémy niekedy problematické, pretože chýbajú viaceré faktory, ktoré sú k dispozícii pri spracúvaní frazém v súčasných slovníkoch. Jednak ide o primerané zachytenie frazém vo viacerých formách národného jazyka (spisovnej, hovorovej, nárečovej a i.), jednak o existenciu jazykového vedomia, ktoré umožňuje pochopenie zložitého frazeologizačného procesu. Tieto možnosti verifikácie na staršom materiáli obmedzenom rozsahom i žánrovo sú oveľa komplikovanejšie a zúženejšie. Hlavnou vlastnosťou frazém je ustálenosť. Pri postupnom ustaľovaní spojenia sa zo začiatku vyskytuje veľké množstvo variantov, ktoré jestvujú istý čas popri sebe, no postupne sa zachováva iba jeden, resp. dva varianty. Napr. dnešná frazéma *od hlavy až po päty* má v historickom materiáli podoby *od hlavy až k pätám/do piat/do nôh; od spodku nohy až do vrchu hlavy; od päty nôh ož do vrch hlavy* a pod. Historický slovník zachytáva množstvo frazém, z ktorých mnohé žijú dodnes. Napr. *akoby hrach na stenu hádzal, červený ako rak, jablko nepadá ďaleko od stromu, čo slina na jazyk prinesie*. Súčasná podoba frazémy nás však nesmie zvädzať k tomu, aby sme podľa nej prispôbovali zodpovedajúcu frazému z historického materiálu. To, že sa v súčasnosti zachovala a ustálila len jedna časť frazémy, ešte neznamená, že v minulosti nemohla mať táto frazéma inú, resp. rozšírenú podobu. Napr. *Kdo ráno vstáva, tomu Búh dáva, dnes Kto včas ráno vstáva, Boh ho požehnáva; robiť ako voly v jarme, dnes robiť ako vól*. Hádam najpočetnejšiu skupinu predstavujú tzv. historické varianty k súčasným frazémam; ide o iné lexikálne obsadenie. Môže ísť o synonymný výraz, bežný a používaný aj v súčasnom jazyku, no nie v príslušnej frazéme. Napr. *červený ako rýdzik, dnes ako rak; rozumieť sa k čomu ako osol na harfu, dnes ako hus do piva; naostriť si svoj jazyk ako meč, dnes ako britvu, žiletku*. Niekedy ide o historizmy, resp. archaizmy, ktoré boli nahradené súčasnými lexémami sémanticky adekvátnymi. Napr. *nedať ani babky, ani grajciar, dnes ani halier, ani korunu, najnovšie ani cent*. Pri niektorých frazémach už nejde o varianty, ale o synonymá. Pri vymedzení frazeologických synonym ide o totožnú sémantiku, ale odlišnú obraznosť. Napr. *Dobre je z cudzej kože krpce krájať* (Z cudzieho krv netečie), *Jednou metlou dve izby zamiešť*

(Jednou ranou zabiť dve muchy), *Jedno jačmenné zrníčko mericu nečini* (Jedna lastovička leto nerobí). Mnohé súčasné frazémy sú doložené zo staršieho obdobia ako voľné spojenia, ktoré sa postupne po sémantickej transformácii stávali frazeologizovanými. To len potvrdzuje teóriu, že väčšina frazém vznikla na základe voľných spojení. Skoro každá frazéma mala v minulosti svoj prototyp – voľné slovné spojenie, z ktorého vznikla. Prototypom súčasného spojenia *mať u niekoho niečo na rováš* s významom ‚previniť sa niečím voči niekomu‘, ‚byť niekomu niečím dlžen‘ bolo to isté spojenie s konkrétnym významom ‚zaznačiť zárezom na drevenú latku (rováš) určitý dlh‘.

Pokiaľ ide o hlavné zdroje kultúrnej slovenčiny, uvedieme iba výberovo niekoľko príkladov. Český jazyk zastupujú napr. slová *barevný, kocábka, licomerný, odepsat, vesnica*, latinský jazyk slová *ablegát, asesor, exámen, fatens* (svedok), *urbár, virga* (palica). Mnohé slová v slovníku prevzaté z latinčiny sú aj dnes veľmi živé a frekventované, napr. *anektovaný, apelovať, aplikovať, certifikácia, cisterna, citácia, dedukcia, delegácia, definícia, expedovať, favorit, konsens, lustrácia, operácia, pacient, telegraf, temperovať*. Zo slov nemeckého pôvodu možno uviesť *bergrichter, cajg, cárach, cech, cimernan* (tesár), *cukorpiksla* (cukornička), *finta, fortieľ* (dnešné *know how*), *merkovať, varštat* (dielňa). Maďarčinu zastupujú slová *bečelovať* (vážiť si, mať v úcte niekoho), *biró* (sudca), *biršág* (pokuta), *vármeda* (župa), *vároš* (mesto). Základ kultúrnej slovenčiny tvorili nárečia, ktoré predstavujú podstatnú časť slovníkových hesiel. Slovník zachytáva viaceré podoby dialektizmov. Napr. západoslovenské: *včul, včil, včulek, škridla* (vo význame ‚pokrievka‘), *pleco, rozkaze, rínek, trúnek, kúšček, dondzit*, stredoslovenské: *čajsi, merkovať, banovať, kapce, načim, nenačim*, východoslovenské: *dzeka* (vôľa, chuť), *garadiče* (schody), *keľo, kermeš* (hody), *neveľo, vyrucic, vytrimac, zbačic, zimušný*.

Napokon treba poznamenať, že pravopis jazykových pamiatok bol v staršom období odlišný od súčasného. Zväčša sa používal pravopis zložkový (*š = ss, č = cz*), ale uplatňoval sa aj pravopis diakritický, ktorý sa používa aj dnes. Uvedieme úryvok z veršovanej skladby *Obraz panej krásnej perem malovaný* od Štefana Seleckého z roku 1701 v origináli a v prepise podľa súčasného pravopisu. Originál: *Czo sem o teg pany czul za mih mladih let, která swogih oczu krasu prewissila*. Prepis: *Čo sem o tej pani čul za mých mladých let, která svojich očů krásu prevýšila* (Skladaná, 2005, s. 229).

Slovná zásoba sa vyvíja zároveň s vývinom spoločnosti. Súčasná slovná zásoba je rozšírená o mnohé tematické okruhy, ktoré súvisia s modernou spoločnosťou, jej pokrokom v technike, výpočtovej technike, vede, kultúre a pod. Historický slovník slovenského jazyka však primerane na svoju dobu zachytáva mimoriadne bohatú slovnú zásobu, ktorá bola na vysokej úrovni, vhodná v každej komunikačnej situácii. Vo vývine slovenského spisovného jazyka má kultúrna slovenčina svoje pevné

miesto. Je súčasťou kontinuálneho vývinu nášho jazyka, je tým ohnivkom, na ktoré nadviazal najprv Anton Bernolák a neskôr aj Ľudovít Štúr, prví kodifikátori nášho jazyka.

Literatúra

- Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Ved. red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991, 1992, 1994, 1995, 2000, 2005, 2008.
- LALIKOVÁ, Tatiana: Z vývinu slovenskej príbuzenskej terminológie. In: Z vývinu slovenskej lexiky. Zost. R. Kuchar. Bratislava: Veda 1993, s. 110 – 128.
- MAJTÁN, Milan: Ako vznikala súčasná podoba Historického slovníka slovenského jazyka. Slovenská reč, 73, č. 4, 2008a, s. 221 – 225.
- MAJTÁN, Milan: Genéza Historického slovníka slovenského jazyka. Jazykovedný časopis, 59, č. 1 – 2, 2008b, s. 51 – 54.
- MAJTÁN, Milan: História slovenčiny. Hovoríme s jazykovedcom Milanom Majtánom. Literárny týždenník, č. 7 – 8. 25. 2. 2009.
- MAJTÁN, Milan – KUCHAR, Rudolf – SKLADANÁ, Jana: Historický slovník slovenského jazyka. In Lexicografica, 99. Ed. S. Ondrejovič a M. Považaj. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej. Bratislava: Veda 2001, s. 24 – 35.
- SKLADANÁ, Jana: Frazémy v Historickom slovníku slovenského jazyka a v starších slovenských slovníkoch. In: Z vývinu slovenskej lexiky. Zost. R. Kuchar. Bratislava: Veda 1993, s. 170 – 180.
- SKLADANÁ, Jana: Kultúra západná slovenčina v ľudovej a umelej slovesnosti. In: Kniha 2005. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Ed. M. Domová. Martin: Slovenská národná knižnica, 2005, s. 226 – 237.
- SKLADANÁ, Jana: Problematika frazém v historickom slovníku. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. IV. Red. M. Basaj a D. Rytel. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk 1988, s. 207 – 218.
- SKLADANÁ, Jana: Výlet do minulosti slov. Literárny týždenník, č. 13 – 14. 8. 4. 2009.

PhDr. Jana Skladaná

Lysáková 12, 841 01 Bratislava

e-mail: jankas@juls.savba.sk

Ľubomír Kralčák

KEDY BOĽA UZÁKONENÁ ŠTÚROVSKÁ SPISOVNÁ SLOVENČINA?

KRALČÁK, Ľ.: When was Codified the Štúr's Standard Slovak? Slovenská reč, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 239 – 247. (Bratislava)

The methodology of school praxis, especially as regards the constructing of encyclopedic knowledge, is based primarily on factual and historical classification of social phenomena. In this sense, the codification of written Štúr's standard Slovak primarily treats it as a current historical event that should have its specific date. The problem is that indication of date which is in school classes traditionally assigned to this event (year 1843) and generations of teachers present it to students as a historical fact is not accurate. The aim of this paper is to show opportunity to choose the date from three major events associated with the codification ambition of Štúr and his fellows. The paper deals with detailed characteristics of these events and their interpretation as regards the codification of Štúr's standard Slovak.

Kto by nepoznal túto školskú otázku? Navyše, táto dobre známa otázka má aj svoju dobre známu „školskú“ odpoveď, ktorá znie: „v roku 1843“. Generácie učiteľov podávajú svojim žiakom uvedenú odpoveď ako historický fakt a jeden z pevných míľnikov v našich kultúrnych dejinách. Spomínaný tradičný školský encyklopedický údaj, ako je známe, však nie je presný.

Moderná slovenská jazykoveda rieši datovanie kodifikácie inak. V jej interpretácii sa kodifikácia štúrovskej slovenčiny objektívne javí ako proces, v ktorom sú identifikovateľné jednotlivé postupné kroky. E. Paulíny (1983, s. 187) hovorí o „zavedení spisovnej slovenčiny“ a používa pritom označenia „rozhodnutie o zavedení spisovnej slovenčiny“ (14. február 1843) a „verejné vyhlásenie strednej slovenčiny za spisovný jazyk“ (26. – 28. augusta 1844). Ešte podrobnejšie je opísaný tento historický proces podľa jednotlivých udalostí v učebnici *Dejiny spisovnej slovenčiny* (porov. Krajčovič – Žigo, 2002). Tu sa na opis spomínaných krokov používajú označenia „rozhodnutie o kodifikácii“ (14. február 1843, resp. návšteva u J. Hollého na Dobrej Vode 17. júla 1843) a „verejná deklarácia“ (zasadnutie novozaloženého spolku Tatrin 26. – 28. augusta 1844).

Napriek existencii tejto objektívnej interpretácie spomínané nesprávne datovanie kodifikácie najmä v školskom vyučovaní stereotypne prežíva, a potom si ho bežný absolvent strednej školy odnáša do života ako súčasť svojich štandardných encyklopedických znalostí. Na tomto mieste si treba položiť otázku, prečo je to tak, príp. prečo sa stereotyp nepresného datovania kodifikácie štúrovčiny vôbec vytvoril?

Po prvé: dôležitú úlohu tu zohráva metodológia samotnej školskej praxe, ktorá sa pri snahe obsiahnuť encyklopedické vedomosti opiera primárne o vecné a časové

zatriedovanie spoločenských javov. Z tohto dôvodu sa aj zavedenie štúrovskej spisovnej slovenčiny v prvom rade poníma ako momentná dejinná udalosť, navyše udalosť natoľko významná, že musí mať svoj špecifický dátum.

Po druhé: prežívanie uvedeného stereotypu, ako aj preferovanie nepresného datovania (na preferovaní tohto datovania sa podieľala aj staršia literárna história)¹, nepochybne podporujú údaje v súčasných učebniciach základných a stredných škôl. Napr. v učebnici Literárna výchova pre 6. ročník základných škôl sa v súvislosti s dielom Ľ. Štúra uvádza: „Zaslúžil sa o uzákonenie spisovnej slovenčiny (1843), ku ktorej napísal aj gramatiku“.²

Treba si ďalej všimnúť, že aj slovenská historiografia, resp. biografistika niekedy pripisuje vybraným časovým údajom vysokú vážnosť. Napr. v zaujímavej a hodnotnej biografickej publikácii o J. M. Hurbanovi³ sa hovorí o *dni vzkriesenia slovenčiny*, ktorý „pripadol na 14. február 1843 medzi 3. a 5. hodinou popoludní.“ Ďalej sa konštatuje: „Záznam o tejto slávnostnej chvíli sa zachoval v liste Ľudovíta Štúra Samovi Bohdanovi Hroboňovi len ako dodatok napísaný ceruzkou. (Neznámy pisateľ tejto poznámky, pravdepodobne Hroboň, uvádza stredu, ale určite vieme, že to bolo v utorok.) A napokon autor poznamenáva: „Historický okamih, a nemáme preň ani dôstojný dokument.“ Na porovnanie: v ďalšej časti citovanej publikácie (s. 55) sa síce spomína aj zakladajúce tatranske zhromaždenie a vyhlásenie o spisovnej slovenčine, no toto je podávané bez zvláštneho komentára len ako akýsi rutinný úkon. Osobitná príťažlivosť presného časového údaj a vzťahujúceho sa na rozhodnutie o zavedení strednej slovenčiny do života („medzi tretou a piatou hodinou popoludní“) sa črtá aj v podaní iných autorov z oblasti biografistiky.⁴

Ako vidieť z uvedených formulácií v učebnici či v historiografických publikáciách, spoločným je tu preferovanie a zdôrazňovanie najstaršieho a čo najpresnejšieho časového údaj a, ktorý je možné vzťahovať k aktu kodifikácie štúrovčiny. Je však potrebné zvážiť, či udalosť reprezentovaná najstarším možným dátumom je aj tým dejinným krokom, ktorý správne zastupuje spomínaný kodifikačný akt.

V edukačnej praxi za základnú chybu, ktorá sa robí pri interpretácii prijatia štúrovskej slovenčiny za spisovný jazyk, považujeme nenáležité používanie pojmov, najmä pojmu *kodifikácia* či *uzákonenie*. Podľa J. Horeckého (1996, s. 43) „je kodifi-

¹ Napr. A. Mráz v predhovore k Listom Ľudovíta Štúra I. (1954, s. 9), kde uvádza: „...nasledujú listy do konca r. 1843. Časovým predelom pri usporadúvaní tohto zväzku korešpondencie Ľudovíta Štúra je uzákonenie spisovnej slovenčiny v uvedenom roku...“

² D. Petriková – R. Trutz – E. Greifová: Literárna výchova pre 6. ročník základných škôl, 1999, s. 186.

³ Porov. k tomu T. Winkler, 1997, s. 44.

⁴ „Práve v bratislavskom Ústave sa vtedy rozhodovalo o spisovnej slovenčine. Dňa 14. februára 1843 medzi tretou a piatou hodinou popoludní sa tu pre ňu rozhodovali a záväzne sa dohodli...“ (Porov. Z. Sojková, 2006, s. 59).

kácia v prvotnom zmysle zhrnutie predpisov do jedného súboru, do kódexu, a v ďalšom kroku vyhlásenie, deklarácia tohto kódexu za záväzné nariadenie. Predpokladom je teda deklarovanie. Ak sa má norma pokladať za záväznú, treba ju nejakým spôsobom deklarovať.“

Hoci sú jednotlivé udalosti súvisiace s prijatím štúrovskej spisovnej slovenčiny a ich datovanie dobre známe, v záujme výkladu si ich zrekapitulujme:

Rozhodnutie o kodifikácii	14. február 1843: stretnutie Ľ. Štúra, J. Francisciho, J. Kalinčiaka, S. Štúra, J. Gábera, S. Vozára 11. – 16. júl 1843: stretnutie Ľ. Štúra, J. M. Hurbana a M. M. Hodžu v Hlbokom 17. júl 1843: návšteva u J. Hollého na Dobrej Vode
Verejná deklarácia prijatia strednej slovenčiny za spisovnú	26. – 28. august: 1844 zakladajúce zasadnutie spolku Tatrin
Vedecké zdôvodnenie kodifikácie	1846: vydanie spisu <i>Nárečja Slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí</i>
Vedecký opis	1846: vydanie kodifikačnej príručky <i>Nauka reči Slovenskej</i>

Tu si možno položiť otázku: **Je vôbec možné kodifikácii štúrovčiny priradiť jeden konkrétny reprezentatívny dátum?** Ak kodifikáciu neberieme ako proces, ale ako udalosť, odpoveď môže byť jednoduchá, no nie jednoznačná: buď rok 1844 (27. august), alebo rok 1846. Iný problém je, že v prípade štúrovskej spisovnej slovenčiny možno sledovať špecifický postup kodifikácie, kde predpokladaná procesná následnosť 1. *kódex*, 2. *deklarácia* je v realite udalostí obrátená na následnosť *deklarácia* (27. 8. 1844) – *kódex* (1846), pričom je tu neprehliadnuteľný časový odstup. Navyše do tohto procesu vstupuje silná kultúrna tradícia, ktorá si vyžaduje do uvedenej diády (*kódex* – *deklarácia*), vnášať tretí krok označovaný ako *rozhodnutie*. Pozoruhodné je, že práve tento tretí krok (v poradí však prvý), ktorý nie je súčasťou širšieho pojmu kodifikácie, ale kodifikácii iba predchádza, sa v prípade štúrovčiny obvykle zamieňa s vlastnou kodifikáciou. Na objasnenie významu jednotlivých udalostí uvedených v tabuľke bude vhodné bližšie sa zoznámiť s niektorými svedectvami, ktoré sa o nich zachovali.

Schôdzka v Bratislave 14. februára 1843

Záznam o jej konaní má skutočne, ako konštatuje T. Winkler (ibid., s. 44), iba formu poznámky pripísanej ceruzkou, a to na štvrtej strane listu Ľ. Štúra, ktorý do-

ručil mladý J. Gáber-Lovinský S. B. Hroboňovi žijúcemu vtedy v Prahe.⁵ Poznámka je veľmi stručná: „*Den skriseňja slovenčiny Streda 14 Unor mezi 3 a 5 po poludňi L. Štúr, J. Rimavský, Samko Vozár, Janko Kalinčjak, Janko Lovinskí ku koncu Samko Štúr*“. Nikde inde sa o tomto stretnutí nezachovala žiadna iná zmienka, ani napr. v pomerne podrobnom životopise Ľudovíta Štúra, ktorého autorom je J. M. Hurban. Zápis vznikol nepochybne ako výsledok informácie J. Gábera-Lovinského, ktorý bol jedným z účastníkov spomínanej februárovej schôdzky o spisovnej slovenčine. Uvedené skutočnosti nás vari oprávňujú predpokladať, že túto bratislavskú schôdzku samotní štúrovci nepokladali za takú kľúčovú, za akú sa pokladá dnes. To, samozrejme, neznamená, že pre našu kultúrnu históriu by nemala nadobudnúť význam neobyčajného a vzácneho míľnika. Jej skutočný význam sa nám preukáže, ak si odpovieme na otázku: Prečo sa takáto schôdzka konala práve v uvedenom čase, a pritom akoby bez dôkladnejšej prípravy a bez prítomnosti ďalších významných predstaviteľov štúrovského hnutia (napr. Hurbana a Hodžu)?

Spomenutú schôdzku treba zaradiť do sledu dôležitých udalostí, ktoré súviseli s úmornou snahou Ľ. Štúra o získanie povolenia vydávať slovenské noviny. Dovtedy žiadal o toto povolenie Miestodržiteľskú radu v Budíne dvakrát, a to v máji a októbri roku 1842, no pre neochotu uhorských úradov, v skutočnosti motivovanú národnostne, nedostal súhlas.⁶ Noviny mali podľa jeho žiadosti vychádzať v češtine (*Slovenské Národnje Nowiny* s literárnou prílohou *Orel Tatranský*). Začiatkom februára dostal Ľ. Štúr dve subskripčné listiny na podporu novín spolu s asi stopäťdesiatimi podpismi zemanov z Turčianskej stolice. Z hľadiska rozhodovania sa pre slovenčinu majú tieto listiny zásadný význam, lebo slovenčina ako jazyk novín sa v nich výslovne dáva za podmienku súhlasu podpísaných. Ľ. Štúr poslal 21. februára 1843 do Budína novú žiadosť, ku ktorej pripája aj subskripčné listiny z Turca a v ktorej už uvádza aj nový titul zamýšľaných novín: *Slovenskje Národňje Novini* s prílohou *Orol Tatranski*. Výrečné svedectvo o týchto pohnutých udalostiach podáva list Jána Francisciho adresovaný Augustovi Horislavovi Škultétymu z 26. februára 1843: „Ludevít novini buďe v tej reči a takou dobropisebnosťou vidávať, jako teráz píšem, tak to chce mať [sic!] celuo Slovensko i slovom i skutočnosťou, tak sa muože úfať odberateľou, tak muože očekávať viplňenie a do života preneseňie svojich zámerou. Turčanskích 148 zeman-skích podpisou tak chce mať, tak chce mať [sic!] oravskuo katolíckuo kňazstvo, tak chcú mať všeci... najlepšia ale příležitost je teraz pri novinách.“⁷

⁵ J. Gáber-Lovinský bol na ceste na štúdiá v Nemecku a na požiadanie Ľ. Štúra sa zastavil v Prahe u S. B. Hroboňa a odovzdal mu Štúrov list. List bol datovaný 29. 9. 1844, teda po ustanovujúcom tatrínskom zasadnutí, a Ľ. Štúr v ňom uvádza, že mu píše len pár slov, pretože J. Gáber mu všetko rozpovie.

⁶ Porov. monografiu M. Vyvíjalovej: *Slovenskje národňje novini. Boje o ich povolenie*, 1972.

⁷ Cit. podľa M. Vyvíjalovej: *Slovenskje národňje novini. Boje o ich povolenie*, 1972, s. 91.

Bratislavská schôdzka zo 14. februára 1843 bola teda zvolaná Ľudovítom Štúrom pod bezprostredným impulzom spomínaných listín a v snahe nestrácať žiaden čas pri príprave novej žiadosti o vydávanie novín. Žiadosť Turčanov o noviny v slovenčine urýchlila rozhodnutie Ľ. Štúra zaviesť nový slovenský spisovný jazyk. Návoz novín, ktorý Štúr uviedol do latinsky písanej žiadosti, ale najmä citovaný list J. Francisciho ukazujú, že otázka spisovnej slovenčiny a jej foriem bola v Štúrovom blízkom okruhu už skoršie predmetom diskusií, z ktorých vzišla zreteľná a pomerne jednotná predstava o podstatných črtách nového spisovného jazyka. Schôdzka zo 14. februára naisto prispela nielen k definitívnemu rozhodnutiu o zavedení novej slovenčiny (jazyk novín bol „neodškriepiteľným“ záväzkom), ale aj k dohodám o jej budúcich formách.

Schôdzka v Hlbokom 11. – 16. júla 1843

S ohľadom na prijatie štúrovskej slovenčiny sa niekedy pomerne veľký význam prikladá stretnutiu Ľ. Štúra, J. M. Hurbana a M. M. Hodžu v Hlbokom v polovici júla roku 1843, ako aj ich následnej návšteve u J. Hollého na Dobrej Vode. Pozrime sa, ako túto schôdzku hodnotí J. M. Hurban (porov. 1939, s. 296 – 297): „...tu zišli sa u mňa v Hlbokom Hodža a Štúr a ustálili sme činnosť i bez novín zahájiť zriadením spolku pre vydávanie kníh k vzdelaniu národa smerujúcich. Vtedy sme i my spoločný výlet podnikli k majstrovi poetov slovenských, k Hollému na Dobrú Vodu, cieľom vzdania mu úcty osobnej a podania mu výkladu úchylky svojej od jeho spôsobu písania v podrečí trnavskom a rozvinutia pred ním dôvodov svojich za centrálnu, čisté slovenské nárečie.“ Hurban ďalej uvádza, že Holly „nič nemal proti čistej slovenčine“ a že hoci sa jeho metrum dalo výborne v bernolákovskej slovenčine „užiť“, podľa neho „*národné piesne najkrajšie znejú v tej hornoslovenskej reči*.“

Ľ. Štúr v spise *Nárečja Slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* (s. 6 – 7) podáva výsledky onoho stretnutia takto: „...po prácach d'enných na večerných chvíľach dohovárali sme sa o kroku tomto hovoriť k ľudu nášmu ňje len v obecnom, ale aj v pospolitom a viššom živote nárečím našim, milou našou Slovenčinou... Ťe ostalo z ohľadu Slovenčini na ničom istom medzi nami, ale uzreкли sme sa, že ešte tú vec za rok rozvážeme, mišljenki svoje pod ten čas si zveríme a potom sa užnesjeme po roku.“

Zdá sa, že Štúrovo hodnotenie spomínaného stretnutia hodnoverne dokumentuje reálny výsledok schôdzky, ktorá sa ohľadom spisovného jazyka neskončila jednoznačným dohovorom. Dohodlo sa iba zriadenie „spolku pre vydávanie kníh k vzdelaniu národa smerujúcich“. Tým, kto potreboval na rozhodnutie vo veci jazyka ešte čas, bol Hodža. Štúr a Hurban boli rozhodnutí už dávnejšie a robili aj konkrétne kroky na zavedenie slovenčiny do života (Štúr sa rozhodol vydávať noviny v slovenčine, Hurban začal prepisovať, resp. prekladať do slovenčiny druhý ročník almana-

chu Nitra). A práve výsledok schôdzky týkajúci sa jazyka, tak ako ho podáva Ľ. Štúr, teda bez definitívneho dohovoru, nedovoľuje túto inak významnú udalosť hodnotiť ako zlomový medzník v procese prijímania novej spisovnej slovenčiny.

Zakladajúca „sednica“ Tatrána 26. – 28. augusta 1844

Ľudovít Štúr v spise *Nárečja slovenskuo* dopovedáva, ako s Hurbanom a Hodžom naostatok doriešili otázku spisovnej slovenčiny o rok neskôr na stretnutí v Lip tovskom Mikuláši: „Misleli sme, dopisovali sme si, prešjeu rok, keď sme sa tam pod trónom matki Tatri, tam pod oltárom Taťjer našich, Kriváňom, zastali a jako sme sa zvitáli, zvitáli sme sa s užneseňím za Slovenčinu, i podali sme si na to ruki. Ňebolo treba viac o tom hovoru; bola vec rozvážená...“

Zakladajúce zasadnutie Tatrána, celoslovenského nadkonfesionálneho spolku zameraného na vydávanie slovenských kníh a podporu študujúcej generácie, pri nieslo napokon aj písomne zaznamenanú dohodu, resp. deklaráciu o podobe prijaté ho spisovného jazyka. Toto vyhlásenie o jazyku je prvým inštitucionálnym krokom v procese kodifikácie štúrovskej slovenčiny. J. M. Hurban (1939, s. 302) tento čin Tatrána hodnotil vo vzťahu k spoločenskému uplatneniu slovenčiny veľmi vysoko: „Tatrán uznal za súrnu potrebu zjednotiť sa v spôsobe písania a naložil Štúrovi spísať gramatiku čistej slovenčiny. To bol prvý stupeň jej *ekumenickosti*, stala sa tým rečou spoločnosti, dostala sankciu.“

V tejto súvislosti si však ešte treba položiť otázku, či spomenutá deklarácia nekorešponduje s existenciou nejakého gramatického kódexu, resp. aspoň textu, ktorý by ako jazykový vzor mohol takýto kódex zastupovať.

Gramatický spis *Nauka reči Slovenskej* mal Ľ. Štúr v čase konania prvého tatránskeho zhromaždenia iba rozpracovaný, preto sa deklarácia o spisovnej slovenčine naň priamo odvolávať nemohla, presnejšie povedané, ešte sa tu len anticipovalo jej zostavenie. Iná situácia bola v prípade edície „negramatických“ spisov. V prvom rade išlo o druhý ročník almanachu *Nitra*, ktorý mal Hurban koncom roka 1842 už zostavený z príspevkov písaných po česky, no začiatkom roka 1843 sa rozhodol preložiť ho do slovenčiny. Je pravdepodobné, že práve tento almanach ako jazykový manifest štúrovčiny bol istým kódexom, podľa ktorého sa v otázkach jazykových foriem štúrovci v najbližšom čase po jeho vyjdení riadili.⁸ V rovnakom čase však dokončieval aj Ľ. Štúr svoje *Nárečja Slovenskuo*: v liste M. M. Hodžovi z 21. apríla 1844 píše: „Muoj rukopis o potrebe Slovenčini posjelať teraz do censúri.“ Tento jeho spis však napokon vyšiel, ako je známe, až začiatkom roka 1846.

⁸ J. M. Hurban síce v doslove II. ročníka *Nitry* pod názvom *Správa jak o přítomnom tak o d'alšom vydávaní Nitri* uvádza, že ho písal v apríli 1844, no kedy presne sa skončili práce na preklade almanachu do slovenčiny, nie je celkom jasné. Hurban tu uvádza, že „*napomození daktórimí šlechetnými mlaččímí spisuvateľmí, usporjadau Nitru po slovenskí...*“

Na základe skutočnosti, že *Nitra II* i *Nárečja Slovenskuo* boli dokončované približne v rovnakom čase, môžeme pripustiť ako veľmi pravdepodobnú tú možnosť, že medzi Štúrom a Hurbanom nastala nejaká forma spoločnej redakcie, ktorá zabezpečila zjednotenú normu ešte pred zasadnutím Tatrína.⁹ Navyše v tomto čase, ako sme už uviedli, Štúr pracoval aj na svojej *Nauke*, z ktorej mohli niektoré lingvistické riešenia pochádzať. Nezanedbateľný je však i fakt, že v almanachu *Nitra* mal svoje príspevky aj sám L. Štúr, a teda z jeho strany tu bol o dôvod viac, aby sa zaujímal o jazykovú formu almanachu. Napriek tomu z vyhlásenia (ustanovenia) o jazyku, ako je ono uvedené v zápisnici z prvého zhromaždenia Tatrína, ani z iných údajov nevyplýva, že by práve almanach *Nitra* ako prvá tlačaná kniha v novej spisovnej slovenčine bol braný za nejakú oporu či vzor. Inak povedané, v uvedenej súvislosti niet v zápisnici o tomto texte žiadnej zmienky.

Napokon, pripomeňme si, čo je vlastne obsahom tatrínskej deklarácie o spisovnej slovenčine:

*„Držala sa na to rada nad pravopisom slovenským. Hlaunuo čo sa z ohľadu tohoto ustanovilo je: Slovenčini ako sa v horných Tatrách zlášťa ale v Liptove hovorí i v lexicálnom i gramatikálnom zmyslu sa pridržať, lebo je táto gramatikálne za najodchodnejšiu, najčistejšiu a najrásnejšiu Slovenčinu uznaná. Čo sa z ohľadu tohoto ustanovilo, podanuo je visokouč. p. L. Štúrovi ako príspevok ku gramatike slovenskej.“*¹⁰

Toto pomerne stručné vyhlásenie (resp. dohoda či ustanovenie) teda neuvádza nič bližšie o konkrétnych jazykových formách a neodvoláva sa ani na žiadny text ako vzor. Formulácia „čo sa z toho ohľadu ustanovilo...“ však navodzuje predpoklad prijatia určitých dohodnutých, a teda aj záväzných pravidiel, z ktorých mal potom vychádzať Štúr pri tvorbe gramatiky. Nie je ale jasné, ktorých stránok jazyka by sa takéto pravidlá mali týkať – teda či tých, ktoré boli menované, t. j. stránky „lexicálnej“ a „gramatikálnej“. L. Štúr hovorí o tatrínskych dohodách a kompromisoch v otázkach jazykových foriem niečo viac: „Medzi iným je tu i naša Slovenčina pre orgán duchovného života nášho prijatá i uznaná, i dačo gramatického, menovite, čo sa pravopisu tíka, ustanovenú. Z ohľadu na pravopis zdržala sa cesta stredňa medzi vyslovovaním a jazikospitom. Naši sa na čistom pravopise vislovuvajúja velice zastavovali a abi sme sa celkom od historického pochodu neodďaluvali, radili.

⁹ Svedčí o tom Štúrov list C. Zochovi z 21. júna 1844 (Porov. Ambuš, 1956 s. 45 – 46), kde prvýkrát v zachovanej súkromnej korešpondencii píše v minulom čase v mužskom rode koncovku „u“ (tá sa používa pravidelne v almanachu *Nitra II*), keď dovtedy používal vo svojej korešpondencii v uvedenom tvare takmer bezvýnimočne „v“. V tomto liste totiž tiež oznamuje Zochovi, že *Nitra* vychádza na budúci týždeň v slovenčine. „Uvidíme jako buďe puosobiť!“

¹⁰ Zápis je podľa *Protokollu* (Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia, signatúra M 16 A 3) z 27. augusta 1844.

Vid'jac že za toto je veliká vetšina, pristau som i ja na to, abi sme mali dač obecnjeho pevnjeho.“¹¹

Zo Štúrovho svedectva vyplýva, že tie konkrétne jazykové formy, ktoré boli prijaté (ustanovené), mali predovšetkým charakter gramatických a s tým súvisiacich pravopisných javov. Nech už bol rozsah týchto dohodnutých pravidiel akýkoľvek, stali sa súčasťou kódexu, t. j. Štúrovej gramatiky, na ktorej pracoval. Jej základná koncepcia, pokiaľ ide o jazykovú, resp. gramatickú a hláskoslovnú stavbu, bola v súlade s tou časťou tatránskeho vyhlásenia, kde sa uvádza: „*Slovenčini ako sa v horních Tatrách zlášťa ale v Liptove hovorí i v lexicálnom i gramatikálnom zmyslu sa pridržať*“. Tatrin si vlastne osvojil a potvrdil skoršie rozhodnutie štúrovcov o zavedení strednej slovenčiny ako spisovného jazyka všetkých Slovákov. Vytýpovanie tohto úzu v okruhu štúrovských vzdelancov bolo motivované nielen tým, že ako evanjelici väčšinou pochádzali zo stredného Slovenska, ale rozhodujúcu úlohu tu zohrali romantické predstavy o centrálnom postavení „najzavarovanejšej“ slovenčiny, ale aj jej vedecký opis v porovnaní s češtinou, ako ho podal P. J. Šafárik¹². Na predchádzajúcu širšiu diskusiu v štúrovskom tábore o spisovnej slovenčine a na pomerne jasnú predstavu o jej základných kontúrach ukazujú napr. náhľady S. B. Hroboňa, ktorý už v roku 1843 píše, že „v slovenčine vládne ten hudobní zákon, že nikdy dve dlhje aňi dvojhláska s dlhou sa nežidu k. p. svjeťa a robja – zelenje a krásne – zelenjeho a krásneho atď.“ O zdroji, resp. o základni spisovnej normy hovorí: „reč naša písebná slovenská bude hlavne na liptovsko-turčjansko-zvolenskuo atď. nárečja sa opjerat', a síce preto, že je len toto výrazne a characteristične slovenskuo, všetkým Slovákom miluo, srozumitelnuo u všetkých vzd'elaňejších od dávna vjacej meňej uživanuo, najlubozvučnejšie a vzd'elaňja najschopnejšie.“¹³

Ak teda krátku tatránsku deklaráciu čítame naozaj pozorne, môžeme konštatovať, že jej súčasťou je aj to, čo J. Horecký nazýva „súbor predpisov“. Na ich existenciu nás odkazuje spomínaná formulácia: „*Čo sa z ohľadu tohoto ustanovilo, podanuo je visokouč. p. L. Štúrovi ako príspevok ku gramatike Slovenskej*.“ Súborom predpisov, ktoré boli predmetom diskusie a kompromisnej dohody a ktoré sa tu prijali či ustanovili, boli konkrétne **pravopisné pravidlá** a **ohl'adom gramatiky** a **lexiky** vtedajší nadnárečový severostredoslovenský **hovorený úzus**, ktorý mal **liptovský základ**.

Závery

Pokúsme sa teda čo najjednoznačnejšie odpovedať na otázku vyslovenú v názve tohto príspevku. Nepochybne objektívne by bolo také riešenie, podľa ktorého sa štúrov-

¹¹ Ide o list zo 4. septembra 1844 adresovaný S. B. Hroboňovi (porov. Ambruš, 1956, s. 56).

¹² Ide o charakteristiku slovenčiny v Dejínach slovanskej reči a literatúry (porov. Šafárik, 1961, s. 67 – 68).

¹³ Tieto úvahy S. B. Hroboňa boli uverejnené v Slovenských pohľadoch, 1947, I, zv. 2, s. 77 – 81.

ská kodifikácia uskutočnila vo svojich krokoch realizovaných v nerovnakom čase, teda v časovom rozmedzí rokov 1844 (deklarácia) – 1846 (vydanie kodifikačnej príručky). Toto historické poučenie je určite správne, avšak existencia pevne zažitej tradície spájania štúrovskej kodifikácie s jedným časovým údajom, no najmä pretrvávajúca potreba osvojiť si v školskej praxi pri tejto neobyčajne významnej kodifikácii jeden reprezentatívny dátum, nás privádzajú ku „kompromisnému“ a, prísne vzaté, tiež správne poučeniu. Ak totiž opustíme rigoróznosť bežných kritérií na hodnotenie kodifikačných príručiek, môžeme konštatovať, že spomínané Tatrínom deklarované pravidlá prijaté 27. 8. 1844 predstavujú ten „kódex“, ten súbor pravidiel, ktorých existenciu si v teoretickom zmysle vyžaduje akt kodifikácie. O kodifikácii štúrovskej spisovnej slovenčiny možno teda uvažovať ako o udalosti, ktorá sa s patričnými náležitosťami odohrala na zakladajúcom zasadnutí spolku Tatrín roku 1844, presnejšie 27. 8. 1844.

Literatúra

- AMBRUŠ, Jozef: Listy Ľudovíta Štúra I. 1834 – 1843. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954. 638 s.
- AMBRUŠ, Jozef: Listy Ľudovíta Štúra II. 1844 – 1855. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 566 s.
- HORECKÝ, J.: Podiel levočských štúrovcov na formovaní spisovnej slovenčiny. In: Slovenčina v historickom kontexte. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1996. s. 43 – 44.
- HROBON, Samo Bohdan: O slovenčine. In: Slovenské pohľady na vedy umenia a literatúru, 1947, I, zv. 2, s. 77 – 81.
- HURBAN, Jozef Miloslav: Spisy Jozefa Miloslava Hurbana. Diel šiesty. Ľudovít Štúr. Kniha druhá. Martin: Knihtlačiarsky účastinársky spolok 1939. 306 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 249 s.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: SPN 1983. 256 s.
- PETRÍKOVÁ, Daniela – TRUTZ, Rudolf – GREIFOVÁ, Eva: Literárna výchova pre 6. ročník základných škôl. Bratislava: Vydavateľstvo Poľana 1999. 191 s.
- Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia, signatúra M 16 A3.
- SOJKOVÁ, Zdenka: Skvitne ešte život. Kniha o Ľudovítovi Štúrovi. Martin: Matica slovenská 2006. 291 s.
- ŠAFÁRIK, Pavel Jozef: Literatúra, jazyk spoločnosť. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1961. 397 s.
- ŠTÚR, Ľudovít: Nárečia Slovensku alebo potreba písania v tomto nárečí. V Prešporku 1846. 65 s.
- VYVÍJALOVÁ, Mária: Slovenské národné noviny. Boje o ich povolenie. Martin: Osveta 1972. 312 s.
- WINKLER, Tomáš: Perom a mečom. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 1997. 213 s.

doc. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD.
Katedra slovenského jazyka
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
e-mail: lkralcak@ukf.sk

Tomáš Bánik

ONOMAZIOLOGICKÝ ASPEKT PRI SPRACOVANÍ HESIEL V PRIPRAVOVANOM SLOVNÍKU ŠTÚROVSKEJ SLOVENČINY

BÁNIK, T.: Onomasiological Aspect in the Processing of Entries in the Forthcoming Dictionary of Štúr's Slovak Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 248 – 260. (Bratislava)

The aim of our project "Dictionary of Štúr's Slovak" is to analyse a lexis of literary Slovak from the period of 1843 – 1852, the so called "Štúr's period". The source material is an electronic corpus of texts. It is the initial phase of history of literary language which is characterized by a rich polylexy. Looking for a lexical meaning of deverbatives, we use an analysis of ability of connection as well as analysis of syntactic function or potential syntactic function of words. In this article, we analyse lexical elements from semantic field of mental processes.

Výskum lexiky štúrovskej slovenčiny sa začal realizovať na Katedre slovenského jazyka UKF v roku 2008 v rámci grantového projektu VEGA, no myšlienka štúrovskeho slovníka sa zrodila už pred rokmi. Jej autorom je Ľubomír Kralčák a črtá sa už v jeho príspevku, ktorý odznel na nitrianskej konferencii Slovenčina v historickom kontexte v r. 1996. Neskôr projekt slovníka nadobúda zreteľnejšie kontúry, pričom, ako píše Ľ. Kralčák, „podstatný vplyv na jeho oživenie malo to, že sa vyskytli nové možnosti, ktoré ponúka využitie počítačovej podpory pri zbieraní a lexicografickom štruktúrovaní jazykového materiálu.“ (Kralčák, 2001, s. 151). V tom čase autor projektu na skúšobnej vzorke použil program Word Cruncher (porov. Kralčák, 2001, s. 154).

Dnes po nadviazaní spolupráce s Vladimírom Benkom z Pedagogickej fakulty UK kolektív riešiteľov dokončuje elektronizáciu textov a pripravuje nástroje na ďalšie spracovanie textového korpusu. I keď korpus ešte nie je úplný, už v tejto štúdii prinášame prvé výsledky získané vyhľadávaním prostredníctvom programu WordSmith Tools. (Scott, 1999). Pri koncipovaní heslových statí slovníka budeme používať metodiku vytvorenú V. Benkom, ktorá bola v minulosti použitá pri tvorbe viacerých slovníkov v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV a v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave (por. Benko, 2001). Text slovníka sa vytvára pomocou editovacieho programu (Notepad++) zobrazujúceho jednotlivé informačné polia heslových statí farebne a formálna štruktúra sa zároveň kontroluje pomocou špeciálneho validačného programu. Pri spracovaní sa tiež používajú programy na abecedné usporiadanie a konverziu textu na typografický formát pre prípravu tlačových podkladov alebo elektronickú verziu slovníka. Zároveň však už začíname uvažovať o základných prístupoch k tomuto lexikálnemu materiálu i o konečnej podobe „štúrovskeho slovníka“.

Polylexia, t. j. výskyt väčšieho počtu lexikálnych jednotiek na vyjadrenie toho istého pojmu, je jav charakteristický pre slovnú zásobu starých etáp vývoja jazyka (Němec, 1995, s. 197). To však platí aj pre prelomové, iniciálne fázy. Takouto fázou je obdobie štúrovskej slovenčiny, keď sa utvárali základy terminologickej a abstraktnej lexiky nášho jazyka. V tomto období sa na vyjadrenie toho istého pojmu používali rôzne výrazy, čerpané z rôznych nárečí, či inšpirované rôznymi jazykmi. Ich použitie variovalo v závislosti od autora, pretože úzus ešte nebol ustálený. Práve preto je v tomto type historického slovníka dôležité venovať pozornosť synonymickým vzťahom v slovnej zásobe.

V oblasti počítačového spracovania slovníkov má slovenská jazykoveda dlhoročné skúsenosti. Dobre vypracovaná metodika počíta s tradičným abecedným spracovaním hesiel. Aj keď pripravovaný slovník štúrovskej slovenčiny spracúvame podobným spôsobom, čiže elektronicky vyhľadané výskyty slov (konkordancie) prevádzame do podoby reprezentatívnych lexikálnych podôb (hesiel), v budúcnosti môžeme uvažovať aj o vytvorení akéhosi ideograficky organizovaného korpusu. Ideálnou predstavou je, že by síce existovali virtuálne heslá či heslové slová, no neboli by abecedne zoradené v textovom formáte, ale v ideografickom pláne (schéme) by používateľ našiel sémantický okruh, ktorý ho zaujíma a preň by program vyhľadal príslušné výrazy (heslá alebo časti hesiel). Heslá by mohli byť prepojené priamo s korpusom, kde by sa vyhľadali doklady (výskyty), alebo by k heslu boli priradené niektoré reprezentatívne výskyty pre daný význam. Problémy tohto typu riešili slovenskí jazykovedci a programátori pri spracúvaní Synonymického slovníka slovenčiny, kde autori pracovali „podľa slovných druhov“ (porov. V. Benko, 2001. s. 189 – 190).

V súčasnosti možno použiť niektoré poznatky a skúsenosti so spracovaním sémantických polí, aby sme sa vyvarovali nedostatkov a chýb pri zostavovaní hesiel klasického slovníka. Napríklad polysémne štruktúry s niektorými významami zhodnými a inými odlišnými by sa nemali spracúvať v jednom hesle (napríklad pri slovách *pochopovať*, *pochopiť* nejde len o vidové náprotivky, ale slovo *pochopiť* má centrálny a pôvodný význam „chytiť“) a polylexiu by mal slovník signalizovať aspoň odkazovým prepojením príslušných synonym (Němec, 1995, 198).

Onomaziologické slovníky známe v nárečovej lexikografii nás môžu pri tvorbe historického slovníka štúrovskej slovenčiny v mnohom inšpirovať. Ako uvádza Z. Sochová (1995, s. 254) onomaziologický aspekt podáva adekvátnejšie usporiadanie jazykovej reality a poskytuje plastickú predstavu o celku lexikálnej štruktúry. V našej nárečovej lexikografii zúročil výhody onomaziologického postupu Ivor Ripka už v osemdesiatych rokoch vo Vecnom slovníku dolnotrenčianskych nárečí (Ripka, 1981). Problémom pri zostavovaní takéhoto slovníka je voľba ideografického plánu, pretože neexistuje jedna spoločná predstava o kategorizácii mimojazykovej

reality. Pre lepšiu orientáciu sa preto vytvorili kombinované typy slovníkov (ideografický s abecedným heslárom alebo abecedný s ideografickým heslárom). Najväčším problémom pri zostavovaní kombinovaných slovníkov je rozsah konečného výstupu, no pri dnešných možnostiach elektronického výstupu (CD ROM) a elektronického odkazovania už táto predstava nie je taká fantastická. Je možné abecedne zoradené heslá vybaviť elektronickými odkazmi na synonymné výrazy a pod. Navyše v našom prípade ide o uzavretý, „literárny“ korpus s konečným počtom kánonických textov, ktoré nezachytávajú úplnú slovnú zásobu určitého kolektívu. Napríklad, nemôžeme očakávať, že zo štúrovských textov vyexcerpujeme rozsiahly repertoár názvov rastlín, zvierat, odevov a pod. ako je to pri nárečových slovníkoch. Na druhej strane je dôležité umožniť sledovanie žánrovej a štýlovej príslušnosti slov alebo jednotlivých významov, tak isto je v takomto slovníku významný autor textu.

Podrobný lexikálno-sémantický rozbor štúrovej slovenčiny by mohol osvetliť mechanizmus zapájania ľudovej nárečovej lexiky do vyšších myšlienkových a abstrakčných procesov, ktoré súviseli s potrebami spisovného a literárneho jazyka. Analýza štúrovej lexiky musí nadväzovať na výskum staršej, predpisovnej fázy, ktorá je systematicky spracovaná v Historickom slovníku slovenského jazyka. Pri špecifikácii významov jednotlivých lexikálnych jednotiek je dôležité rozlišovať pôvodný, centrálny význam a periférne významy (terminologické, obrazné a pod.), pri tom sa nezaobídeme bez konfrontácie skúmaného materiálu s materiálom z predpisovného obdobia. Napríklad pri slove *chápať*, *pochopiť* nachádzame v HSSJ len doklady na konkrétne použitie tohto slova (*chopiť meč*, *pochopiť zbojníkov* a pod.), zatiaľ čo už v štúrovej slovenčine sa vyskytuje i prenesený význam „porozumieť“.

Ďalej je dôležité sledovať vývin sémantickej štruktúry slova v súčasnom jazyku, najmä v jeho staršom období, ktoré je dobre opísané v Slovníku slovenského jazyka (red. Š. Peciar). Tu by sme napríklad videli, že slovo bez prefixu *po-* ďalej funguje vo význame bližšom pôvodnému významu „chytiť, lapiť“, má však reflexívny tvar *chopiť sa* a väzbu s genitívom *čoho*. Neskôr sa aj tento význam zúžil na použitie v prenesenom význame *chopiť sa príležitosti*. Dnes už túto lexému i v spojení *chopiť sa čoho* môžeme hodnotiť ako archaickú, knižnú. Ako základná pomôcka pri odhaľovaní lexikálnych významov nám slúžila analýza spätelnosti a syntaktickej funkcie, resp. potenciálnej syntaktickej funkcie slova. Je známe, že tento princíp je významný pri slovesách, ale presvedčili sme sa, že často aj pri substantívach, najmä abstraktách. Forma podradeného člena určuje význam nadradeného člena (por. Oravec 1982), čiže jednotlivé významy slova (najmä slovesa) odhalíme najlepšie analýzou väzobných vzťahov.

Zahraničná diachrónna lexikografia už dávnejšie zaradila valenciu medzi konstituenty lexikálneho významu (por. Němec, 1995). Napríklad staročeský slovník uplatňuje cieľavedomé a systematické rozlišovanie syntaktickej a konštrukčnej spä-

jateľnosti (valencie). Vo významovom záhlaví uvádza potenciálne určenie, navyše sémantické okruhy: **oddělit** koho (od koho, od čeho, z čeho [dědictví, statku] čím; por. Němec, 1995). Ďalej uvádzame analýzu lexikálnych jednotiek z okruhu mentálnych procesov, ide o výrazy ako *chápaňja*, *pochop* (I), *pochoplivost'*, *povedomje*, *povedomost'*, *poznaňja*, *chápať*, *pochopiť*, *pochopovať*, *rozumjet'*, no i špecializované jazykovedné termíny: *pochop* (II), *predstaveňja*, *víznam*, *víznamnost'*.

I. Sémantická paradigma „poznanie“

Reprezentanti: **pochop**, **povedomie**, **poznanie**, **chápanie**, **povedomost'**, **pochoplivost'**, **hotový pochop**, **predsudok**

1. Slovo **pochop** napriek tomu, že ide o substantívum môže mať v určitom zmysle väzbu. Súvisí to najmä s deverbatívnym charakterom slova. A práve prítomnosť či neprítomnosť tohto reflexu objektivej väzby formuje významové odtienky slova. Preto sémantickú štruktúru lexikálnej jednotky **pochop** rozdeľujeme na dve veľké skupiny sém (1.1. a 1.2.).

1.1. Slovo **pochop** môže predstavovať samostatný pojem, kategóriu, vtedy má len zhodné prívlastky, prípadne subjektové nezhodné prívlastky:

1.1.1. **pochop** vo význame „rozum“ (*najotvorenejší jeho pochopu*);

1.1.2. **pochop** vo význame „povedomie“ (*prichádzať k najvyššiemu pochopu*);

1.1.3. **pochop** vo význame „pojem“ (*mjechať pochopiť nemožno, sprjaznenje pochopi, odlišnje pochopi*);

1.1.4. **pochop** v lingvistickom význame „pojem“ (*človek zaraz rečou predmeti, nájme pochopiť vijadriť musí*).

1.2. Slovo **pochop** vo význame „predstava“ si vyžaduje ďalšie pravostranné doplnenie:

1.2.1. objektový prívlastok v genitíve, napríklad *pochop práva* „právne vedomie“. Tento nesubjektový prívlastok je reflexom slovesnej väzby pri prechodných slovesách (*pochop práva* <*chápať právo*; por. Oravec 1982). Tento prívlastok nemožno bez zmeny významu pretransformovať na zhodný prívlastok ako pri subjektovom genitíve (*pochop človeka* – ľudský pochop). Zvláštnym prípadom je rozvitý nezhodný objektový prívlastok v genitíve (*Jeden temní pochop, žjaden ňevedeu z kad'jal pochádzau, mali všetci v hlave; pochop tento bol skorjeho sa st'ehuvaňja židou „do Hamsterdámu.“*);

1.2.2. objekt v predložkovom páde, a to vtedy keď slovo funguje ako súčasť verbo-nominálneho spojenia *mať pochop* vo význame „mať predstavu“. Vtedy za ním nasleduje doplnenie, ktoré explicitne ohraničuje oblasť myšlienkového procesu: *mať pochop o niečom* (o školskej metodike, o jednote atď.). Predložková väzba tu vyplýva z verbálneho charakteru celého spojenia. Na základe tejto analýzy sa dopracúvame k pracovnej podobe hesla **pochop**:

pochop -u m. **1.** chápanosť, rozum, schopnosť absorbovať vedomosti: *abi všetko čo je vzd'elávaťelnuo, poučnuo a krásno ... mu ňeostalo ňeznámo, ale abi sme ho o tom všetkom ... uvedomili, ktoruo je jeho pochopu najotvorenejšie* Čít **2.** chápanie, predstava; vedomie, zmysel pre niečo: *sami rodičovja ňemajúc pochopu o školskej rozumnej method'ce* Čít, *To je pochop o maďarskej vlasti* Povst, *Ďesať tisíc ludu bolo tu shromažďenuo, – bez istjeho pochopu. Jeden ťemní pochop, žjaden ňeved'eu z kad'jal pochádzau, mali všetci vhlave; pochop tento bou skorjeho sa s'ehuvaňja židou „do Hamsterdámu“* Povst, *sme sa len v tých ňeurčitých pochopách točili, že kmen slovenskí Čes, aňi zo systhemu toho obvikljeho, tých ňeskúmaních pochopou o jednoťe a jednostajnosťi Čechou a Slovákou Čes, asociácie idej nakopiť, vikrikňikou napridávať, všetkje pochopi sveta, kultúri, národou, kmenou, osuob, geografií, massí, titulou pomjechať Čes; V Benediktim ňje je síce ešte ta čistá z kmenovitosti k celku národňjemu sa povyšivšja povedomosť národňja, zato sa uňho pochop ešte nerozdeľuje v sebe, a on od „mei gentiles Slavi“ ňevje ešte odd'elit' „bohemicos libros“* SP46; *S domácnosťou sa ujednostajňuvau pochop osobnosťi, majetku, práva.* SP46 právne vedomie **3.** filoz ľudské poznanie, povedomie, súbor predstáv: *Kresťanstvo vikupuje lud'í z ňeludstva, zato aj vid'íme tje ňepočetnje ústavi, ktorje ludstvo stvorilo, a v ktorích lud'ja majú prichádzať k najviššjemu pochopu a povedomú človečenstva* Ňit, *všetkým tím kraluje pochop človeka, ktorjeho povinnosť je zblížiť sa k Bohu* SP46; *Veť kebi sa človek ňerospaduvau na inšje vrstvi svojho pochopu a určeňja, ako na vrstvu a pochop náďenňika a modlitebňika* SP46 **4.** pojem, vec: *Ej ňje každí človek, kdo na plecjach halvu nosí, človek a človek sú pochopi ňje tak veľmi ako sa nazdávaťe sprjazňenje. Nit Kmen a literátori su rozd'jelne pochopi, tito majú znať nářečja slovanskje, tamten má dobre svoje vlastnuo ved'eť* SP46 **5.** ling myšlienkový obraz, pojem; význam slova ako jednota sémantických príznakov; sémantický príznak: *Silabi sú o mnoho viznamňejšie ako samje hláski, bo oni už jestli sú korennje na pr: bor, hub, rob, kon, kal atď. roďeňja sa pochopu samjeho t. j. toho predstaveňja, ktoruo v slove vijadrit' sa má, označujú alebo aspon naň pozďaleki ukazujú, trebas človek ešte najčasťejšie v ňeistoťe je čo za pochop sa vitvorí* Nau, *človek zaraz rečou predmeti, nájme pochopi vijadrit' musí* Nau, *Ako hláski sú koreňe slov, tak silabi muožeme pňe slov nazvať, a práve pre toto sú oni základním tvorivom pochopou a tím samím slov samích* Nau; *novje slovesá tvorí, tíchto pochopi rozmaňito rozširuje, zúžuje, zveličuje* Nau, *Koreňe osobitnje boli len takje v reči, ktorje sú aj slová t. j. ktorje aj pochop dajakí vijadrujú* Nau, *To sa rozumje že meno podla nášho určeňja musí biť pochop (Begriff, conceptus) t.j. musí podstatu samú zahrňať* Nár; *Ako pochopi veľkosťi a ňeokresanosťi sú vedno spojenje, preukazuje na pr: slovo hrubí* Nau, *Hromadních ač: sedlač, žobrač (ženskjeho pohlavja, potupňe v pochepe slabosťi, chatrnostíi)* Nau ○ **hotový pochop**- dogma, predsudok: či P. Palackí, ktorí s tím hotovím pochopom, že sme jedno, aj ďalej chce ňechávať kmen náš v tej

istej psoťe Čes, dla toho hotovjeho pochopu o jednotě medzi Slovákmi a Čechami ináč vizerá kmen český, keď sa mu len bez prijatých hotovích pochopou o jednakosti dobre prizreme Čes, Ale toto bou takí hotoví pochop, ako v německu strani filosofie, že ona němuože příst k poznání pravdi Čes.

Vzhľadom na veľký rozsah by zrejme bolo nutné zredukovať najmä doklady, preto by bola reálna podoba hesla **pochop** v slovníku o niečo kratšia. Za zmienku tu stojí ustálené spojenie *hotoví pochop* vo význame „predsudok“, ktoré používa J. M. Hurban. Zriedka sa v skúmaných textoch nachádza aj slovo *predsudok*: *tje predsudki, akje vo vlasti našej o Slovákoch ljetajú* SP46, *Lud bou napospol zaujatí predsudki proti židom a šlechtě Povst, ale ňou vzdělaní a slobodními od predsudkou urobění Čes, Z počátku žart přejšeu odrazu do zakoreněného predsudku a presvedčěnja, že tomu skutečně tak budě Povst*.

Ustálené spojenie *hotoví pochop* je prihniedzované k heslu **pochop**. Lexikalizované spojenia, ktoré majú v súčasnej slovenčine jednoslovný ekvivalent, treba v pripravovanom slovníku zachytiť a mohli by byť zaradené tak, že sa prihniedzujú k určujúcemu výrazu za značkou ○.

2. Na lexéme **povedomie** (*povedomja*) ukážeme postup pri rozčleňovaní sémantických príznakov na základe spájateľnosti.

2.1. Výskyt slova **povedomie** bez objektového predmetu:

2.1.1. **povedomie** vo význame „vedomie, myseľ“: *v povedomí svojom musí ztopiť a zbit' všetko v jedon celok* SP46, *kdě je povedomja jasnuo, kdě život opravdíví kraluje* SP46;

2.1.2. **povedomie** vo význame „vedomie, súhlas“: *s predbežním povedomím Cisára* DP49;

2.1.3. **povedomie** vo význame „sebauvedomenie, vyššie poznanie“ (v zmysle duchovnom, národnom): *Že sme ako Israel práve v najnižšom požňieňi toto najvišše povedomja poznali Čes*;

2.1.4. **povedomie** vo význame „uvedomované, vedomé prežívanie“: *vzájemnost' Slovanská, ako ich Mickievič volá, sa zrodit' a k povedomú dozrjevat' mohla* (Nár), *bez vedi, ktorá ti k povedomú a sebevedomosti přivede všeti tajnje moci vo vjere ležjace?* SP46.

2.2. Výskyt slova **povedomie** s objektovým predmetom (**povedomie čoho**):

2.2.1. **povedomie** vo význame „vedomie, uvedomenie si“: *dvíha nás zo storakích mrzutosti k jednemu velikjemu povedomú skutečnosti pravdou osláveného života* SP46;

2.2.2. **povedomie** vo význame „sebauvedomenie“ (v zmysle duchovnom, národnom): *v ničom sa čo do slovenského národnosti povedomja nepřemeňiu* SP46.

2.3. Slovo **povedomie** v spojení s vedľajšou vetou. V týchto spojeniach má slovo **povedomie** význam „vedomie, uvedomenie si“: *povedomja to, že som ti podau látku a pole, budě mojou najsladšou Pov*.

2.4. V niektorých prípadoch (najmä v spojení s atribútom *národný, slovenský*) sa význam štúrovského slova **povedomie** zhoduje s významom slova *povedomie* v súčasnej slovenčine: *pečaďou národného povedomia poznačenie zostanú na veky* SP46.

Je zrejmé, že tieto skupiny sa čo do významu prekrývajú len čiastočne. Na základe tejto analýzy sa dopracúvame k pracovnej podobe hesla **povedomie**:

povedomie [-mja] -ia s 1. vedomie, myseľ: *zvuk jeho vlastného mena môže udeŕiť do jeho povedomia tak, že sa v skutku zobudí* DP49, *súd nášho vlastného zdravého, zreteľného a strjzveho povedomia* DP49, *v povedomí svojom musí ztopiť a zbiť všetko v jedon celok* SP46, *kde je povedomia jasno, kde život opravdíví kraluje* SP46 2. sebauvedomenie, vyššie poznanie (v zmysle duchovnom, národnom); povedomie (v spojení s atribútom *národný, slovenský* a pod.): *v ničom sa čo do slovenského národnosti povedomia nepremeňiu* SP46, *Povedomia to viššie národnosti slovenskej nebolo síce tak u našich* SP46, *prichádzajúc k povedomú individuálneho, národno-samostatného života* Povst, *k jasnejšiemu povedomú svojej národnosti, svojho určenia prišli* SP46, *jako ťažko sa vimáhalo Slovensko k viššiemu povedomú slobody duchovnej* SP46, *Najdôležitejšie vystúpenia s povedomím národnosti a individualnosti slovenskej* Povst, *Že sme ako Israel práve v najnižšom poňžení toto najviššie povedomia poznali* Čes, *nám je treba vjeri pre vedu, a vedi pre vjeru, oboch ako povedomia, a tohoto ako základu života veľkého* SP46, *ale samuo djelo novejšieho nášho povedomia a djela, ňebou plod čechoslovanského ale slovenských Čes, Či sa teda ráz, povaha, mravi, povedomia, reč a vzťahi jeho k svetu, Slovanstvu, kmenom inším nemuseli celkom, ale celkom a naskrze inák stvorit' Čes, krásním obrazom v nove sa krjesacieho povedomia národa slovenského, toho povjedomia! živého, skutočného* SP46, *K tomuto viďení a povedomú musja prísť Slovaňa* SP46, *Slovákom prebudit', a k povedomú privjesť všemožne sa vinasnažovali* Povst, *že sme sa ťež idúc po šlapajach duchou u nás višším povedomím sa okrášivších povíšili k poznání jasnému seba samích* SP46, *šceblou, po ktorích duch slovenský do slávi povedomia kráčaj* SP46, *abi sa v kmeňe našom duchovnuo povedomia zkrjesilo Čes; kvet povedomia národnoslovenského k ovocú dozrjevat' bou mohou* S *pečaďou národného povedomia poznačenie zostanú na veky* SP46, *plod čechoslovanského ale slovenského povedomia Čes, puki čistějšieho toho povedomia národného na strome velebného Slovenska ukazuje* SP46, *On je koruna najkrajšia celého XVI-ho veku zohladu povedomia slovenského* SP46, *a jednať v povolani svojom ako Slováci, v povedomú slovenskom* SP46 3. (čoho al. v spojení s vedľ. vetou) vedomie, uvedomenie si: *dviha nás zo storakích mrzutostí k jednému veľkému povedomú skutočnosti pravdou osláveného života* SP46, *s celím povedomím spravdnosti svojho princípu pristupujeme k rozebrañí článku Čes, v povedomí materiálnej sili a svet-skej múdrosti ani si ju ňevšímli* Povst, *pán Boh v nich to povedomia vzbudiu, že sú*

Slováci! Povst, prišjeu Slovák k tomu povedomú, že je aj on národ SP46, sa púšťau smelo ljetať v povedomí odvečných uložení svojích prjestranstvami mišljenki Čes, povedomja to, že som t'i podau látku a pole, buďe mojou najsladšou Pov 4. vedomie, súhlas: s predbežným povedomím Cisára DP49 5. dojem, domnienka: Má síce aj toto svoju analogiu v tom stave bďjaceho povedomja, že daktori ňemocní a smrťi blízki, zvrati svojej ňemoci DP49.

3. Povedomosť

Toto slovo nachádzame v doteraz excerpovaných textoch len raz, a to v Hurbanovej úvahe, z ktorej uvádzame väčší úsek, pretože tu autor vlastne definuje daný pojem: *tje ňeprijehtadnje vrstvi tušeňja ...ked' si človek ...v jednu mišljenku, v jeden pochop, v jednu harmoniu skutočno-ideálneho života vje stvorit', k chápañu privjest' a svojoj osobní život k tej hudbe duchou primerat', to menujeme povedomosťou ducha SP46.*

Vidíme, že doklad, ktorý by bolo potrebné uviesť v slovníku je príliš dlhý. Práve pri takýchto výrazoch je neefektívne pracovať tradičnou metódou slovníkového hesla, pretože jeho významovú štruktúru zreteľnejšie odhalíme pri porovnaní s ďalšími členmi sémantickej paradigmy alebo aspoň prostredníctvom odkazu na ne.

4. V prípade slovesa **poznanie** sa významová štruktúra približuje súčasnej. Uvádzame v podobe slovníkového hesla:

poznanie [-ňja] -nia s vnútorné pochopenie, poznanie: *Z akjeho poznaňja nasledovali viššje náhledi do europejských svetod'ejou Povst, Povedomosť je poznaňja a chápaňja duchom toho, čo si duch vo vjere a v podaňi, v povest'ách a zvikoch, v domášnom i spoločenskom živoťe od svojej ňepamäťi natvoriu a nasbjerau SP46, len po úplnom seba poznaňi muože on založit' trón poznaňja všetkjego na svete Nár, toto poznaňja ňesmje biť len zvonku a zvrchu Nár, a kolko nám ešte v poznaňi, skusuvani a osvojeňi si života nášho ulahčí Nár, mi v ich reči slohu pisat' ňemuožeme. Poznaňja to slovenskuo záleží v tom, že sa kmen Čes.*

Odlišná je však sémantická štruktúra adjektíva **poznaný**:

poznaný adj. 1. na základe skúsenosti preskúmaný, známy: *Tuná len daktorje naše skusi, v tejto čast'i nášho žit'ja skusenje a poznanje predňesjeme Čes 2. zažitý, zakúsený: Žjale poznanje za slast' ňeznámu dat' a skutočnoť za tuoñu klamu? Mar*

5. V prípade slova **chápanie** (*chápaňja*) sa v štúrovských textoch už neobjavuje pôvodný význam slovesa **chápať** - „chytať“, **chápať sa** - „vzmáhať sa“ (pozri ďalej), takže slovo **chápanie** (*chápaňja*) má približne takú významovú štruktúru ako súčasnej slovenčine, čiže „pochopenie niečoho“: *počuťe aj naše dúvodi a zpuosobi chápaňja nášho života důležitost'i Čes, Vaše chápaňja tichto veci je nášmu celkom proti postavenou Čes.*

6. Pochoplivosť

Sémantickú paradigmu dopĺňa zriedkavé slovo **pochoplivosť** označujúce chápaivosť ako trvalú vlastnosť: *velikú bohatosť, pochoplivosť a živosť Slovanskjeho ducha Povst.*

II. Sémantická paradigma „rozumieť“

Reprezentanti: **rozumieť**, **porozumieť**, **chápať**, **pochopiť**, **pochopovať**

Podobne ako v súčasnom jazyku, nachádzame v štúrovských textoch dva synonymné výrazy **rozumieť**, **chápať** a ich vidové náprotivky **porozumieť**, **pochopiť**. Od dokonavého slovesa **pochopiť** sa príponou vytvára aj dokonavý tvar **pochopovať**.

7. V prípade slova **rozumieť** sme predbežne rozčlenili významovú štruktúru nasledovne: **rozumieť** [-jeť, -eť] (čo, čomu) nedok správne dešifrovať jazykový prejav, rozumieť jazyku, pojmu; rozumieť, chápať pristupovať: *Zpytuvať Čech rozumje vo zmisle „erforschen, forschen“ Nar, tisícimi ale rozumje sa tolko jednotlivcou Nau, všetkjemu dokonale rozumjeť Povst, preto i já pod tímto menom zlostnú manželku rozumjem DP49, Rozumjem tuná literatúru liturgicko-cirkevňú SP46, Kovi sa tu rozumjejú v kovanej podobe Dom; Ďjeťa djeťatú najlahšje rozumje. A preto keď chceme dakedi djetkam rozumet, berjeme k tomu djetki za tlumočnickou Čít.*

Čo sa týka dokonavých slovies z tohto významového okruhu, používa sa najmä sloveso **pochopiť**: *A tak aj učiteľ, jestli chce abi ho djetki pochopili, musí sa k ním znižiti* (Čít), výraz **porozumieť** sme našli len dva razy, z toho len jeden prípad predstavuje praktické použitie slova, ten druhý je použitý ako príklad v jazykovednom texte L. Štúra: *istě Maďari najmeňej porozumeli výjavom a pohibom r. 1848 Povst, klaňat' sa Bohu, raduvat' sa jaru, porozumjet' tej veci, (častějše tú vec), prihovarat sa dakomu Nau. Od dokonavého slovesa **pochopiť** bolo vytvorené príponou -ovať zriedkavé dokonavé sloveso **pochopovať**: Slovaňja, vistavjac „rovnoprávnost' a bratstvo všetkých národou“, podávajúc ruku každjemu sinovi človeka, dokázali: že pochopujú dari dcér ňebeských (Povst), djetki najskuor len tje najlahšje a najbližšje, a potom vždi ťažšje a viššje veci pochopujú a poznávajú Čít.*

V pripravovanom slovníku by bolo praktické tieto jednotky priradiť k príslušným vidovým náprotivkom, aby sa nemusela duplicitne uvádzať sémantizácia, no vždy by bolo dobré uviesť doklad (exemplifikáciu).

8. V prípade slova **chápať** sa objavuje v textoch i pôvodný význam „chytať“, najmä v reflexívnom tvare:

chápať (koho, čo) nedok 1. chytať: *Marínu znajúc, chápeť rukama, že hñev svatí je len láska sama Mar 2. rozumieť: ktorí takuo s ňimi zachádzaňja, chápať ňemohli Povst, len láska chápe láski višavi, sláva len slávnich oslávi Mar, všetko lahko chápeť a všetkjemu sa s veľkou snadnosťou priučame Nar.*

chápať sa nedok 1. (čoho) chytať sa: *všetkých zchváleních prostriedkou sa budú chápať Prjaťel.*

2. (bezp) dvíhať sa, vzmáhať sa: *po dlhom hlivení teraz sa k životu prebudujeme a na jeho krjela chápeť Nau, Všetko sa hore chápať; učení, neučení; zemaňja, mešťanjai d'ed'ničjari Povst, zeliňe, ktorá stojac na zemi jej ňepříhodnej chápeť sa síce*

chápe k životu Nár, teraz ale keď sa k životu duchovnému čo d'én viac a viac chápe, vec sa premeňit' musí Nár.

Slovo *chápať* vo význame „chytat', lapať“ je bohato doložené z predpisovného obdobia, výraz *chápať sa* ako „drat' sa smerom hore, šterat' sa, púšťať sa do niečoho“ nachádzame v slovenských nárečiach.

III. Sémantická paradigma „význam“

Reprezentanti: **pochop, význam, významnosť, predstavenie, značenie, pojem**

Popri slove **význam**, ktoré tvorí základnú jednotku tejto sémantickej paradigmy, sa najmä v lingvistickom kontexte používalo na označenie príslušnej kategórie aj slovo **pochop**. Jeho významovú štruktúru sme predstavili vyššie, v navrhovanom slovníkovom hesle pod číslom 5 uvádzame lingvistické použitie tohto slova. Avšak významová štruktúra slov **pochop** a **význam** v Štúrovej Náuke reči Slovenskej bola predsa len odlišná (pozri ďalej). A práve onomaziologický slovník by bol výhodný pri porovnávaní slov s podobným významom, s vzájomne prestupujúcimi sa zložkami významovej štruktúry.

9. Slovo **význam** sa používalo v dvoch základných významoch.

9.1. Vo veľkej väčšine výskytov evidujeme význam podobný dnešnému, no tu môže mať terminologické, alebo neterminologické použitie:

9.1.1. všeobecný význam: *akí veľkí má víznam literatúra na život a budúcnosť národou Povst;*

9.1.2. špecializované lingvistické chápanie: *Zmenšenje mužskej (formy) na tak rečenú koncovku nijakého pohlavja vychádzajúce majú víznam laskaňja a preto zadržujú svoje pohlavja. Zrovnajme: chlapisko, djevčisko a Janko, apuško, d'ed'uško atd' Nau.*

V lingvistickom texte je niekedy synonymné so slovom **významnosť** (pozri ďalej): *Slová tjeto majú už úplní víznam Nau, Keď sa ku koreňom prirazja istje čjas-točki, ktorje im úplní víznam dajú, stávajú sa celje slová Nau.*

Niekedy je slovo **význam** zdanlivo synonymné s **pochop**: *Slová, ktorje sú už virazenje predstaveňja. Slová tjeto majú už úplní víznam, ktorí ale podla toho, čo v sebe obsahuje, muože biť najrozličnejší Nau.* Avšak slovo **význam** sa používa tam, kde predstavuje hierarchicky podriadenú entitu, napríklad príznak v sérii sémantických príznakov, alebo význam v súbore rozličných významov slova, zatiaľ čo **pochop** sa používa ako jednota, určitá myšlienková abstrakcia zložená z určitých prvkov. Porovnaj: *ale v slove biť vo vízname Esse, sein ňje je korennuo lež je z „y“ Nau – ktorá rozličnje slová v jeden pochop zletuje Nau, slová v jeden pochop sa zljevajúce Nau, zložeňja zaraz poznáme, bo obe čjastki zložeňja sú eš'e dosjal ako slová o sebe užívanje a pochop z ňích vitvorení je alebo zložení Nau.*

Niekedy však nachádzame **pochop** vo význame „(sémantický) príznak“ (pozri vyššie), a to vtedy, keď sa explicitne rozoberajú sémantické príznaky: *Ako pochopi*

velkosti a ňeokresanosti sú vedno spojenje, preukazuje na pr. slovo hrubí Nau, Hromadných ač: sedlač, žobrač (ženského pohlavja, potupne v pochope slabosti, chatrnosti) Nau.

9.2. Zvláštnosťou je použitie substantíva **význam** v nelingvistickom význame „výraz, prejav“: *mi sa timto málo lebo nič ňeviznamenávajúcim malokupectvom slovenským ňesmjeme učučkať, a to za dač inšjeho uznať, ako len za víznam ňedospelosti ke kupectvu* SP46.

10. **Významnosť** a pôvodné adjektívum **významný**:

Slovo **významnosť** je synonymné so slovom **význam**, jeho štruktúru ilustrujeme v podobe slovníkového hesla, pričom je potrebné upozorniť aj na lingvistické použitie adjektíva **významný**:

významnosť -i ž lexikálny význam: *Abi ale slová k svojej víznamnosti náležitej prišli, musja biť ich článki dobre vislovuvanje* Nau, *Mnohje síce koreňe sú už samje slová, dostávajúc zaraz víznamnosť úplnú* Nau, *V slovách dobre vislovuvaních alebo písaních je víznamnosť dokonaná, ktorá ako sme už spomenuli najrozličnejšja biť muože* Nau.

významný adj. lingv ten, ktorý má lexikálny význam: *Ako sme povedali, hláski sú základnje čjastki slov, najmeňej významnje* Nau.

11. Slovo **predstavenie** („predstava“) vystupuje ako jazykovedný a filozofický termín v takom význame ako v súčasnosti: *duša ľudská z tých citou a z tých predstaveňi, ktorje ona už raz mala, žjadno docela ňetraťi, trebas bi sa nám aj tak viďelo, že druhje duoležitejšje citi a vznešeňejšje predstaveňja, tam tje prvšje už docela z duše našej poviťiskali* DP49, *predmet zvonku do hlbini človeka sa preňesje, ňje síce v svojej hmotovisťi ale v obraze svojom, a tento obraz keď v človekovi sa vijaví voláme predstaveňim, v ktorom je zavinutá vec vňešná* Nau, *roďeňja sa pochopu samjeho t. j. toho predstaveňja, ktoruo v slove vijadriť sa má* Nau, *Slová, ktorje sú už virazenje predstaveňja* Nau.

Abstaktá tvorené príponiu -ňja boli v tom období frekventovanejšie, napríklad slovo **uložeňja** vo význame „úloha“: *za lud boží, ktorjeho uložeňja, je večne zapjerat' všetko, čo z ňeho ňje* Ňit, *ak kedi a v čom sa zjavili večnjeho božstva uložeňja* SP46.

12. Do tohto sémantického okruhu patrí aj sloveso **značenie** (značeňja), ako synonymum jednotiek **význam**, **významnosť**, **pochop**, najmä v lingvistickom texte:

značenie [-ňja] -ia s význam: *že len kmeni v živote slovanskom dostali značeňja. V nároďe Francúskom ňjeto tjež žjadnich kmenou a tak aňi mjen kmenovích* Nár, *Mi teda vzájomnosť ňeberjeme vjac len povrchně, ňenachádzame ju len pri prostrjedku k ňěj vedúcom, ale berjeme ju vo viššom, opravďivom zmisle, a to v tom značeňi, v ktorom je ona cjelom* Nár, *abi sa značeňja koreňou v reči dokonále vilúšťilo* Nau *Podla značeňja teda rozpadajú sa slová rozlične a to: ak viznamenávajú podstatu, vec, predmet* Nau.

13. Slovo **poj**em sa nachádza v našom korpuse jediný raz, aj tu ho Štúr uvádza len ako príklad v jazykovednom texte: *sloveso tak rečenuo nepravideľnuo vjem a z ňeho pochádzajúce pojem* Nau.

Záver

Štúrovská slovenčina predstavuje vo vývine slovenčiny významnú periódu, pretože v tomto období sa začínala formovať novodobá slovná zásoba slovenčiny. So vznikom domácej publicistiky sa zvyšovali nároky na jazyk najmä v oblasti abstraktnej lexiky. Ako ukazuje analýza niektorých sémantických polí, označovanie niektorých abstraktných pojmov a kategórií nebolo ešte ustálené. V oblasti lingvistickej terminológie sa zavádzali slová z bežnej slovnej zásoby a ich chápanie nebolo jednoznačné, ako sme ukázali na termínoch *pochop*, *význam* a *významnosť*, ktoré sa svojím obsahom čiastočne prekrývali. Pri budovaní historického slovníka, ktorý by mal postihovať vzťahy v lexikálnom systéme v minulosti, je nevyhnutné uplatnenie onomaziologického prístupu.

Skratky prameňov

Pov	Francisci, J.: Slovenskje povestí. Levoča 1845
Čes	Česke hlasí proti slovenčine, posúdenje od M. J. Hurbana. Skalica 1846
Čít	Čítanka pre malje djetki od Jána Kadavjeho. Budín 1845
DP49	Domová pokladnica. kalendár na rok običajní. Skalica 1849, zost. D. Lichard
Mar	Marína. Spevi Andreja Sládkoviča. Bratislava 1846
Nár	Nárečja Slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí vistavená od Ludevíta Štúra, 1846
Nau	Nauka reči Slovenskej vistavená od Ludevíta Štúra, 1846
Ňit	Ňitra, dar drahím krajanom ubetuvaní vidávaná od M. J. Hurbana. Ročník IV, 1847
Pod	Dohnány, M.: Podmaňínovci. Činohra vo IV dejstvách. Levoča 1848
Povst	Historia povstaňja Slovenskoho z roku 1848. Pisau M. Dohnány. Svazok I. 1850
SP46	Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literatúru I. 1846 red.: M. J. Hurban

Literatúra

- BENKO, Vladimír: Počítačová podpora slovenských lexikografických projektov – retrospektívny pohľad. In: Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. Zborník referátov zo seminára Bratislava 26. – 27. októbra 2001. Ed.: A. Jarošová. Bratislava: VEDA 2001, s. 181 – 194.
- Historický slovník slovenského jazyka. 3. O – P (pochytka). Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava: Veda 1994. 656 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. A – J. Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- KRALČÁK, Ľubomír: Štúrovská lexika vo vývine spisovnej slovenčiny. In: Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16. – 17. mája 1996. Ed.: Ľ. Kralčák. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1996, s. 45 – 49.
- KRALČÁK, Ľubomír: Projekt slovníka štúrovej slovenčiny a jeho počítačová podpora. In: Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. Zborník referátov zo seminára Bratislava 26. – 27. októbra 2001. Ed.: A. Jarošová. Bratislava: VEDA 2001, s. 150 – 154.

- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. 3. vyd. Bratislava: Veda 1997. 944 s.
- NĚMEC, Igor: Diachronní lexikografie. In: Manuál lexikografie. Ed.: F. Čermák, R. Blatná. Jinočany: H&H 1995, s. 182 – 207.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.
- RIPKA, Ivor: Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí. Bratislava: Veda 1981. 340 s.
- SCOTT, Mike: Wordsmith Tools version 3. Oxford: Oxford University Press 1999.
- Slovník slovenského jazyka. 1. diel. A – K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.
- Slovník slovenských nárečí I. A – K. Red. I. Ripka. 1. vyd. Bratislava: VEDA 1994. 936 s. SOCHOVÁ, Zdeňka: Nářeční lexikografie. In: Manuál lexikografie. Ed.: F. Čermák, R. Blatná. Jinočany: H&H 1995, s. 249 – 264.

Mgr. Tomáš Bánik, PhD.
Katedra slovenského jazyka
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
e-mail: tbanik@ukf.sk

Ľubor Králik

ETYMOLOGICKÉ PRÍSPEVKY K ŠTÚDIU SLOVENSKEJ NÁREČOVEJ LEXIKY: Z PROBLEMATIKY SPORADICKÝCH HLÁSKOVÝCH ZMIEN ($s > c$, $f \sim p$)*

KRÁLIK, Ľ.: Etymological Contributions to the Study of Slovak Dialectal Lexicon (On the Problem of Sporadic Sound Changes: $s > c$, $f \sim p$). Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 261 – 269. (Bratislava)

The author offers etymological explanations of 15 Slovak dialect words. Special attention is paid to a phonetic aspect of etymological reconstruction, with a particular reference to some minor or sporadic sound changes ($s > c$, $f \sim p$).

Ako je všeobecne známe, etymologický výklad slova by mal – aspoň v ideálnom prípade – priniesť etymologickú interpretáciu výrazu, ktorá by bola dostatočne fundovaná z hľadiska fonetického, slovotvorného i sémantického. Pokiaľ ide o fonetický aspekt etymologickej rekonštrukcie, etymológ využíva poznatky o hláskových zmenách známych v príslušnom jazyku, ktoré však môžu mať z hľadiska miery svojej regulárnosti rôzny charakter. Česká etymologická príručka *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*¹ rozlišuje v tejto súvislosti hláskové zmeny zákonité a náhodné (sporadické). Pre etymologickú rekonštrukciu je zvlášť dôležité zohľadňovanie zákonitých fonetických zmien, ktoré „probíhají podle pravidel (hláskových zákonů), bezvýjimečně platných po jistou dobu na jistém území; jejich zjištění představuje pro správnost etymologického výkladu silný argument“.² „Menší průkaznou silu“ v etymologických interpretáciách majú náhodné či sporadické hláskové zmeny, nastávajúce „podle pravidel... platných (jakoby) jen pro daný případ. Možnost dovolát se jich jim otevírá jejich sériovost, tj. opakované doložení aspoň v několika obdobných dokladech“.³

V príspevku chceme upozorniť na dve sporadické hláskové zmeny známe v slovenčine, ktorých zohľadnenie v etymologickej praxi umožňuje predložiť nové interpretácie lexikálneho materiálu slovenských nárečí.

* Príspevok vznikol v rámci projektu *Etymologický výskum slovenskej lexiky – 2. etapa* (grant VEGA č. 2/0129/09). Použité skratky jazykov: angl. – anglický, čes. – český, fr. – francúzsky, gr. – grécky, ide. – indoeurópsky, maď. – maďarský, nem. – nemecký, psl. – praslovanský, rus. – ruský, slk. – slovenský, strgr. – stredoveký grécky, sthnem. – starohornonemecký, strhnem. – stredohornonemecký, stsl. – starosloviensky, tal. – taliansky.

¹ VEČERKA, Radoslav a kol.: *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha 2006.

² Tamže, s. 95.

³ Tamže.

1. Zmena *s > c*

Spoluhláska *c* je starou súčasťou hláskového systému slovenčiny, vo výrazoch domáceho pôvodu má však rôznu genetickú charakteristiku.⁴ Pokiaľ ide o lexiku zachovanú v slovenčine z praslovanského obdobia, slovenské *c* môže byť kontinuantom psl. **c*, ktoré vzniklo z pôvodného **k* v dôsledku palatalizácií velárnych konsonantov (napr. *celý* < psl. **čělъ* < ide. **kai-l-*, *ovca* < psl. **ovъca* < ide. **ouikā* a i.), môže však byť aj reflexom psl. **tj* (napr. *svieca* < psl. **svět-ja*) či **ktъ*, **gtъ* (napr. *noc* < psl. **noktъ*, *moc* < **mog-tъ*) a pod. Počas vývinu slovenčiny ako samostatného jazyka vzniká spoluhláska *c* v dôsledku ďalších fonetických procesov, ako sú napr. zjednodušovanie spoluhláskových skupín (napr. *detský* [ďecký] < psl. **dětъskъjъ*, *ctiť* < **čstīt* < psl. **čbstiti* a i.), asibilácia *d'e*, *t'e* > *dze*, *ce* (dial. *idzece* „idete“ a pod.), ale aj sporadická hlásková zmena *s > c*.⁵

„Na zmenu *s* v *c* je niekoľko príkladov,“ konštatoval J. Stanislav,⁶ pričom zároveň poukázal na prípady typu *zACLoniť*,⁷ dial. *dociahnuť* „dosiahnuť“, ako aj na substantívum *cieňa*⁸ a na priezvisko *Cvinček*. Pokiaľ ide o lexiku domáceho pôvodu, Š. Ondruš upozornil v uvedenej súvislosti na variantnosť foriem *svrček* – *cvrček* a vyslovil názor, že z pôvodného *s* vzniklo aj *c* v slovese *cicať* (v obidvoch pozíciách): „Staré slovanské sloveso *sysati* : *sъsati* nadobudlo podobu *cicať*, z toho aj *cicky*, *cecky*.“⁹

Predpoklad zmeny *s > c*¹⁰ nám umožňuje objasniť pôvod viacerých slovenských dialektizmov.

⁴ Prítomnosť *c* vo výrazoch zvukomalebného či expresívneho pôvodu (*cinkať*, *cvendžať*, *cvrlikať* a pod.) ponechávame na tomto mieste bokom.

⁵ Otázka hláskového vývinu *st > c* (porov. STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. I. Úvod a hláskoslovie. 3., doplnené vyd. Bratislava 1967, s. 663 – 664) zostáva mimo rámca nášho príspevku.

⁶ Stanislav, Dejiny..., s. 663.

⁷ Ide o predponovú odvodeninu od *cloniť* (psl. **sloniti*).

⁸ Substantívum *cieňa* (i *cieň*) „hospodárske stanovisko na úschovu vozov, náradia, kôľňa, šopa“ (Slovník slovenského jazyka [ďalej SSJ]. I. Bratislava 1959, s. 168; Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Bratislava 2003 [ďalej KSSJ], s. 87; Slovník súčasného slovenského jazyka [ďalej SSSJ]. I. Bratislava 2006, s. 425) nadväzuje na staršie *sieňa*, *sieň* vo význame „3. kôľňa na vozy a náradie“ (Historický slovník slovenského jazyka [ďalej HSSJ]. V. Bratislava 2000, s. 251). Nie je vylúčené, že zmena *s > c* tu nastala aj pod vplyvom derivátov *pod-sieň*, *pod-sienie* „krytá prízemná chodba so stĺpmi na prednej strane budovy“ (HSSJ III [1994], s. 612), *pred-sieň* a pod., v ktorých existovali predpoklady pre pravidelný hláskový vývin typu *podsieň* [potsieň] > [poccieň] > [pocieň].

⁹ ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. [I.] Martin 2000, s. 36. – Iný výklad prezentuje Słownik prasłowiański (II. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 87 – 88), kde sa slk. *cicať* interpretuje ako reflex psl. **cicati* „ssať pierš“, čo je odvodenina od psl. **cicъ*, **cica* „pierš matczyňa; w ogóle pierš kobieca; sutek“ (z hľadiska pôvodu výrazy detskej reči); ako typologické paralely sa v slovníku uvádzajú nem. *zitzen* a tal. *tettare* „cicať“, odvodené od nem. *Zitze*, resp. tal. *tetta* „cecok, prsná bradavka“.

¹⁰ V príspevku sa obmedzujeme na prípady, keď sa pôvodné *s* nachádza v iniciálovej pozícii.

Substantívum *sopel'* sa nepochybné stalo východiskom pre vznik dial. *compel'*, *combel'* „sopel' pod nosom; cencúl“.¹¹ Zo sémantického hľadiska tento dialektizmus zároveň ilustruje významový posun „sopel“ > „cencúl“, na základe ktorého možno interpretovať dial. *cmrkel'* „cencúl“¹² ako **smrkel'*, t. j. ako odvodeninu od slovesa *smrkať* vo význame „čistiť si nos prudkým vyrážaním hlienu výdychom“.¹³

Dial. *cverepuša* „drevitá konopa výškou presahujúca ostatné“¹⁴ pripúšťa rekonštrukciu **sverepuša*; porov. staršie slk. *sverepe*, *sverepica* i *sverepec* „obávaná buri-na stoklas obilný (bot. *Bromus secalinus*)“¹⁵ – ide tu nepochybne o deriváty od adjektíva *sverepej* „krutý, ukrutný, bezuzdný, divoký, prudký“.¹⁶

V analyzovanej súvislosti môže byť zaujímavé aj dial. *cirkovať* „vyrastať, klíčiť“ v klase za vlhkého počasia“.¹⁷ Vzhľadom na prítomnosť komponentu vlhkosti v sémantike tohto dialektizmu považujeme za možné vysloviť domnienku, že tu azda ide o pôvodné **syřkovať*, odvodené od adjektíva **syřý* „vlhký“ (porov. rus. *syřój*, „vlhký, sychravý“ a i.); v prospech tejto hypotézy však zatiaľ nemôžeme uviesť nijaké ďalšie podporné argumenty.

Fonetická zmena *s > c* sa neobmedzuje len na domácu lexiku, doklady na ňu nachádzame aj medzi výrazmi prevzatými z iných jazykov. Pokiaľ ide o lexiku spisovného jazyka, možno tu uviesť napr. substantívum *cvikla*, ktorého konečným etymologickým východiskom je strgr. *seuklon*, či výraz *cmar* (dial. i *cmer*, *cmuor*, *cmor*, *cmur*, *cmiar*),¹⁸ prevzatý zo sthnem. *smër* „tuk“.¹⁹ Príslovka *cakompak*, *ca-kumpak* subšt. „spolu (so všetkým)“²⁰ vznikla na základe nem. *Sack und Pack* „so všetkým majetkom“, doslova „s vrecom a(j) uzlíkom“.²¹

¹¹ Slovník slovenských nárečí (ďalej SSN). I. Bratislava 1994, s. 218. – Zmena *s > c* tu môže byť motivovaná určitou expresivitou výrazu, ktorá zrejme viedla aj k jeho ďalším formálnym obmenám, ako sú vsunutie druhotného *m* (*sopel' > *sompel' > compel'*) či zmena *mp > mb* (*compel' > combel'*); porov. i dial. *comploš* „nadávka mladému neskúsenému človeku“ (SSN I, tamže), akiste etymologicky totožné so *soploš* „mladý, nedorastený, nedospelý, neskúsený chlapec, sopliak“ (SSJ IV [1964], s. 142; KSSJ, s. 685). – Nateraz nie je jasná sémantická motivácia dial. *comploška* „druh šatky na hlavu“ (SSN I, s. 218). Z exemplifikácie *Na ješeň a na jar na šveta nošili compl'oški, to buľi taki šumni chustki* (Brezina, okr. Trebišov) vyplýva, že išlo o pekné šatky (*šumni chustki*) nosené na sviatky (*na šveta*): išlo tu azda o šatky s ozdobnými strapcami? K významu porov. dial. *combliak* „cencúl“ i *combeliak* „brmbolec, strapec“ (SSN I, tamže), derivované od *combel' < sopel'*.

¹² SSN I, s. 217.

¹³ SSJ IV, s. 129.

¹⁴ SSN I, s. 225.

¹⁵ HSSJ V, s. 576: doklady už od 14. stor.

¹⁶ SSJ IV, s. 360: kniž.; KSSJ, s. 727.

¹⁷ SSN I, s. 215.

¹⁸ Porov. SSN I, s. 216.

¹⁹ Porov. MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957, s. 61, s. v. *cmour*.

²⁰ KSSJ, s. 83; SSSJ I, s. 397.

²¹ Porov. najnovšie NEWERKLA, Stefan Michael: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische

Ďalšie príklady uvedeného typu možno nájsť i v nárečovej lexike. Tak napr. dial. *cemelka* „na obidvoch koncoch zastrúhaný kúsok dreva, ktorý sa používa na hranie; hra s týmto drevkom“²² sa odvodzuje od lat. *semel, bis, ter* „raz, dva, tri“, vyslovovaného pri trojnásobnom udieraní počas hry s touto hračkou v humanistických školách.²³

Nárečové expresívum *cvingať* „šibať, švihať, oháňať sa“²⁴ možno podľa nášho názoru interpretovať ako **svingať*; ide tu zrejme o prevzatie zo sthnem. *swingan*, strhnem. *swingen*, ktorého kontinuantom je dnešné nem. *schwingen* „kývať sa, knísať sa; kývať, mávať, krúžiť niečím a i.“.

Nemeckú provenienciu predpokladáme aj v prípade nárečových expresívnych slovies *cviarať* „nadávať, kliat“²⁵, *cvierniť* „karhať, napomínať“²⁶; ich etymologickým východiskom sa mohol stať vývinový predstupeň dnešného nem. *schwören* „prisahať“ (sthnem. *swer(i)en*, *swerren*, strhnem. *swern*), ktoré malo v staršej nemčine aj význam „kliat“.²⁷

Dial. *cachmán* „množstvo výrobkov, ktoré mal tovariš vyrobiť za jeden deň“²⁸ je podľa nášho názoru geneticky totožné s dial. *sakmaň* „tovarišovi vydelená robota“,²⁹ čo je prevzatie z maď. *szakmány* „úkol, akord“.³⁰ Forma *cachmán* môže byť výsledkom interného slovenského fonetického vývinu typu maď. *szakmány* > slk. *sakmáň* > *cachmán*,³¹ nemožno však vylúčiť ani predpoklad, že slovenčina prevzala

Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Frankfurt am Main etc. 2004, s. 490. – Začiatocne c- v slk. *cakompak, cakumpak* mohlo vzniknúť obmenou pôvodného *sakompak, sakumpak* (dial.) < nem. *Sack und Pack*, avšak aj na základe nemeckého predložkového spojenia *mit Sack und Pack*: začiatocne nem. *mit Sack* „s vrecom“ sa mohlo v slovenčine foneticky adaptovať do podoby [mit sak] > [miccak] > [micak] a pod.

²² SSN I, s. 201.

²³ Porov. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, s. 442, s. v. *semelka*. – Ďalšími nepravidelnými obmenami tohto výrazu vzniklo zrejme aj dial. *čemerka* „druh detskej hry, piga“ (SSN I, s. 245: *Hrávali sa na čemerku – to bôl kúseg dreva zastrúhaní a to odbíjali* – Pusté Úľany, okr. Galanta).

²⁴ SSN I, s. 227.

²⁵ SSN I, s. 226.

²⁶ Tamže.

²⁷ Porov. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Leipzig 1854 – 1960. 16 zv. (voľne prístupná online verzia: <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/dwb/wbgui>; prístup: 6. októbra 2010). – K súvislosti významov „prisahať“ a „kliat“ porov. slk. *zakliať* „vysloviť kliatbu“; *zakliať sa* „zaprisahať sa“ (SSJ V [1965], s. 455; KSSJ, s. 908), stsl. *klęta* „prisaha; kliatba, prekliatie“ (Slovník jazyka staroslověnského. II. Praha 1973, s. 32) a i.

²⁸ SSN I, s. 194: deb. zastar.

²⁹ KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatury aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica 1923, s. 593: „maď.“, doklad zo S. Czambľa.

³⁰ Pôvodne asi „pridelené množstvo práce“, porov. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (ďalej MNyTESz). III. Budapest 1976, s. 654; Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. II. Budapest 1995, s. 1384.

³¹ K zmene *km* > *chm* porov. dial. *chmotor, chmotra* a pod. (Stanislav, Dejiny..., s. 581; novšie SSN I, s. 788 – 789).

príslušný maďarský výraz už vo forme so začiatočným *c-* (maď. **cakmány*) – fonetická zmena *s* (v maďarskej grafike *sz*) > *c* je totiž známa i v maďarčine.³²

V uvedenom kontexte sa napokon zmienime aj o gemerskom expresíve *cúnik* „veľmi chudé dieťa“,³³ pre ktoré možno predložiť dve etymologické interpretácie. – 1. Môže ísť o zdobneninu od slk. dial. *cún* „dlhý popínavý výrastok na viniči al. iných rastlinách, úponka“,³⁴ usúvzť ažňovaného so slk. dial. *ocún* „bot. jesienka obyčajná (*Colchicum autumnale*)“,³⁵ ktorého etymologické východisko sa rekonštruuje v podobe psl. **ot-junъ*.³⁶ K predpokladanému sekundárnemu významu chudosti porov. slk. *cíb* „dutá byť cibule, cesnaku a niektorých iných rastlín“, vystupujúce v prirovnaní *nohy, ruky ako ciby* „chudé, dlhé“,³⁷ podobne sa dial. *cíb* i *cvíb* „dutá byť cibule, pažitky alebo iných rastlín“ stalo základom pre vznik prirovnania *taká je ako cvíp* „je veľmi vycivená“. – 2. Menej pravdepodobný, avšak nie celkom nereálny sa zdá alternatívny výklad, zohľadňujúci možnosť fonetickej zmeny *s* > *c*. Vychádzajúc z faktu, že slk. dial. *cúnik* bolo zaznamenané v slovensko-maďarskej etnicko-jazykovej kontaktnej oblasti, možno uvažovať aj o eventuálnej maďarskej proveniencii príslušného výrazu. V takom prípade prichádza do úvahy východisko v podobe maď. *szúnyog* „komár“, k sémantickej asociácii „komár“ ~ „tenký, chudý človek“ porov. slk. dial. *tustí jako komár pot kolenom* „veľmi chudý“,³⁹ *má komárovho sadla* (o chudom človeku).⁴⁰ Z takéhoto výkladu ďalej vyplýva, že maď. *szúnyog* bolo v cieľovom jazyku zrejme interpretované ako zdobnenina so sufixom *-ik* – stalo sa tak azda z ľudovoetymologických príčin?

³² Porov. BÁRCZI, Géza – BENKŐ, Loránd – BERRÁR, Jolán: *A magyar nyelv története*. 12. kiadás. Budapest 2002, s. 122 – 123; *Magyar nyelvtörténet*. Red. J. Kiss – F. Pusztai. Budapest 2005, s. 313, 600. – V 1. zväzku akademického slovníka maďarských nárečí (Új magyar tájszótár. Budapest 1979), spracúvajúcim lexiku začínajúcu sa na písmená *A* až *C*, príslušné (odkazové) heslo typu *cakmány* chýba; 5. zväzok slovníka, ktorý bude obsahovať výrazy na *Sz*, zatiaľ nevyšiel.

³³ SSN I, s. 223: Revúca.

³⁴ Uvedené substantívum sa v SSN (I, s. 195) uvádza ako formálny (nepravdivý) variant heslového výrazu *cán*, ktorý je však evidentne prevzatý z nem. *Zain, Zein* „výhonok a i.“ (porov. *Deutsches Wörterbuch* [online verzia], prístup: 6. októbra 2009). Vzhľadom na rôzne etymologické východiská by bolo bývalo žiaduce spracovať príslušné dialektizmy v samostatných heslách.

³⁵ SSN II, s. 510.

³⁶ V nadväznosti na J. Kořínka porov. MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968, s. 89, 408, s. vv. *coun, ocún*; novšie napr. BEZLAJ, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. II. Ljubljana 1982, s. 240, s. v. *ocún*, a i.

³⁷ SSJ I, s. 166; SSSJ I, s. 422.

³⁸ SSN I, s. 205: Ležiacov, okr. Martin. – Za upozornenie ďakujem A. Ferencíkovej.

³⁹ SSN I, s. 806; ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské prislovnia, porekadlá, úslovnia a hádanky*. Bratislava 2005, s. 85.

⁴⁰ Záturcký, *Slovenské prislovnia...*, tamže. – K možnosti maďarskej proveniencie výrazov z tohto sémantického okruhu porov. slk. dial. *cinéga* „slabé, chorľavé dieťa“ (SSN I, s. 212: gem expr., doklad z Revúcej), prevzaté z maď. *cinége* „sýkorka“ (porov. aj ROCCHI, Luciano: *Hungarian Loanwords in the Slovak Language*. I. Trieste 1999, s. 58). – Porov. aj maď. *sovány, mint a szúnyog* „chudý ako komár“ (za informáciu ďakujem A. Böhmerovej).

2. Záměna *f* ~ *p*

Na rozdiel od konsonantu *c* je spoluhláska *f* relatívne mladým prvkom v slovenskom hláskovom systéme. Praslovančina túto hlásku nepoznala, v slovanských jazykoch *f* zdomácnelo najmä vďaka slovám cudzieho pôvodu. O nepôvodnosti tohto konsonantu⁴¹ svedčí aj skutočnosť, že cudzie *f* sa v slovanských jazykoch vrátane slovenčiny často substituovalo artikulačne blízkymi spoluhláskami – napr. mužské meno *Štefan* (z gr. *Stefanos*, resp. cirk. lat. *Stephanus*; ide o meno svätca, prvého kresťanského mučeníka) sa v slovenčine síce zaužívalo vo forme *s f*,⁴² jeho zdomácnená podoba však neznie **Štefo*, ale *Števo*; sthnem. *fasta* sa u nás adaptovalo v znení *pôst*,⁴³ výrazu *folvark* „lazy, kopanice“⁴⁴ zodpovedá v kysuckých nárečiach *cholvarok*, *cholvarka* „letné pastierske obydlie s maštaloú na holiach“⁴⁵ a pod.

Predpoklad, že konsonant *f* v cudzích slovách mohol byť v slovenčine substituovaný spoluhláskou *p*, nám umožňuje predložiť etymologické výklady pre niekoľko slovenských dialektizmov.

Na úvod sa zmienime o substantíve *parahún*, ktoré V. Machek uviedol vo svojom etymologickom slovníku s charakteristikou „nadávka“ a ktoré považoval za nejasné.⁴⁶ Slovník J. Orlovského⁴⁷ aj SSN⁴⁸ obsahujú výraz *parahún* vo význame „huncút, šibal, figliar“. Predpoklad substitúcie *f* > *p* nás vedie k domnienke, že forma *parahún* vznikla obmenou pôvodného *farahún* „nadávka cigánovi“.⁴⁹ Etymológia tohto výrazu je zrejmá z jeho ďalšieho významu „nadávka namyslenému človekovi, faraón“.⁵⁰ Znenie *farahún* (> *parahún*) vzniklo nepochybne adaptáciou pôvodného *faraón*; významový vývin slova možno rekonštruovať ako „faraón“ > „príslušník rómskeho etnika“⁵¹ (aj ako nadávka) > „huncút, šibal, figliar“ (s ďalším zmiernením pôvodného negatívneho významu).⁵²

⁴¹ Porov. aj Stanislav, Dejiny..., s. 654 – 655.

⁴² Porov. však čes. *Štěpán*, kde došlo k nahradeniu spoluhlásky *f* domácim konsonantom *p*.

⁴³ Porov. novšie Newerkla, Sprachkontakte..., s. 123 – 124.

⁴⁴ SSJ I, s. 407; porov. aj HSSJ I, s. 363 (doklady od 15. stor.). Ide o prevzatie zo strhnem. *vor-wěrc* „vidiecky statok; usadlosť ležiaca pred mestom a i.“; porov. novšie Newerkla, Sprachkontakte..., s. 172 – 173.

⁴⁵ SSN I, s. 673.

⁴⁶ Porov. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, s. 354; Machek, Etymologický slovník jazyka českého, s. 434 (v obidvoch vydaniach s. v. *parhún*).

⁴⁷ ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nářečový slovník. Martin 1982, s. 227.

⁴⁸ SSN II, s. 732.

⁴⁹ SSN I, s. 439.

⁵⁰ Porov. SSJ I, s. 389: ľud. zried., doklad z F. Urbánka.

⁵¹ K významu porov. maď. *fáraó* „príslušník rómskeho etnika“; tento význam zrejme vznikol na základe spojení typu maď. *fáraó unokái* „faraónovi vnukovia“, *fáraó ivadékaí* „faraónovi potomci“ a pod. (porov. MNyTESZ I, s. 843). K „egyptskej“ motivácii pomenovania príslušného etnika porov. staršie fr. *égyptien*, angl. *Gypsy* „príslušník rómskeho etnika“ a i.

⁵² Podrobnejšie KRÁLIK, Ľubor: Iz slovackoj dialektnoj lexiki: deethnonymica. In: Ad fontes verborum. Issledovanija po etimologii i istoričeskoj semantike. K 70-letiju Žanny Žanovny Varbot. Moskva 2006, s. 161 – 168.

V 2. zväzku SSN nachádzame aj heslový výraz *pästikovať* „silno zavinovať dieťa do perinky“: *Čuo ho (dieťa) tak tuho pestikuješ?! (Pucov, okr. Dolný Kubín).*⁵³ Štandardizácia formy príslušného výrazu do podoby so začiatočným *pä-* naznačuje, že autori SSN tu zrejme predpokladali odvodeninu od substantíva *päst'* (psl. **peštb*). Po fonetickej stránke môže byť takáto rekonštrukcia korektná, keďže pucovské nárečie nepozná hlásku *ä* a miestnym reflexom psl. **ę* je *e*;⁵⁴ ak považujeme uvedené sloveso za derivát od substantíva *päst'*, môžeme tu zároveň uvažovať o významovom vývine typu „*päst'*“ > „*robiť niečo päš'ou*; *zvierat' do päste*“⁵⁵ > „*(pevne) zvierat'*“ > „*silno zavinovať dieťa do perinky*“, v takom prípade však nemusí byť celkom jasná slovotvorná charakteristika segmentu *-ik-*.⁵⁶ Zdá sa, že jednoduchšie bude interpretovať príslušné oravské sloveso ako prevzatie z nem. *(be)festigen*⁵⁷ „upevňovať, posilňovať a i.“ (z toho ďalej „pevne, silno zavinovať“); v zmysle takéhoto výkladu by bolo vhodnejšie štandardizovať formu uvedeného dialektizmu v podobe *pestikovať*. Vznik tejto formy možno objasniť dvoma spôsobmi: 1. ide o prevzatie z nem. *festigen* (so substitúciou *f* > *p*); 2. ide o prevzatie z nem. *befestigen* (s haplogickým zjednodušením typu **pefestikovať* > *pestikovať*).

V analyzovanej súvislosti môže byť zaujímavý aj dialektizmus *pad*, ktorý sa v SSN charakterizuje ako substantívum mužského rodu a exemplifikuje nasledujúcim kontextom: *to je už pat, šva dorábáš!* „to je strašné“.⁵⁸ Pri absencii iných interpretačných alternatív vzniká otázka, či sa etymologickým východiskom uvedeného výrazu nemohlo stať fr. *fade* „nevýrazný, mdlý; všedný, nudný“. Sémantický rozdiel medzi fr. *fade* a slk. dial. *pad* nemusí byť neprekonateľný: význam citovaného dokladu je podľa nášho názoru parafrázovateľný aj ako „to je otravné, neznesiteľné, ide to už na nervy“ a pod., čo môže byť dostatočne blízko k sémantike nevýraznosti či nudnosti, ktorú vyjadruje fr. *fade*. V spisovnej slovenčine sa uvedené adjektívum adaptovalo ako *fádny*, t. j. bolo rozšírené o sufix *-ný/-ny*; nie je však vylúčené, že do nárečí mohlo byť prevzaté – zrejme prostredníctvom nem. *fade*, resp. maď. *fád* – aj v nesklonnej podobe zodpovedajúcej jeho etymologickému východisku.⁵⁹ Fonetický rozdiel medzi fr. *fade* a slk. dial. *pad* možno objasniť substitúciou *f* > *p*, nie celkom jasný však zostáva krátky koreňový vokalizmus uvedeného dialektizmu.

⁵³ SSN II, s. 758: zried.

⁵⁴ Porov. HABOVŠTIAK, Anton: Oravské nárečia. Bratislava 1970, s. 40 – 41.

⁵⁵ K významu porov. nem. *Faust* „pugnus“: *fäusten* „pugno prehendere“ (Deutsches Wörterbuch [online verzia], prístup: 6. októbra 2009).

⁵⁶ Išlo by tu azda o formant tvoriaci zdobené slovesá, resp. o deriváciu typu *päst'* > **päst-i-t'* > **päst-i-k-at'* > **päst-i-k-ovat'*?

⁵⁷ Výraz bol zrejme prevzatý z nemeckého nárečia nepoznájúceho protiklad znelosti a neznelosti.

⁵⁸ SSN II, s. 692: Turčok, okr. Revúca.

⁵⁹ Porov. maď. *finom* „majúci dobrú kvalitu; vybraný, jemný a i.“, prevzaté do slovenských nárečí vo forme *finomný* (*finomna krajčírka* „výborná, vynikajúca“; Michalovce), ale i v podobe *finom*, t. j. ako nesklonné adjektívum (*finom poľevka* „chutná“; Nižná Kamenica, okr. Košice); porov. SSN I, s. 449.

Na záver príspevku sa zmienime aj o prípadoch „opačného“ typu, t. j. o niektorých výrazoch, kde spoluhlásku *f* nachádzame na mieste očakávaného *p*, resp. *b*.

Príslovka *bajzom* „jedno s druhým, dovedná“, ⁶⁰ prevzatá z nem. *beisammen*, ⁶¹ je známa aj v podobe *pajzom*, ⁶² rozdiel *b/p* nepochybne súvisí s osobitosťami konsonantického systému nemeckých nárečí, z ktorých boli prevzaté jednotlivé formy. V kontexte tohto príspevku chceme pripomenúť, že uvedené adverbium je známe aj v podobe *fajzom*. ⁶³ Nie je vylúčené, že znenie *fajzom* vzniklo obmenou pôvodného *pajzom*, t. j. že sa tu stretávame so zmenou *p > f*, ktorá nastala až v slovenčine; podľa všetkého však nemožno odmietnuť ani domnienku, že pri prevzatí uvedeného výrazu z nemčiny došlo k priamej substitúcii príslušného konsonantu slovenským *f*, súvisiacej azda s foneticko-fonologickými zákonitosťami východiskového nemeckého nárečia – odpoveď na túto otázku môže priniesť iba výskum nemeckých nárečí na Slovensku. ⁶⁴

Podobný prípad predstavuje aj slk. dial. *felčováč* „druh banského vozíka“, v SSN exemplifikované nasledujúcim dokladom: *Felčováč viklápať na obidve strany* (Banská Štiavnica). ⁶⁵ Nazdávame sa, že práve citovaný kontext prináša kľúč k etymologickej interpretácii výrazu: pre uvedenú vlastnosť – spočívajúcu v možnosti prevracáť predmet (a vyklápať z neho) na obidve strany, t. j. pohybovať ním zboka nabok, resp. vykonávať hojdavý, kolísavý pohyb – mohol byť takýto vozík prirovnaný ku kolíske; k významu porov. nem. *Wiege* „kolíska“, druhotne označujúce aj „väčšinou nástroje a technické zariadenia, ktoré počas svojej činnosti vykonávajú kolísavý pohyb“. ⁶⁶ Vzhľadom na prítomnosť sufiku *-ák* možno vysloviť predpoklad, že substantívum *felčováč* vzniklo univerbizáciou spojenia typu **felčovový vozík* „kolískový vozík“, odvodeného od nedoloženého **felčov* ako formálneho variantu výrazu *belčov* „detská drevená kolíska; hojdacia postieľka“, ⁶⁷ ktorého etymologickým východiskom je maď. *bölcső*. ⁶⁸ Prítomnosť konsonantu *f* namiesto etymologického *b* možno azda vysvetliť jazykovými kontaktmi – nie je vylúčené, že roz-

⁶⁰ SSJ I, s. 66: nár., doklad z Kukučina; KSSJ, s. 58: hovor.; SSSJ I, s. 213: hovor.; SSN I, s. 88.

⁶¹ Porov. novšie Newerkla, Sprachkontakte..., s. 320 (prevzatie z bavorských nárečí).

⁶² SSJ III, s. 11: nár.; SSN I, s. 88, s. v. *bajzom*. Porov. aj HSSJ I, s. 107, s. v. *bajzom*: *kožu wolowu bud pagzom, buďto po drobnu na krpce kraetj a prodawatj bude* (Varín 1671).

⁶³ Porov. SSJ I, s. 385: nár. expr., doklad z Kukučina; SSN I, s. 88, s. v. *bajzom* (doklad na *fajzom*: Horná Lehota, okr. Dolný Kubín). KSSJ ani SSSJ tento výraz neuvádzajú.

⁶⁴ K zložitej problematike substitúcií konsonantov *b*, *p*, *v*, *f* v kontakte slovenčiny a nemčiny porov. aj Stanislav, Dejiny..., s. 640 – 643.

⁶⁵ SSN I, s. 443: ban.

⁶⁶ Porov. Deutsches Wörterbuch (online verzia; prístup: 6. októbra 2009), s. v. *wiege* (význam 3).

⁶⁷ SSN I, s. 108. – Prirodzene, forma *felčováč* mohla vzniknúť aj vývinom v smere *belčov > *belčovový vozík > *belčováč > felčováč*.

⁶⁸ Porov. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, s. 29; Rocchi, Hungarian Loanwords... I, s. 38 – 39.

hodujúcu úlohu tu zohrali nemecké nárečia v oblasti Banskej Štiavnice,⁶⁹ ktoré mohli substituovať znelé *b* v uvedenom maďarskom i slovenskom označení kolísky (resp. banského vozíka) neznelým *p*; v takom prípade slovenčina prevzala príslušný výraz z miestnych nemeckých nárečí v podobe **pelčov-*, na základe ktorej vznikla (za predpokladu ďalšej zmeny *p > f*) analyzovaná forma *felčovák*.

Dvojakú etymologickú interpretáciu možno predložiť pre slk. dial. *fúrat* „uvoľňovať očka, nite na okrajoch tkaniny“.⁷⁰ – 1. Ide o prevzatie z maď. *fúr* „vítať, vyhlbovať; strkať dovnútra“; takýto výklad zároveň implikuje následný významový posun v smere „strkať dovnútra“ > „strkať do tkaniny ostrý predmet“ > „pomocou neho uvoľňovať nite, očka“.⁷¹ – 2. Ak vychádzame z pôvodnej sémantiky typu „vítať, strkať dovnútra a pod.“, môžeme sloveso *fúrat* interpretovať (za predpokladu vyššie naznačenej variantnosti typu *bajzom*: *pajzom*: *fajzom*) aj ako prevzatie z nem. *bohren* „vítať“; k slovtvorbe porov. slovenské germanizmy typu *cúv-a-t'*, *cvál-a-t'*, *trúf-a-t' si* a i.⁷² V takom prípade však bude potrebné venovať ďalšiu pozornosť osobitostiam koreňového vokalizmu príslušného výrazu; porov. slk. dial. *bórer* „nástroj na víťanie dier, vrták; nástroj na vyrezávanie závitov“, *bórerka* „vítačka“, ⁷³ *bórmašina* „vítačka; nástroj na vyrezávanie závitov“, ⁷⁴ *bórnik* „železný nástroj na prebíjanie otvorov do obručí, priebojník“ a i.,⁷⁵ kde sa nem. *bohr-* „vítať“ reflektuje ako *bór-*, a nie ako **búr-*.

PhDr. Lubor Králik, CSc.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV

Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: lubork@juls.savba.sk

⁶⁹ K ich všeobecnej charakteristike (prevaha bavorských nárečových prvkov) porov. novšie KRETTEROVÁ, Ľudmila: Mestská kniha Banskej Štiavnice (1486 – 1575). Nitra 2008, s. 16 n.

⁷⁰ SSN I, s. 468; doklady: Bošáca, okr. Trenčín; Lukáčovce, okr. Hlohovec; Myjava.

⁷¹ Keďže doklady na maď. *fúr* v takomto význame nemáme nateraz k dispozícii, nie je jasné, či – v zmysle naznačeného výkladu – slovenčina prevzala toto sloveso už s modifikovanou sémantikou alebo či príslušný významový posun nastal až v slovenčine.

⁷² Porov. Newerkla, Sprachkontakte..., s. 63. – Možno tu uvažovať aj o deriváte od nedoloženého substantíva **fúr*, ktoré by bolo etymologickým variantom k slk. dial. *bór* „vrták do železa; dláto na dlabanie dier do skaly“, zdobnene *bórik* „druh šidla; nástroj na rezanie závitov do železa“ (SSN I, s. 144).

⁷³ Z nem. *Bohrer*.

⁷⁴ Z nem. *Bohrmaschine*.

⁷⁵ K dokladom porov. SSN I, s. 148.

Pavol Žigo

BUDÚ V ONOMASTIKE AJ MUZIKONYMÁ? (O JEDNEJ-DVOCH *Plavovláskach*)

ŽIGO, P.: Will the “Musiconyms” belong to Onomastics? (About Identical Titles of Various Works of Art). Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 270 – 277. (Bratislava)

The author of paper analyses a place of “ideonyms” (proper names of spiritual life e.g. a picture, literary work, musical composition) in the structure of proper names. The analysis of these names utilizing the theory of “transonymisation” (author of the models, R. Šrámek) leads P. Žigo to a proposal to specify, along with “literaronyms” (titles of literary works), a group of “musiconyms” (titles of musical works). Concerning the musiconyms, he compares their semiotic structure (composer, author of the text, interpreter, adaptation) with a structure of literary work (an author of a text). Analyzing means of expression he points out the differences in the semiotics of a work of art which in the case of musiconyms needs a larger connotation potential of their recipients (examples: *Romeo and Juliet* as a title of classic literary work, opera, ballet and popular song; *Fedora* – opera and popular song, *Tereza* – opera and popular song; musiconyms like *Svätopluk* – epic poem by J. Hollý and opera by E. Suchoň, pairs created in transonymisation *Peter and Lucia* (literary work and opera of M. Bázlik), *Eugen Onegin* (poetic work and opera) or musiconyms motivated with historical events and bound with a particular locality (*Vltava*, *Tábor*, *Blaník*).

Predmetom nášho príspevku je úvaha o podstate takých proprií, ktoré sa v onymii vyskytujú v rovnakej podobe, ich motivácia je rovnaká, ale pomenúvajú sa nimi jedinečné objekty rozličných onymických sústav. Chceme si všimnúť najmä terminologickú problematiku tej časti proprií, ktorá sa zaoberá vlastnými menami duchovnej kultúry, napr. obrazu, literárneho diela, hudobnej skladby a pod. V štruktúre vlastných mien sa táto skupina proprií definuje ako ideonymá (porov. Majtán, 1976, s. 113 a n., Majtán, 1979, s. 157, Majtán, 1986, s. 69 – 76). V tejto triede proprií sa postupne vyčleňovala či vyčlenila pôvodne literárna onymia, dnes literáronymia, t. j. súbor vlastných mien literárnych diel, ich hlavných postáv či prostredia, v ktorom sa dej literárneho umeleckého diela odohráva. Literárna onomastika analýzou motivačných činiteľov tejto skupiny proprií upozorňuje na ich funkčnosť v súvislosti s charakterom literárnych postáv, s ich povahovými vlastnosťami, výzorom, resp. prostredím, do ktorého je dej umeleckého diela situovaný (porov. Bartko, 1983; Guttschmidt, 1991; Majtán, 1977, Majtán, 1990, Majtán, 2003; Odaloš, 2003a, 2003b a i.). Z funkčného hľadiska literárnu onomastiku charakterizuje aj Encyklopedický slovník češtiny (2002, s. 293), osobitné postavenie však ešte nemá v Základnom systéme a terminológii slovanskej onomastiky (pozri Osnoven sistem, 1983). V encyklopédii *Słowiańska onomastyka* (2003, zv. 2, s. 433 – 479) – s ohľadom na žáner a celkový charakter projektu – sa uvádza len prehľad základných poznatkov o literáronymii bez ich hlbšej semiotickej analýzy či vzťahu k ostatným ideonymám. Inven-

tár a štruktúru onomastickej terminológie v poslednom čase zhodnotil M. Harvalík (2003, 2007, 2008) a z hľadiska prínosu literárnej onomastiky, jej perspektívnosti či bezperspektívnosti pre všeobecnú onomastiku či jazykovedu treba spomenúť aj kritický článok J. Spala (1984).

Vyčlenením literáronymie ako samostatnej skupiny proprií sa onomastik, ale aj teoretik jazyka, dostáva na rázcestie uvažovania o podstate problému, o ktorom písal J. Spal (1984): mal pravdu, ak hovoril o bezperspektívnosti literárnej onomastiky pre všeobecnonomastické výskumy. Alebo sa vyčlenenie literárnej onomastiky ako osobitného odvetvia z ideonomastiky (porov. Šrámek, 1986, 1999) stáva impulzom na hádanku zašifrovanú napríklad aj do názvu slovenskej ľudovej rozprávky alebo slovenského textu známej populárnej piesne z prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. stor.: *Pri jednej plavovláske // čo nemá mužov v láske // som zhorel na otázke o šťastí...* Tá pieseň – tak isto aj ľudová rozprávka – má v slovenčine rovnaký názov: *Plavovláska*. Ako hodnotiť na pozadí literárnej onomastiky vlastné mená, ktoré sú názvami hudobných diel typu *Plavovláska, Adriana, Agáta, Agnes, Alberta, Angela, Anita, Babeta, Barborka, Belinda, Božena, Clementina, Denisa, Dajána, Diana, Dita, Dominik, Edo, Evelína, Gero, Helena, Hermína, Irena, Júlia, Kamila, Karolína, Katarína, Katka, Kateřina, Kristínka, Leóna, Magdaléna, Mária, Marina, Marika, Mariana, Marylin, Matilda, Monia, Natalie, Natália, Rena, Renáta, Roberta, Rozita, Tatiana, Tereza, Zuzana*, ku ktorým by podľa klasického členenia vlastných mien mali patriť aj propriá typu *Aida, Carmen, Fidelio, Libuša, Otello, Salome, Sadko, Šárka, Svätopluk, Tosca*, ale aj *Vltava, Tábor, Blaník, Július Caesar, Ruslan a Ludmila, Orfeus a Euridika, Rómeo a Júlia a pod.*? V uvedených prípadoch – ako je známe – už nejde o ojkonymá, hydronymá, oronymá, antroponymá atď., ale o ideonymá na základe pôvodného členenia vlastných mien podľa motivujúceho objektu. A ak sa v rámci tejto skupiny ideónym zaviedla podtrieda či termín *literáronymá*, odporúčame pre príklady nášho typu začať používať termín *muzikonýmá* (na problematiku názvov hudobných diel v inej súvislosti – pri prekladaní operných titulov a ich štruktúrnej typológii – poukázal J. Karlík, 2005, s. 197 a n.).

Dôvodom tohto návrhu je disperzia ich semiotických prvkov odlišných znakových sústav a skutočnosť, že veľká časť spomenutých názvov hudobných umeleckých diel vznikla transonymizáciou. Tento proces je známy aj pri literáronymách, ktoré sa vyznačujú sociálnoklasifikačnou, charakterizačnou, asociatívnou, evokačnou a konotačnou funkciou. Čím sa táto skupina vlastných mien (t. j. literáronym) líši od názvov hudobných diel? Spoločným znakom literáronym aj muzikoným je, že východiskové vlastné meno – antroponymum, ojkonymum, oronymum, hydronymum, ktoré sa v názvoch hudobných diel stalo klasickým motivačným činiteľom pomenovania – nepostačuje na jeho úplnú charakteristiku a identifikáciu. Rovnako, ako je na identifikáciu konkrétnej osoby potrebné meno aj priezvisko, resp. kom-

plexný obsahový model pozostávajúci z viacerých prvkov pomenovacej sústavy (v oblasti antroponomastiky to dokazuje rozsiahle vedecké dielo V. Blanára), tak isto je na identifikáciu literárneho aj hudobného diela potrebná viacčlenná identifikačná sústava. V prípade vlastného mena literárneho aj hudobného diela, literáronyma aj muzikonyma, ide v oblasti jeho vzťahu a objektu, duchovnému produktu pomenovaného týmto vlastným menom, o viaceré semiotické aj typologické rozdiely.

Termínom muzikonimum označujeme – na rozdiel od literáronyma – také textované aj netextované hudobné diela vážnych (klasických) aj populárnych žánrov, pri ktorých pôvodné motivujúce vlastné meno – antroponimum, ojkonimum, hydronymum... zahŕňa iba niektoré základné znaky pomenovaného objektu, pomenované jazykovými výrazovými prostriedkami (text či libreto). Tieto výrazové prostriedky sú spoločné pre hudobné umelecké dielo aj literárny text (dominuje integračný znak ideoným). Prvky dramatickej osnovy diela (gradácia, kríza, peripetia, katarzia) sa pri hudobnom diele dotvárajú mimojazykovými (hudobnými) semiotickými prostriedkami, t. j. rytmom, tempom, harmóniou (na pozadí zvukovej realizácie môžu byť integračnými znakmi jazyka aj hudby). Jazyková stránka výrazu sa v prípade hudobného diela oslabuje práve mimojazykovými výrazovými prostriedkami a muzikonimum sa stáva prostriedkom zovšeobecnenia jazykovej aj mimojazykovej skutočnosti.

Na margo tohto tvrdenia možno oprávnene namietat', že každé vlastné meno je svojou podstatou deixou konkrétneho objektu. Touto vlastnosťou propria sa odhaľuje skutočná podstata muzikoným práve tým, že sú deixou vznikajúcou integrovaním semiotických prvkov viacerých výrazových rovín. Ako príklad možno uviesť názov piesne *Mária* známej v českom a slovenskom kultúrnom kontexte v podaní K. Gotta oproti inej piesni *Mária* od autora J. Velčovského v interpretácii D. Grúňa, resp. oproti ďalšej piesni *Mária* v názve americkej ľudovej piesne, známej v našom kultúrnom kontexte v podaní J. Laufera. V porovnaní s antroponymom *Mária* môže vzniknúť námietka, že ani toto antroponimum nie je dostatočným identifikačným znakom konkrétnej osoby a konkretizácia si vyžaduje ďalší prvok pomenovacej sústavy (priezvisko, resp. iný prvok obsahového modelu). Týmto ďalším prvkom sa v prípade muzikoným okrem textu stávajú výrazové prostriedky z oblasti hudby. A tak sa každé muzikonimum ako pomenovanie konkrétneho umeleckého diela určeného na hudobnú produkciu stáva integrovaným súborom významových aj výrazových prvkov viacerých subjektov: prvého lyrického subjektu L^{1s} , ktorým je skladateľ, druhého lyrického subjektu L^{2T} textára (v prípade, ak hudobné dielo je otextované), tretieho lyrického subjektu L^{3i} t. j. interpreta (speváka alebo hráča na hudobnom nástroji: farba hlasu, druh nástroja), ale aj ďalších subjektov: aranžéra, dirigenta a prostredníctvom nich aj dominujúcich výrazových prostriedkov, ku ktorým patrí dominantnosť nástroja alebo speváka (sólový part, zbor), príp. zoskupenie ná-

strojov (dychové, sláčikové), tempo, rytmus, pauzy (pri netextovaných hudobných umeleckých dielach dominujú hudobné semiotické prvky), t. j. $L^{nA,D,N,T,R,P...}$.

Autorským zámerom je snaha vyvolať interpretovanou skladbou s konkrétnym názvom u prijímateľa umeleckého diela predstavy adekvátne autorovej syntéze čiastkových predstáv o pomenovanom objekte a jeho jedinečných vlastnostiach s takým dodatkom, že názov umeleckého diela – muzikonymum – má zástupnú funkciu všetkých výrazových prostriedkov rozličných semiotických rovín. Ako príklad sa dá použiť funkčnosť vlastných mien v spojeniach typu *Poznáte Rómea a Júliu?* Z neho ťažko dešifrovať, či ide o názov klasického literárneho diela, o názov opery, baletu, alebo o názov populárnej piesne z polovice 60. rokov (v zahraničnej interpretácii P. Marchová, v slovenskej verzii E. a M. Markovci; v populárnej piesni, na rozdiel od predchádzajúcich troch prípadov, už ide o vyjadrenie opačných významových komponentov: v origináli aj prekladoch populárnej piesne mladej dvojici nič nebráni v šťastnom spolužití; pôvodný text populárnej piesne aj jeho preklad do slovenčiny je antitézou klasického motívu: *Wir, wir beide sind nicht Romeo und Julia... /... und unsere Liebe ist ein Happyend // Nie, my dvaja nie sme Rómeo a Júlia... /... a v našej láske tragédií niet*). V hudobnej oblasti sú navyše známe príklady na rovnaké pomenovania hudobných diel odlišných žánrov: *Atlantída* – opera aj populárna pieseň, *Fedora* – opera aj populárna pieseň, *Tereza* – opera aj populárna pieseň... V prípade muzikoným sú ich integračným znakom s ostatnými prvkami apelatívnej aj propriálnej sféry všeobecné tendencie, na základe ktorých sa muzikonymom môže stať ľubovoľný prvok apelatívnej sféry: apelatívum *mama* > muzikonymum *Mama* ako známy šansón Ch. Aznavoura, iný je šansón *Mama* v podaní M. Kubišovej, ďalší v podaní M. Mathieu, resp. v interpretácii H. Simonsa; pôvodná francúzska časť *merci* sa spolu s oslovením stala pomenovaním známej populárnej piesne *Merci, chérie*, ktorej ústredným motívom je rozchod mladej dvojice; ako muzikoným sa v populárnej hudbe petrifikovali pôvodné slovesné tvary *hrmí* > *Hrmí, zabúdaj* > *Zabúdaj, dýchni* > *Dýchni*.

V prípade muzikoným sa rozlišovacia a identifikačná funkcia propria rozširuje integráciou semiotiky slova, hudby, aranžmánu či výrazu interpreta. Súhrn prvkov na rozdielnej znakovnej úrovni smeruje k snahe o vytvorenie takého analogického zážitku či postoja prijímateľa k dielu pomenovaného muzikonymom, o aký sa snažia autorské subjekty pri jeho pomenovaní. Muzikonymum teda okrem klasickej pomenovacej či identifikačnej funkcie plní aj jedinečnú asociačnú, evokačnú a konotačnú funkciu. Pri konfrontácii muzikoným s literáronymami ide však v prípade našej problematiky o rozšírenie formy rovnakých výrazových prostriedkov (tempo, rytmus), o odlišný spôsob realizácie: artikulované slovo – interpretovaná hudba, harmónia (problematika nášho príspevku je motivujúca napr. aj tým, že by si ju bolo treba všimnúť aj z pohľadu ostatných druhov umenia – výtvarných či architektonic-

kých umeleckých diel). Pôvodné antroponymum, ojkonymum, oronymum, hydronymum sa transonymizáciou do roviny muzikonyma rozširuje o asociačné prvky s evokačnou funkciou, ktorá je v prípade hudobných diel zložitejšia tým, že si v porovnaní s vlastnými menami z literárnej onomastiky vyžaduje od prijímateľa aj ovládanie ďalších mimojazykových konotačných potencií.

Zo semiotického hľadiska muzikonymum v porovnaní s literárnym obsahom obsahuje viac znakov preto, že je v rovine tvorby snahou o analógiu hudobnej, textovej a interpretačnej zložky a na pozadí svojej asociačnej a evokačnej funkcie u perceptoru má na základe konotačných potencií prijímateľa vyvolať predstavy analogické s autorským zámerom. Tieto konotačné potencie majú v porovnaní s literárnymi širšie dimenzie, lebo sa opierajú o minulé skúsenosti prijímateľa nielen v jazykovej či literárnej, ale aj v hudobnej sfére. Muzikonymum tak na úrovni vlastných mien, ale aj v oblasti objektov pomenovaných vlastnými menami celkom prirodzene nadobúda charakter metonymie. Dokazujú to muzikonymy typu *Svätopluk* (opera E. Suchoňa), *Peter a Lucia* (opera M. Bázlika), *Libuša*, *Šárka*, *Eugen Onegin*, *Tábor*, *Blánik*, pri ktorých sa z hľadiska motivačných znakov posilňujú väzby s konkrétnou, jedinečnou historickou udalosťou, miestom na ktorom sa udiala, postavou a pod.

Naplnenie základnej pomenovacej funkcie muzikonyma vyplýva aj z intenzity vzťahu medzi umeleckým dielom a jeho prijímateľom (porov. Gutschmidt, 1991, s. 207), a to s ohľadom na kvantitu, najmä však kvalitu a odlišnosť semiotických kontextov autorov a prijímateľov, resp. jeho konotačných dimenzií. Musí ich predpokladať a vychádzať z nich dramaturgia hudobných diel, ich inscenovanie a režirovanie. Klasickým ilustračným príkladom nevyhnutnosti využiť konotačné potencie prijímateľa takéhoto diela bolo naštudovanie divadelného predstavenia *Sekretárky* (autor F. Witterbrink), v ktorom každá národná dramaturgia a réžia musela ako východisko využiť konotačný kontext piesní konkrétnej národnej histórie, národnej kultúry (premiérové naštudovanie *Sekretárok* autorom hry v divadle Deutsches Schauspielhaus v Mannoheime, inscenovanie tej istej hry na pozadí odlišného kultúrneho kontextu v lužickosrbskom divadle Deutsch-Sorbisches Volkstheater v Budyšíne či v slovenskom naštudovaní v dramaturgii a réžii M. Porubjaka na Malej scéne v Bratislave). Mimo klasického národného kontextu – a platí to rovnako aj o slovenskom literárnom kontexte – nemožno na medzinárodných vedeckých konferenciách, najmä v zahraničí, t. j. v prostredí s absentujúcim predpokladaným konotačným potenciálom prijímateľov, spoľahlivo vysvetľovať funkciu literárnych v dielach L. Balleka (porov. Odaloš, 2004, 2005), nehovoriac o literárnych v dielach Ľ. Kubániho či B. S. Timravy. Tieto literárne v spomenutom kontexte z hľadiska všeobecnej onomastiky nedosahujú ani povahu okazionalizmov tak isto, ako bez poznania literárnej tvorby J. Bottu nič neznamená muzikonymum *Margita a Besná* (názov opery T. Salvu), bez poznania básnickej zbierky I. Kraska *Nox et solitudo* je nepochopiteľný

názov aj obsah rovnomenného piesňového cyklu V. Nováka, bez poznania básnickej skladby A. Sládkoviča nemožno vnímať operu či ľudovú spevohru V. Figuša-Bystrého *Detvan*, širšiemu okruhu prijímateľov môže byť známa napr. aj kantáta-melodráma *Osvienčim* od I. Zeljenku.

Ak je v prípade uvedených muzikoným reč o transonymizácii, žiada sa zdôrazniť, že ide o transonymizáciu na pozadí novej motivácie, v rámci ktorej sa dominantným motivačným činiteľom propria stáva ústredná postava hudobného diela, resp. jeho deja, textu či libreta. Na základe predchádzajúcich existujúcich sémantických znakov sa proprium pri transonymizácii do sféry muzikonymie funkčne konkretizuje rozšírením o motív, povahovú črtu, vlastnosť či osud postavy. Prvý, všeobecne známy stupeň propriálno-pomenovacieho motívu predstavuje náš príklad názvu ľudovej rozprávky (*plavovláska* > *Plavovláska*), jej sfilmovanej podoby, ako aj textu populárnej piesne, pri ktorom sa zo všetkých sémantických znakov vyberá signifikantný jav – farba vlasov – a klasickou proprializáciou vzniká z apelatíva proprium (porov. Šrámek, 2007, s. 464), ktoré je v jednom prípade funkčné ako literárionymum (názov a postava ľudovej rozprávky), v druhom prípade ako muzikonymum (názov populárnej piesne). Ide tu o priamy spôsob pomenovania, pri ktorom sa volený pomenovací objekt maximálne zhoduje s lexikálno-sémantickým obsahom motivujúceho znaku (porov. Šrámek 2007, s. 465). Kvalitatívne odlišná situácia je v prípade takých muzikoným, pri ktorých dochádza k deproprializácii propria, t. j. k transonymizácii, resp. čistej transonymizácii bez formálnej zmeny, presnejšie s nulovou zmenou (podrobnejšie porov. Šrámek 2003, 2004, s. 505). Tento typ predstavujú typy *Aida*, *Carmen*, *Fidelio*, *Libuša*, *Otello*, *Salome*, *Sadko*, *Šárka*, *Svätopluk*, ale aj *Vltava*, *Tábor*, *Blaník*, *Július Caesar*, *Ruslan a Ludmila*, *Orfeus a Euridika*, *Rómeo a Júlia*, v kontexte národnej kultúry aj typy *Margita a Besná* (názov básne aj opery T. Salvu), *Nox et solitudo* (názov básnickej zbierky I. Kraska aj piesňový cyklus V. Nováka), *Detvan* (názov básnickej skladby A. Sládkoviča, resp. opery či ľudovej spevohry V. Figuša-Bystrého).

Niekoľko názvov umeleckých diel z oblasti hudby nemalo byť hľadaním nových úloh ideonomastiky či vnucovaním nových perspektív výskumu proprii. Chceli sme nimi poukázať na všetky kultúrne, historické, jazykové fenomény a mnohodimenziálny semiotický okruh jednej časti proprii a na potrebu rešpektovať tieto prvky aj v teórii vlastných mien. A napokon – nemusí to byť vždy len v oblasti vedy, môže to byť aj pri každodennom počúvaní vážnej či populárnej hudby...

Literatúra

BARTKO, Ladislav: Mená literárnych postáv v prózach Ľudovíta Kubániho. In: Slovenská reč 2, 48, 1983, s. 76 – 83.

- Encyklopedický slovník češtiny. Red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 608 s.
- GUTSCHMIDT, Karl: Interdisciplinárne postavenie literárnej onomastiky. In: 10. slovenská onomastická konferencia. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1991. S. 203 – 208.
- HARVALÍK, Milan: K súčasnému stavu slovanské onomastické terminologie. In: Metodologia badań onomastycznych. Red. M. Bielik. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 2003, s. 33 – 47.
- HARVALÍK, Milan: K voprosu o sovremennoj onomastičeskoj terminologii. In: Voprosy onomastiki. T. 4. 2007, s. 5 – 13.
- HARVALÍK, Milan: K integračným tendenciám v súčasnej onomastickú terminologii. In: Jazyk a jeho proměny. Red. M. Čornejová a P. Kosek. Brno: Host 2008, s. 45 – 53.
- KALETA, Z.: Kierunki i metodologia badań. Terminologia. In: Polskie nazwy własne. Encyklopedia. Red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1998, s. 45 – 81.
- KNAPPOVÁ, Milena: Funkce vlastních jmen v literárních textech. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikianae. Roč. 23. Zv. 3. Red. M. Blich. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove 1992, s. 12 – 16.
- KRÁLÍK, Jiří: České překlady operních titulů. In: Oratio et Ratio. Sborník k životnímu jubileu J. Krause. Praha: Ústav pro jazyk český 2005, s. 197 – 208.
- MAJTÁN, Milan: Základná slovenská onomastická terminológia. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove. V. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Blich a M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 113 – 116.
- MAJTÁN, Milan: Toponymia v prózach slovenských realistov 19. storočia. In: Jazykkovedné štúdie. 13. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977, s. 175 – 183.
- MAJTÁN, Milan: Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami. Kultúra slova 5, 13, 1979, s. 153 – 158.
- MAJTÁN, Milan: Vlastné mená v románoch Františka Hečku. Slovenská reč, 49, 1984, s. 156 – 161.
- MAJTÁN, Milan: Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami. In: Úvod do onomastiky. Red. M. Blich a M. Majtán. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1986, s. 69 – 76.
- MAJTÁN, Milan: Literárna onomastika a vysoké školy. In: Úvod do onomastiky. Red. M. Blich a M. Majtán. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1986, s. 131 – 139.
- MAJTÁN, Milan: Vlastné mená v Timravíných literárnych prácach. In: Božena slančíková-Timrava. Koloman Banšell. Red. M. Kocák. Martin: Matica slovenská 1990, s. 116 – 128.
- MAJTÁN, Milan: Literárna onymia a umelecký preklad. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikianae. Roč. 23. Zv. 3. Red. M. Blich. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove 1992, s. 160 – 164.
- MAJTÁN, Milan: Literárna onomastika a vysoké školy. In: Zápisník slovenského jazykovedca, 4, 1985, s. 18 – 20.
- ODALOŠ, Pavol: Literárny onym v Ballekovej próze *Biely vrabec*. In: Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Bratislava: Veda 2003a, s. 307 – 314.
- ODALOŠ, Pavol: Ballekova onymia. In: Literárne dielo Ladislava Balleka. Zost. K. Krnová. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2003b, s. 78 – 87.
- ODALOŠ, Pavol: Ballekova onymia. – Universitatis Ostraviensis. Acta Facultatis Philosophicae. Jazykověda. Linguistica č. 4. Sborník prací Filosofické fakulty Ostravské univerzity 214/2004. Ed. I. Bogoczová. Ostrava: Ostravská univerzita 2004, s. 165 – 172.
- ODALOŠ, Pavol: Literárny onym Ballekovho Denníka lékárníka Eugena Filadelfiho. In: Západoslovenské jazyky v 21. století. 2. Lingvistický sborník. Ostravská univerzita v Ostravě, Univerzitet Śląski w Katowicach, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. 1. vyd. Red. J. Svobodová –

- D. Svobodová – E. Höflerová. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity 2005, s. 103 – 110.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: K hierarchii onomastických termínů podle objektů pojmenovaných vlastními jmény. In: Acta onomastica. 39. 1998, s. 46 – 54.
- OSNOVEN SISTEM I TERMINOLOGIJA NA SLOVENSKATA ONOMASTIKA – OSNOVNAJA SISTEMA I TERMINOLOGIJA SLAVIANSKOJ ONOMASTIKI – GRUNDSYSTEM UND TERMINOLOGIE DER SLAWISCHEN ONOMASTIK. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1983.
- PLESKALOVÁ, Jana: K problémům onomastické terminologie. In: Čeština – univerzália a specifika 2. Red. Z. Hladká a P. Karlík. Brno: Masarykova univerzita 2000, s. 41 – 46.
- Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. Tom 2. Red. E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma. Varšava – Krakov: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2003. 624 s.
- SVOBODA, Jiří: K slovanské onomastické terminologii. In: Międzynarodowa Slawistyczna Konferencja Onomastyczna. Księga referatów. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1961, s. 127 – 136.
- SVOBODA, Jiří – ŠMILAUER, Vladimír – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše – OLIVA, Karel, WITKOWSKI, Tadeusz: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik. In: Zpravodaj Místopisní komise SAV. Roč. 14, 1973, s. 1 – 280.
- SPAL, Jaromír: Jak dále v onomastice? In: Zpravodaj onomastické komise. 23. Praha: Československá akademie věd 1984. s. 54 – 59.
- ŠRÁMEK, Rudolf: K teorii literární onomastiky. In: Onomastický zpravodaj, 26, 1985, s. 510 – 516.
- ŠRÁMEK, Rudolf: K teorii literární onomastiky. In: Úvod do obecní onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. s. 24 – 25.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Transonymizace v propriální nominaci. In: Folia Onomastica Croatica. 12 – 13. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umetnosti 2003 – 2004, s. 499 – 508.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen. In: Jezikoslovni zapiski. 1 – 2, 13, 2007, s. 459 – 469.
- WITKOWSKI, Tadeusz: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky – Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. 14, 1973, s. 1 – 280.
- ZGUSTA, Ladislav: Systematická terminologie onomastiky. In: Acta Onomastica. 36. 1995, s. 262 – 272.

*prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: pavolz@juls.savba.sk*

Iveta Valentová

PRÍMENO, ŽIVÉ MENO, INDIVIDUÁLNA CHARAKTERISTIKA ČI PREZÝVKA?

VALENTOVÁ, I.: Historical Nickname, Living Name, Individual Characteristics or Nickname? Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 278 – 286. (Bratislava)

In the Slovak onomastics, there are several terms for unofficial anthroponyms, such as a historical nickname, a living name, an individual characteristics or a nickname. Some of them are supposed to be synonymous, but many others differ in some aspects of their meanings. The paper deals with their more accurate characterization as well as their comparison.

V slovenskej onomastickej terminológii existuje niekoľko odborných termínov na pomenovanie neúradných antroponým. Niektoré z nich možno pokladať za synonymné, iné sa v určitých aspektoch svojho významu odlišujú. V nasledujúcom príspevku sa ich pokúsime charakterizovať a porovnať.

V podstate od začiatku pomenúvania osôb každé meno, či už v jednomennej alebo rodiacej sa dvojmennej pomenovacej sústave, teda aj krstné (rodné) meno, možno označiť za neúradné, živé. V atribúte *živý* sa v podstate kumuluje niekoľko charakteristík tohto typu mena ako napr. (okrem identifikačnej funkcie) neúradnosť, používanosť a funkčnosť. Ak sa na neúradné mená pozrieme z diachrónneho hľadiska, ako prvé živé meno by sme mohli uviesť už *osobné* meno v jednomennej pomenovacej sústave v prvotnej spoločnosti. O príznaku úradnosť – neúradnosť v danom čase sa nedá celkom hovoriť, možno však predpokladať, že hoci nebolo úradne kodifikované, mohlo mať takúto platnosť alebo stálo na hranici tohto príznaku úradnosti. Určitým priblížením k úradnosti môže byť aj fakt, že napr. naši slovanskí predkovia pred prijatím kresťanstva dostávali meno pri tzv. postrizínach a po prijatí kresťanstva pri krste, čo sa z dnešného pohľadu dá chápať ako určitý spoločenský akoby úradný akt. Toto meno nemá v onomastickej terminológii osobitný názov, hovorí sa len o osobnom mene v jednomennej sústave (Zpravodaj, 1673, s. 37), ktoré však nemožno stotožňovať so žiadnym dnešným úradným či neúradným typom osobného mena. Samotné bolo schopné identifikovať jednotlivca v spoločnosti v plnom rozsahu, plnilo teda úlohu dnešného rodného mena, priezviska, živého mena i prezývky (Majtán, 1998, s. 8). Čerpalo z apelatívnej lexiky. V stredovekej feudálnej spoločnosti prestávalo mať dostatočnú identifikačnú funkciu, a preto sa začala vyvíjať dvojmenná pomenovacia sústava. Osobné meno sa prehodnotilo prijatím kresťanstva na krstné meno. Napriek tomu, že mohlo mať platnosť úradného mena, oficiálnym, úradným (podobne ako priezvisko) sa stalo až kodifikáciou počas josefínskych reforiem, odkedy sa oficiálne datuje aj dvojmenná pomenovacia sústava.

Pojem prímeno sa teda vzťahuje na nasledujúce neúradné, živé meno. Podľa onomastickej terminológie (Zpravodaj, 1973, s. 39) je to staré doplnkové meno (druhé meno), neustálené, nededičné. M. Majtán (1998, s. 259) charakterizuje termín prímeno dvojako: a) v jednomennej sústave: doplňujúci člen osobného mena, ktorý vznikol z prezývky alebo iného typu mena podľa vlastnosti, zamestnania, pôvodu ap. ([*Ján*] *Čierny*, [*Kolárík*] *Mesiarkin*, [*Júran*]...), b) v dvojmennej sústave: obyčajne neúradný člen osobného mena doplňujúci priezvisko v spoločenstve viacerých rodín s rovnakým priezviskom ([*Kolárík*] *Krátky*, [*Dolný*] *Z vršku*, [*Ančin*]...).

V. Blanár (2002, s. 486) staré doplnkové mená (prímená), ktoré začali vznikať v jednomennej sústave, rozdeľuje do troch kategórií na základe onymických príznakov, ktoré vytvárajú ich onymickú hodnotu: individuálna charakteristika (Matej *Súkenník*) – [- platnosť od narodenia], [- obligatornosť], [potenciálnosť], [osoba ako taká, bez poukazu na príbuzenský alebo iný spoločenský vzťah]; prezývka (Peter zvaný *Rýdzik*) – [- platnosť od narodenia], [+ expresívnosť], [- dedičnosť], [potenciálnosť], [osoba ako taká, bez poukazu na príbuzenský alebo iný spoločenský vzťah]; prímeno (Mikuláš, syn *Mikov*) – [- platnosť od narodenia], [- expresívnosť, t. j. neutrálnosť], [+ - obligatornosť], [- + dedičnosť], [- + osoba ako taká, bez poukazu na príbuzenský alebo iný spoločenský vzťah].

Prímeno vo všeobecnosti by sme mohli charakterizovať ako druhé, doplnkové meno, ktoré sa postupne začalo tvoriť na základe určitej individuálnej charakteristiky v jednomennej sústave osobných mien v pohanskom a kresťanskom období, kde dominantné bolo jedno základné osobné meno, po rozšírení kresťanstva krstné (rodné) meno. Keďže s pribúdajúcim počtom obyvateľstva a relatívne uzavretým inventárom osobných, krstných mien tieto mená prestávali plniť základnú identifikačnú funkciu, začali vznikať prímená, ktoré by sme mohli nazvať aj „historické prezývky alebo individuálne charakteristiky“. Ich postupný vznik M. Majtán (2005, s. 158) datuje od 13. storočia, kedy sa čoraz častejšie pri mene osoby používalo meno otca alebo iného príbuzného, označenie príbuzenského alebo vôbec spoločenského zariadenia, zamestnania, etnickej či rodovej príslušnosti, miesta sídla rodu ap., a tak popri menách jednoznačne jednoslovných sa začínali stále viac a viac objavovať kontexty s bližším určením osoby, v ktorých možno zreteľne vidieť východiskové podoby prímen, ba i samotné prímená. Prímená sa postupne ustálili a prehodnotili na dedičné. Počas jozefínskych reforiem v r. 1780 sa kodifikovali. Prehodnotením prímen na úradné dedičné mená v dvojmennej pomenovacej sústave sa na ich pomenovanie začal používať termín priezvisko.

Pojem prímeno v podstate vychádza z terminológie z 15. – 18. stor., kedy toto druhé doplnkové osobné meno je doložené v písomnostiach výrazmi prímenie, meno, obecné meno, priezvisko (Skladaná, 1987, s. 305).

Pre prímená a ostatné neúradné jednočlenné a viacčlenné podoby osobných mien, ktoré začali vznikať po kodifikácii priezvisk už v úradnej dvojmennej pomenovacej sústave, sa v slovenskej onomastike ustálil termín *živé meno*, resp. *živé osobné meno*. Autorom termínu *živé meno* je V. Blanár, ktorý ho prvýkrát použil vo svojej doktorskej dizertácii (1945). *Živé meno* je osobné pomenovanie, ktorým sa v neúradnom pomenovaní označuje jednotlivec alebo celá rodina a používa ho užšie, osobne známe spoločenstvo v každodennom styku. Označenie termínom *prezývka* je nevhodné, keďže aj podľa V. Blanára (1950, s. 22) ide o priúzky termín, ktorý zahŕňa len jeden druh týchto mien. V dnešnom poňatí termín *živé meno* sa vzťahuje na neúradné mená, ktorých inventár sa práve uzákonením priezvisk relatívne uzavrel. S pribúdajúcim počtom obyvateľstva tak začalo vznikať množstvo rodín s rovnakým priezviskom v rámci užšieho spoločenstva, akým bola dedina, ale aj jednotlivcov s rovnakým rodným menom a priezviskom (v r 1994 v obci Diviacka Nová Ves bolo 7 *Milanov Kohútov*). Úradné meno tým prestalo plniť svoju základnú identifikačnú funkciu hlavne v rámci dedinského kolektívu, čím sa otvoril priestor pre neúradné, živé pomenovania. Nezačali vznikať prioritne z psychosociálnych príčin ako napr. školské prezývky, ale z potreby identifikácie a diferenciacie. Teórii živých mien sa najviac v slovenskej onomastike venoval V. Blanár, ktorý sa zamerával predovšetkým na funkčné hľadisko a opis živého mena ako prvku určitého pomenovacieho systému. Charakterizoval predovšetkým obsahovú stránku (designáciu) prostredníctvom obsahových modelov, v ktorých sa prejavujú špecifické onomastické črty. Modelovanie živých mien umožnilo analyzovať živú pomenovaciu sústavu aj v rámci jednotlivých zemepisných oblastí, napr. živé mená na strednom Slovensku¹, čo bol veľký pokrok aj v porovnávacej areálovej antroponomastike. V. Blanár (1978, s. 28) charakterizoval živé meno po obsahovej stránke ako kombináciu určitých funkčných členov, ktoré sa vyznačujú rozličnými sémantickými príznakmi. Funkčné členy môžu byť tieto: rodné (krstné) meno a priezvisko, ktoré sú motivované úradnou pomenovacou sústavou, ďalej individuálna charakteristika, živé rodinné meno, meno domu (resp. v odbornej literatúre sa používajú aj termíny *meno do domu* alebo *meno podľa domu* ako prechodný prvok medzi antroponymiou a toponymiou) a tzv. apelatívny člen. V. Blanár (2002, s. 85) živé rodinné meno označuje aj ako dedičné prímeno. Dalo by sa povedať, že živé mená, ktoré začali vznikať po uzákonení priezvisk, sú v podstate pokračovaním prímen a kopírujú ich vývin. Predovšetkým však živé rodinné mená, ktoré sa vyznačujú sémantickým príznakom dedičnosť, tento vývin kontinuujú. Začali vznikať ako ďalšie doplňujúce mená za úradným menom v neú-

¹ Spracované sú v dvoch dieloch monografie *Živé osobné mená na strednom Slovensku*, ktorej autormi sú V. Blanár a J. Matejčík.

radnom a poloúradnom styku, ak vďaka napr. veľkej frekvencie toho istého priezviska v obci úradné meno už neplnilo základnú identifikačnú funkciu. Napr. Š. Krištof (1969, s. 26) uvádza v obci Voznica 200 priezvisk *Mihálik*, a preto sa k úradnému menu pripojilo zväčša živé rodinné meno: *Jožo Mihálik Starodovie*. Neskôr v pomenovacom modeli úradného mena živé rodinné mená nahrádzali frekventované priezviská, čím sa celé mená prehodnocovali na živé, neúradné. Š. Krištof (tamže, s. 29) ich nazval poloúradné mená, keďže jeden člen bol v úradnej (spisovnej) podobe a druhý mal tvar „ľudových“ mien (napr. *Jošo Mäsiar*, *Tóno Frtús*). Tento termín sa však neujal, miešajú sa tu príznaky úradnosť – neúradnosť, spisovnosť – nespisovnosť. Aj neúradný funkčný člen živého mena môže mať spisovný tvar a hypokoristický tvar rodného mena je síce spisovný, nie je to však úradná, ale živá forma rodného mena.

Živé pomenúvanie osôb malo a má svoj vlastný špecifický vývin v každej oblasti, prípadne i v rámci jednej obce, ktorý sa v dôsledku rôznych spoločenských, sociálnych a ekonomických vplyvov mohol meniť. Napr. v obci Nováky v hornonitrianskej oblasti, v ktorej sa robil výskum živého pomenúvania v roku 1981, úradné priezviská sa na identifikáciu osôb v živom pomenúvaní úplne obchádzali, dominantné postavenie malo živé rodinné meno, meno domu a individuálne charakteristiky, ktoré sa prehodnocovali na dedičné (V. Blanár – J. Matejčík, 1983, s. 536). Podľa výsledkov výskumov v susednej obci z roku 1994 nastáva obrat v živom pomenúvaní, nielen funkčné členy živých mien ako rodné meno a priezvisko vychádzajú z úradných mien, ale aj živé rodinné meno a meno domu sa čoraz viac motivujú úradnými priezviskami (napr. Viliam Križan – *Vilo Križaneje*, Oľga Besedová – *Oľga Besedeje*), čím sa živé pomenúvanie osôb oveľa viac približuje úradnej pomenovacej sústave (Valentová, 2000, s. 216). Svedčí o tom aj vysoká frekvencia antroponymických modelov, ktoré obsahujú funkčné členy s úradným priezviskom alebo jeho antropolexiemou v iných funkčných členoch.

Termíny ako živé meno, živé osobné meno, živé rodinné meno sú v slovenskej onomastike natoľko zaužívané, že nemá zmysel ich nahrádzať inými termínmi, aj keď z diachrónneho hľadiska sú to vlastne novodobé prímená. Výskum dnešných živých mien nám môže odhaliť spôsob tvorenia a pomenovacie modely, aké mohli mať aj historické prímená. V užšom zmysle sa živým menom dnes označuje živé osobné meno, ktoré pomenúva jednu osobu. V širšom zmysle živým menom možno rozumieť aj živé rodinné meno označujúce príslušníkov jednej rodiny (*Koťianeje*, *Milionári*) a živé meno domu označujúce pomenovanie domu, dvora aj so všetkými obyvateľmi (*do Koťianou*, *na Lány*), ktoré fungujú jednak ako samostatné pomenovania, ale môžu byť aj súčasťou živého osobného mena ako jeho funkčné členy, ak sa daná osoba pomenúva pomocou príslušnosti k rodine (*Jožo Koťianeje*), alebo domu, dvoru (*Učiteľ u Ďurčou*).

Existuje aj termín živé obyvateľské meno (Krištof, 1969, s. 65). Krško (2000, s. 76) ho novšie nazýva aj prezývkové obyvateľské meno, ktoré by sme podľa onomastickej terminológie (Zpravodaj, s. 112) mohli zaradiť medzi skupinové antroponymá, ale neúradné. Vhodnejší by bol skôr termín živé skupinové antroponymum. Označuje neúradné vlastné meno spoločenského kolektívu aj nepríbuzných ľudí, napr. obyvateľov obce, jej časti alebo určitej oblasti a zväčša má tvar substantíva v pluráli (napr. obyvatelia Bystričian – *Kapsiari*, obyvatelia Brodzian *Kefári*, obyvatelia Vestenickej doliny – *Korenári* ap.)². Krško (2004, s. 67) uvádza aj iné termíny pre tento druh antroponyma, ktoré sa používajú v odbornej literatúre, ako napr. prezývka obce, obyvateľská prezývka, prezývka obyvateľov. Tieto termíny nie sú vo všetkých prípadoch uvádzané správne. Napr. Habovštiak (1968) nepoužíva termín prezývka obce, ale prezývka obyvateľov obce. Termín prezývka obce (přezdívk vesnice) použil napr. Šlais (1968), pričom z príkladov, ktoré uviedol („Babylonským sa říkalo – kohouti, Bořickým – bezinkáři“), mal na mysli prezývku obyvateľov obce. Prezývka obce je totižto neúradný názov obce, napr. Oslany – *Somárovce*. Nevhodne termín prezývka obce (přezdívk obce) použil aj Machek (1969) pri príkladoch prezývok obyvateľov obcí v Královodvorsku: napr. obyvatelia Doubravic – *Vosi*, Vilantic – *Prástevníci* a i., ale názov obce Trotina *Žebrácka* by sme už za prezývku obce pokladať mohli. Prezývka obce sa nevzťahuje na pomenovanie jej obyvateľov, ale ide o neúradný, živý názov, a preto tento termín patrí do oblasti toponomastiky.

Na rozdiel od ostatných živých mien, živé obyvateľské mená nevznikli prioritne z identifikačnej potreby a zachovávajú si v mnohých prípadoch veľkú mieru expresivity, napr. Krško (2000, s. 81) uvádza ako expresívne a emocionálne prezývkové obyvateľské mená Brežňanov *Hugáni* (*hugáň* je nadávka hlúpeľmu), Budikovčanov *Brbloše* (*brbloš* je dudroš, fírfloš) ap., ktoré vyjadrujú vlastnosť.

V najširšom zmysle, ak neuvažujeme len o súčasných menách, živým menom možno rozumieť aj akékoľvek iné meno, či už prvotné osobné meno alebo krstné meno či prímeno pred kodifikáciou dvojmennej pomenovacej sústavy.

Jedným z členov živého osobného mena, ako sme už spomínali, môže byť aj individuálna charakteristika. Obsahovo sa termín individuálna charakteristika najviac približuje termínu prezývka, keďže ako prezývka, ktorá mohla byť motivovaná vlastnosťami pomenovanej osoby, jej zamestnaním alebo záľubou, vlastníctvom niečoho, určitou udalosťou ap., aj vznikla. Do veľkej miery pri jej vzniku bola určite prítomná aj expresivita, ale keďže sa prehodnotila do funkčného člena živého osobného mena (*Mišo Zásmaška*, *Joško Peták*) a jej prioritná funkcia bola identifi-

² Príklady sú použité z práce Š. Krištofa *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice a vlastných výskumov v hornonitrianskej oblasti*.

kačná, veľkou frekvenciou používania v bežnej komunikácii sa zneutralizovala. V ojedinelých situáciách sa však ako expresívna mohla pociťovať nielen individuálna charakteristika, ale aj celé živé meno (napr. pri komunikácii s neznámou osobou ap.). Individuálna charakteristika môže byť aj jediným členom živého osobného mena (*Sosák, Tirida*), vtedy býva najčastejšie stotožňovaná s prezývkou, alebo vôbec nemusí byť súčasťou živého osobného mena. Dost' často sa v systéme živého pomenúvania prehodnocuje na živé rodinné meno, príp. meno domu (*Richtár – Richtáreje, do Richtárou – Jano Richtáreje*).

Najčastejšie, a to nielen špecificky v onomastike, sa používa na označenie sekundárneho neúradného mena termín prezývka, ktorý je známy aj širšej neodbornej verejnosti. Hoci onomastická terminológia (Zpravodaj, 1973, s. 118) uvádza len termín prezývkové vlastné meno vo význame „doplnkové, neúradné vlastné meno, ktoré väčšinou charakterizuje osoby, miesta alebo veci a vzťahuje sa k povolaniu, vlastnostiam, pôvodu atď. nositeľa mena, ale nemusí obsahovať pozitívne alebo negatívne hodnotenie“. Tento termín sa v slovenskej onomastike nepoužíva a definícia je vhodnejšia skôr pre živé meno alebo pre funkčný člen živého mena – individuálnu charakteristiku. Slovník slovenského jazyka III (s. 529) vysvetľuje prezývku ako „trvalé, obyč. posmešné pomenovanie, meno niekoho, dané podľa charakteristických povahových vlastností, používané popri bežnom mene“. Druhý význam je „nadávka“ (tamže, s. 530). Hoci aj Synonymický slovník slovenčiny (1995, s. 280) uvádza lexémy prezývka a nadávka ako synonymné, ide skôr o okrajový význam, keďže slovo prezývka stojí na konci, kde sa uvádzajú významovo, príp. i štylisticky najvzdialenejšie synonymá. Nevylučuje to však možnosť, že prezývkou alebo individuálnou charakteristikou môže byť aj štylisticky príznakové, príp. až vulgárne meno alebo motivácia nadávkou. M. Majtán (1998, s. 259) definuje prezývku ako „istým spôsobom ustálené, obyčajne expresívne pomenovanie osoby podľa nejakej charakteristickej vlastnosti alebo okolnosti (*Táraj, Dupko, Kanec...*)“ a nadávku ako „jednorazové apelatívne, obyčajne expresívne pomenovanie osoby (*táraj, žráč, vydriduch, somár...*)“. Nadávka na rozdiel od prezývky je všeobecné substantívum, ktoré má expresívny, pejoratívny charakter, a preto nie je celkom vhodné ich významovo a obsahovo stotožňovať. Krátky slovník slovenského jazyka (s. 576) definuje prezývku ako „vedľajšie pomenovanie niekoho podľa charakteristických vlastností“.

Výskum prezývok a označenie neúradného mena termínom prezývka sa zväčša vzťahuje na žiacke a študentské prostredie alebo inú mikrosocietu. V. Patráš (1997, s. 98) definuje prezývku ako „lexikálnu jednotku s výraznou motivačno-nominačnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou“. M. Jozefovič zase na neúradné mená žiakov a študentov použil termín živé meno vo význame „antroponymum, ktorým sa žiaci a študenti oslovujú a pomenúvajú“ (Joze-

fovič, 2006, s. 19), pravdepodobne preto, lebo medzi motivanty prezývok patrí aj úradná pomenovacia sústava (z krstného mena Hana – *Hanulík*, z priezviska Horáková – *Horáčka* ap.). Výskum prezývok má tradíciu aj v českej a poľskej onomastike. Z českých jazykovedcov rozsiahlejší výskum a charakteristiku prezývok urobila napr. M. Knappová (1996).

Osobitným druhom prezývky sú internetové prezývky, tzv. nicky (skratka z anglického slova nickname – prezývka), ktoré sa používajú vo virtuálnej počítačovej komunikácii v internetových diskusných kluboch a sociálnych sieťach (bližšie Patráš, 2000). Počítačové prezývky na rozdiel od klasických prezývok si ich nositeľ dáva sám, a preto sú akýmsi prechodným typom medzi prezývkou a pseudonymom, ich funkcia nie je len identifikačno-diferenciačná, ale aj charakterizačná a reprezentatívna. Istým spôsobom zaraďujú svojho nositeľa do kolektívu a vyjadrujú jeho osobitosti vzhľadom na ostatných príslušníkov chatujúcej internetovej skupiny. Často môže ísť o krátkodobé meno (tzv. instantné meno, porov. Wacharczyková, 2000), keďže účastníci komunikácie v internetových diskusných kluboch môžu zakaždým vystupovať pod iným menom a svoje sociálne úlohy striedať a zároveň ostať anonymní.

Hoci priamo lexéma prezývka nie je doložená z predpisovného obdobia slovenčiny, pravdepodobne vznikla zo slovesa *prezvať*, *prezývať*, ktoré je doložené v troch významoch: 1. dávať meno, pomenúvať niekoho, 2. dávať niekomu prezývku a 3. nadávať niekomu (Skladaná, 1987 s. 306, HSSJ IV, s. 425). V. Machek (1968, s. 118) vysvetľuje český ekvivalent *prezdívka* z *převzditi* zo staročeského *dieti komu jmě* vo význame „dávaťi jméno“.

Na záver. Ak berieme do úvahy sémantický príznak úradné – neúradné pomenovanie, mohli by sme termíny prezývka, prímeno, živé meno, individuálna charakteristika chápať ako synonymné, hoci prímeno sa začalo používať v administratívno-právnej sfére pomerne často, aj keď nebolo kodifikované, a to predovšetkým za účelom čo najpresnejšej identifikácie osoby ako majiteľa určitého nehnuteľného či hnuteľného majetku. Aj živé mená, resp. ich funkčné členy živé rodinné mená, mená domov či individuálne charakteristiky sa často používali na obecných úradoch takisto z dôvodu presnejšej identifikácie (dnes v úradnej sfére túto funkciu plní rodné číslo). Z diachrónneho hľadiska za najstaršie neúradné mená možno považovať osobné mená, krstné mená a prímená v jednomennej pomenovacej sústave. Po kodifikácii prímen a ich prehodnotení na úradné priezviská nastupujú živé mená a individuálna charakteristika ako jeden z ich funkčných členov a paralelne s nimi prezývky. Podľa oblasti ich vzniku a fungovania v komunikácii prímená ako doplnkové mená vznikali v mestách i obciach, živé mená sú charakteristické zväčša len pre dedinské prostredie, prípadne pre mestské časti vzniknuté pripojením príľahlých dedín alebo malé mestečky

s vidieckym charakterom, kde sa ešte navzájom obyvatelia poznajú. Prezývky sú zase typické pre menšie skupiny ľudí, ktoré sú vekovo, záujmovo, sociálne alebo spoločensky blízke. Pri prezývkach na rozdiel od iných druhov neúradných mien spoločenská potreba identifikácie a diferenciacie nie je prioritnou, pretože úradné mená v mikrosocietach túto funkciu zväčša dostatočne spĺňajú. Podľa osi neutralnosti – expresivita, ako neutrálne zväčša možno chápať prímená a živé mená, príznak expresivity prevláda pri prezývkach, hoci pri vzniku určitých typov prímen a funkčných členov živých mien bola prítomná aj expresivita a do určitej miery v niektorých situáciách alebo prípadoch stále prítomná je. Najviac medzi neutralitou a expresivitou balansujú živé obyvateľské mená.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: Osobné mená (K základom semiologickej onomastiky). Doktorská práca. Bratislava: 1945. 132 s.
- BLANÁR, Vincent: Príspevok ku štúdiu osobných a pomestných mien v Maďarsku 1950. Bratislava: 1950. 139 s.
- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. 1. 1. Designácia osobného mena. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 413 s.
- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. 1. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 647 s.
- HABOVŠTIAK, Anton: Prezývky obyvateľov obcí na Orave. In: 1. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 5. – 6. 12. 1967). Red. V. Blanár – M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV 1968. s. 71 – 80.
- Historický slovník slovenského jazyka VI. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1995. 583 s.
- JOZEFOVIČ, Michal: Živé mená žiakov a študentov z motivačného a slovetvorného hľadiska. In: K problémom vyučovania slovenského jazyka a literatúry na ZŠ a SŠ. Ed. E. Tkáčiková. Bratislava: UK PdF, Katedra slovenského jazyka a literatúry 2006, s.19 – 37.
- KRŠKO, Jaromír: Sociálno-psychologické aspekty pomenovania. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000). Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných a prírodných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000. s. 75 – 84.
- KRŠKO, Jaromír: K problematike skupinových antroponým. In: Prace językoznawcze, VI. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2004, s. 67 – 73.
- KNAPPOVÁ, Miloslava: Tvorba prezdívek stále živá. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“ (Prešov 25. – 25. októbra 1995). Zborník referátov. Zost. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov: PF UPJŠ Prešov – JÚLŠ SAV Bratislava 1996, s. 121 – 125.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisarčíková. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd 1968. 868 s.
- MACHEK, Antonín: Posměšné a škádlivé přezdívky obcí na Královédvorskú. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1969, roč. 10, č. 2, s. 254 – 255.
- MAJTÁN, Milan: Od prezývky a prímena k priezvisku (Vývin priezvisk na Slovensku). In: Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. Część I. Red. S. Warchoła. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1998, s. 149 – 159.
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: ART AREA 1998. 344 s.
- MAJTÁN, Milan: O slovenských priezviskách. In: Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 3, s. 158 – 162.

- PATRÁŠ, Vladimír: Sociolingvistické aspekty školských prezývok. In: Społeczne Zróznicowanie Współczesnej Polsczyzny. Pod redakcją Stanisława Kani. Materiały Konferencji NR 26. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński 1997, s. 97 – 108.
- PATRÁŠ, Vladimír: „Niky v chate“. (Pohľad na internetové prezývky cez okienko sociolingvistiky). Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej kongresu (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000). Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných a prírodných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 209 – 221.
- SKLADANÁ, Jana: Zo staršej slovenskej antroponomastickej terminológie. In: 9. slovenská onomastická konferencia (Nitra 26. – 28. júna 1985). Zborník referátov. Zost. M. Majtán. Bratislava: JÚLŠ SAV 1987, s. 303 – 308.
- ŠLAIS, Matěj: Přezdívky vesnic na Domažlicku. In: Posměšné a škádlivé přezdívky obcí na Královédvorskú. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1968, roč. 9, č. 1, s. 55 -58.
- Sľoviańska onomastyka. Encyklopedia. Tom I. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2002. 535 s.
- Slovník slovenského jazyka III. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 911 s.
- VALENTOVÁ, Iveta: Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti. Jazykovedné štúdie 27. Bratislava: Veda 2009. 254 s.
- Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. 1973, roč. 14, č. 1, 280 s.
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Virtuálna identita ľudí na internete a ich mená. Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej kongresu (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000). Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných a prírodných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 223 – 230.

Mgr. Iveta Valentová, PhD.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV

Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: ivetav@juls.savba.sk

Ivor Ripka

ETNONYMÁ POLABSKO-POBALTSKÝCH SLOVANSKÝCH KMEŇOV

RIPKA, I.: Ethnonyms of Wends and Baltic-Slavic Tribes. Slovenská reč, 2010, 75, No. 4 – 5, pp. 287 – 292. (Bratislava)

This contribution presents ethnonyms related to the northwestern branch of West Slavs, who, in the Middle Ages, inhabited the Elbe basin, the lower Oder basin as well as the Baltic coast from Schleswig up to the mouth of the Vistula River. The author outlines particularly the names (and respective period etymology of them) which Pavol Jozef Šafárik stated in his irreplaceable *Slavic Antiquities (Slovanské starožitnosti)* from 1837. Translation of their 2nd part including a period from 476 to 988 was published in 2009.

1. *Encyklopédia archeológie*, ktorú publikovalo Vydavateľstvo Obzor r. 1986, v hesle polabsko-pobaltskí Slovania (s. 708) okrem iného uvádza, že táto severozápadná vetva západných Slovanov obývala povodie dolnej Labe a dolnej Odry a baltské pobrežie od Šlezvicka až do ústie Visly. Archeologicky sú polabskí Slovania na tomto území preukazne doložení od 7. stor., keď sem prenikali od severovýchodu cez Odru. Členili sa na množstvo kmeňov, ktoré sa v oblasti medzi Labe a Odrou spojili do dvoch veľkých kmeňových zväzov, a to *Obodritov* na západe a *Luticov* resp. *Luticov (Veletov)* na východe.

1.1. Prvýkrát som sa s etnonymami týchto menších polabsko-pobaltských kmeňov stretol práve pri odbornej terminologickej a jazykovej úprave hesiel *Encyklopédie archeológie* (autorský kolektív viedol prof. Bohuslav Novotný) pred štvrtým storočím; najnovšie v tomto roku pri preklade II. časti (tzv. okresu) *Slovanských starožitností* Pavla Jozefa Šafárika, zahŕňajúcej obdobie od pádu Hunov a Rimanov až do čias prevahy kresťanstva u Slovanov (od r. 476 až do r. 986 nášho letopočtu). V rozsiahlej kapitole o polabských Slovanoch P. J. Šafárik sprostredkúva svoje i cudzie výskumy či originálne interpretácie bohatého pramenného materiálu, v ktorom majú etnonymá dominantné miesto a vysokú frekvenciu používania. Pri preklade (príslušný zväzok Šafárikových spisov vychádza pri príležitosti 50. výročia založenia košickej univerzity, nesúcej jeho meno) sme sa pokúšali upraviť, zjednotiť a v istom zmysle systematizovať podobu etnoným; toto odborné fórum by som rád využil na predstavenie a stručný výklad – i prípadnú diskusnú oponentúru – v preklade *Slovanských starožitností* používaných etnoným polabsko-pobaltských slovanských kmeňov.

2. Cisár Karol Veľký (747 – 814) sa usiloval spojiť všetky národy západnej polovice Európy pod jednu nielen svetskou, ale aj duchovnou vládou. Polabskí Slovania boli v tých časoch najbližší, ale aj najsilnejší a najnebezpečnejší susedia

Frankov a ostatných Nemcov; dlhé stáročia museli odolávať ich nájazdom a expanzii a ako pohania aj christianizačnému tlaku. V písomných prameňoch histórie polabských Slovanov v letopisoch analistov a v listinách franských i saských kráľov bádatelia nachádzajú takú bohatú zásobu dôležitých správ o historickej topografii, zápisov antroponým i etnoným, akú z tých storočí nemôže vykázať žiadny iný slovanský národ. Nemeckí kronikári (Šafárik ich nazýva spisovateľmi) ako napr. Einhard, Witikind, Geograf Bavorský (žil a písal v 9. stor.), Dithmar, Adam Brémsky (10. stor.), Helmold (11. stor.) a iní postupne nadobúdali vedomosti o rozličných menách jednotlivých polabsko-pobaltských slovanských kmeňov, a začali pre ne používať osobitné etnonymá. Dešifrácia zložitej stredovekej grafickej sústavy latinčiny zaiste nie je jednoduchá, zistenie skutočnej zvukovej realizácie mena zapísaného Neslovanmi je náročné; viaceré etnonymá sa v umeleckej i odbornej literatúre vyskytujú v odlišných podobách. Niektoré sa pokúsime stručne komentovať.

3. Pre kmeňový zväz západných Slovanov, žijúcich kedysi medzi Baltským morom a riekou Labe, sa v súčasnosti už ustálilo a zjednotilo etnonymum *Obodriti*, ktoré zaregistrávajú viaceré encyklopedické diela. V našom domácom slovenskom kontexte však ešte funguje a prežíva aj staršie šafárikovské etnonymum *Bodrici* či *Bodrci*. O jeho rozšírenie sa zaiste zaslúžil aj historický román Jozefa Miloslava Hurbana zo života polabsko-pobaltských Slovanov, nazvaný *Gottšalk*. J. M. Hurban poznal Šafárikove *Slovanské starožitnosti* (1837) i jeho *Slovanský národopis* (1842), a pri písaní *Gottšalka* využíval či používal aj príslušné etnonymá. Šafárik predpokladal, že koreň pomenovania je *bedr-* alebo *bodr-* (so zmenou hlásky *e* na *o*, ako *teplý* a *toplý*, *pepel* a *popel* atď.) s významom totožným alebo podobným latinským apellatívam *vigil*, *strenuus* (bdejúci; silný; mohutný – porov. pôvodom slovanské nemecké slovo *bieder* = statočný). Tzv. „otcovská“ forma *-ici* poukazuje podľa Šafárika na vodcu alebo hlavu čeľade *Bodra*, podľa ktorého bola potom táto vetva pomenovaná. (Pripomíname, že plurálová podoba *Bodrici* nie je výsledkom praslovanskej palatalizácie, v nepriamych pádoch *-c-* ostáva.) Š. Ondruš (2000, s. 18) etymologizuje inak: dokazuje a dôvodí, že etnické meno *Bodrici* (podobne ako hydronymum *Bodrog*) od apellatíva so základom *bedr-* : *bodr-* vo význame priehlbeň, dolina, jama.

Bodrici sa inak nazývali aj *Rarožania*, a boli tak pomenúvaní podľa ich hlavného mesta *Raroga* (rároh, dravý vták z rodu sokolov; zool. sokol rároh, *Falco cherrug*). Možno aj pripomenúť, že (východní) *Bodrici* ako vetva bulharských Slovanov žili podľa Geografa Bavorského v dolných Uhrách pri sútoku Tisy a Dunaja, v Bodrockej stolici.

4. K *Obodritom* patrili, alebo k nim mali blízky vzťah, aj viaceré ďalšie kmeňe polabsko-pobaltských Slovanov. Etnonymum *Drevania* je v súčasnosti ustálené (staršie podoby *Dreviani*, *Drevľania* sa už nepoužívajú), jeho etymológia je čitateľná a zrejmalá. Táto neveľmi ľudnatá odnož *Obodritov* najdlhšie odolala búrkam

čias a nátlaku cudziny; až do konca 17. stor. si udržala svoj jazyk resp. nárečie. (Možno pripomenúť, že podobné etnonymum je doložené aj z Ruska: už u Nestora sa jedna vetva ruských Slovanov nazýva *Drevljane*.) P. J. Šafárik uvádza, že zvyšky tohto drevianskeho jazyka do sústavného etymologického slovníka zhrnul a gramatickými výkladmi opatril František Ladislav Čelakovský. Jeho práca bola r. 1830 zaslaná do Petrohradu a následne uložená v Ruskej akadémii. Reč Drevanov v istom zmysle môže reprezentovať polabčinu, západoslovanský jazyk vymretých polabských Slovanov. Predpokladaný vplyv litovčiny dokladajú bádatelia okrem iného napr. metatézou likvid (*borna – brána, vorna – vrana, vorta – vráta, korvo – krava, gorch – hrach*), zmenou pôvodného *u* na dvojhlásku *au* (*draug – druh, bauk – buk, ljaudi – šudia, kiljauc – kľúč*), zmenou sykaviek *č, š, ž*, na *c, s, z* (*clavak – človek, dausa – duša, zena – žena*) atď. Dreviansky jazyk či nárečie sa zjavne odlišovalo od lužičtiny, no nesporne patrilo medzi západoslovanské jazyky. Drevianski Slovania napr. nepoznali epentetické *l'* (*zimja – zem, tipona – topený*), za praslovanské *dj, tj, kt* mali *z, c* (*sozej – sadza, svecja – svieca, nic – noc*), zachovávali náslovné *g-, k-* v skupinách *gv-, kv-* (*gjozda – hviezda, kjot – kvet*), predسúvali protetické (náslovné) *v-* takmer bez výnimky (*vaul – úľ, vakni – okno, vausta – ústa, vaucet – učiť*), poznali nosové zvuky *ę* a *ą* (*zajanc – zajac, disant – desať, dumb – dub, pjunta – päta*), predpony *riz-* (t. j. *roz-*, nie *raz-*) a *voj-* (t. j. *vy-* a nie *iz-*) v slovách *riste – rastie, rizdelena – rozdelený, vojpet – vypíť, vojdonje – vydanie, vojsedet – vysedieť* atď.

4.1. Archeológia používa etnonymum *Liňania*, no pri preklade Šafárikových *Starožitností* sme sa vrátili k podobe *Gliňania*. Títo Slovania totiž kedysi nazývali mesto Lüneburg *Glin*, žili v okolí rieky *Gliny* (nem. Lüne; v nemčine od 9. stor. náslovné *g-, h-* pravidelne zaniká, takže u analistov sa potom zapisujú podoby bez *g-*, iba u Einharda je zapísané Hilinones), apelatívum *glina*, ktorým sa označovali (pomenúvali) rieky, potoky i polia, bolo v kmeňovom zväze *Obodritov* rozšírené, a preto enonymum *Gliňania* pokladáme za ústrojnejšie.

V rozsiahlej krajine v blízkosti Labe sídlili *Polabania*, pričom v literatúre sa vyskytuje aj podoba *Polabci*. Menej známou skupinou či „oddielom“ *Polabanov* sú *Smolinci*. Vetva Slovanov s rovnakým etnonymom je známa aj v Rusku, kde je aj najviac miestnych názvov s totožným koreňom. Najzápadnejšou ratoľou *Obodritov* sú *Vagrovia*, ktorí sídlili v dnešnom východnom Holštajnsku v oblasti Lübecku. Časť ich územia v Nemecku sa dodnes nazýva *Wagrien*. *Vagrom* patrili aj ostrov *Fembra* (dnes Fehmarn). Pôvod (etymológia) názvu nám nie je známa. K *Obodritom* patrili aj *Vranovia* alebo *Varnovia*, ktorí sídlili pravdepodobne okolo hornej Vraný al. Vranavy (nem. Warnow) až po riekú Eldu. Pôvod, motivácia názvu i jeho súvis s praslovanským **vornъ* (čierny) je jasný. Nazdávame sa, že možno preferovať etnonymum s metatézou, teda podobu *Vranovia*.

4.2. Jozef M. Hurban vo svojom *Gottšalkovi* spomína aj kmeň *Vietnikov*. Poznámky a vysvetlivky k tomuto historickému románu, zaradenému aj do knihy *Slovanskí žiaci*, vydanej vydavateľstvom Tatran r. 1976, napísala Viera Bosáková-Surová. *Vietnikov* (doložených v spojení *Vietníci na Labe*, s. 230) vykladá ako „kmeň, ktorý strážieval labskú hranicu a prvý podľahol nemeckému vplyvu.“ Už P. J. Šafárik sa nazdával, že slovo *vetník* (pl. *vetníci*) možno odvodzovať od kmeňa *vět-*, ktorý má v slovanských jazykoch široké sémantické responzie: sloveso *zavetiti'* môže mať aj význam niečo hájiť, ochraňovať. V *Slovanských starožitnostiach* sa navyše cituje analista Dithmar (zač. 11. stor.), ktorý pod menom *Vetnikov* (rekonštruovanú podobu *Vietníci* nepokladáme za korektnú) spomína osobitnú skupinu mestských ozbrojených strážcov. Možno teda diskutovať o tom, či *Vetníci* boli samostatným kmeňom, alebo iba zvláštnou skupinou obyvateľstva, a potom by apelatívum *vetník* bolo činiteľským názvom (so sufixom *-ník*).

5. Medzi polabsko-pobaltskými Slovanmi si najznámejšie i najpevnejšie miesto v európskej histórii svojou ľudnosťou a bojovnosťou i zotrvávaním pri starobylých poriadkoch a zvykoch vydobyli *Veleti*. Už v 2. storočí nášho letopočtu obsadili pruské pobrežie, odkiaľ sa zanedlho premiestnili po mori i po pevnine k ústiú Odry, a zaujali ostrovy i priľahlé krajiny na západe. Etnonymum *Veleti* sa objavuje už u Ptolemaia (2. stor.). Ich meno sa vyskytuje častejšie ako ktorékoľvek iné nielen v stredovekých análoch, zaznamenávaných od čias Karola Veľkého až do ich podrobenia v 12. stor., ale je rozšírené aj v najstarších germánskych bájkach a povestiach. K tomuto pôvodnému a prvému etnonymu neskôr pribudlo ďalšie, ktoré bolo prezývku pochádzajúcou od (germánskych) susedov, a to meno *Vlci* alebo *Vlčkovia* (u starých národov telesná sila patrila medzi popredné cnosti, a vlka vtedy nepokladali za nežiaduce zviera). Tretie meno *Veletov*, t. j. *Lutici*, ktorým sa označoval a dnes stále označuje aj celý východný kmeňový zväz, sa významovo zhoduje s predchádzajúcimi. Od čias Šafárika sa v našej vede traduje, že etnonymum *Lutici* je odvodené buď od mena otca čeláde *Luta*, alebo priamo od adjektívneho kmeňa **luth* (silný, mohutný; divý; neústupčivý, smelý) a je iba doplnené tzv. otcovskou formou *-ici*. Podoba *Lutici* je v doterajšej literatúre zafixovaná, no podľa korektnej a správnej etymológie (podporuje ju napr. aj od r. 1974 vychádzajúci moskovský *Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov*, ktorý redigoval Oleg Nikolajevič Trubačov) praslovanskej podoby by malo mať príslušné etnonymum v slovenčine podobu *Lutici* (s mäkkým *l*).

6. Etnonymá najznámejších polabsko-pobaltských slovanských kmeňov, ktoré patrili do veľkého ľutického kmeňového zväzu, predstavíme na tomto mieste iba v stručnom náčrte či prehľade i výbere. Bádania nedokážu totiž presne určiť, ktoré z menších slovanských výhonkov a ratolestí, vymenovaných v stredovekých písomných pamiatkach, patrili k vetve Ľuticov a kde sídlili, a to nielen preto, že germánski

letopisci o nich nič určitého nehovorila, ale aj preto, že pri sťahovaní rozličných čepádí a rušení politických zväzkov sa hranice jednotlivých vetiev stále menili. Geograf Bavorský (okolo r. 890) pripisuje Ľuticom (Veletom) deväťdesiatpäť miest a štyri krajiny.

6.1. *Encyklopédia archeológie* uvádza, že Ľutický (veletský) zväz sa delil štyri hlavné kmene. Podľa autora hesla o polabsko-pobaltských Slovanoch to boli *Črežepeňania*, *Doľania*, *Chyžania* a najdôležitejší *Ratari*. Tieto etnonymá prichodia v literatúre takisto v rozličných podobách. *Črežepeňanmi* sa nazývajú Ľutici, ktorí bývali na opačnej, t. j. severnej strane rieky Peny. (V českej *Abecede národov* použitý názov *Zápěnci* je ojedinelý.) Popri etnonyme *Doľania* nachádza v literatúre priestor aj podoba *Dolenci*: príslušný kmeň sídlil totiž pri jazere Dolen a rieke zvanej Dolenca. Slovanské *d* Nemci zmenili na *t*, a dnes je to jazero Tollensee. *Chyžania* alebo *Kyšanania* (so zmenou *ch* na *k*, pričom napr. Václav Machek pokladá slovo *chyža* za prevzaté z germánčiny) sídlili na dolnom toku rieky Vranavy (dnes nem. Warnow). Etnonymum *Kesenovia* je v slovanskej literatúre nedoložené. Archeológia lokalizuje sídla *Ratarov* na juhu a východe jazera Tollensee a na hornej Havole (Havel), pričom ich známe kultové centrum Retra (podľa neho sa nazývali aj Retrania) nie je doteraz jednoznačne určené. P. J. Šafárik sa nazdával, že v rozličných skomolených formách, ktoré zapísali napr. Adam Brémsky, Helmold a iní, je skryté pravé meno mesta, t. j. Rataru, od kmeňa *rat* (bellum), akoby Bojnica, a to preto, že sa v ňom nachádzal chrám, v ktorom sa rokovalo o všetkých závažných svetských záležitostiach, najmä tých, ktoré sa týkali vojny a mieru (porov. Slovanské starožitosti, II, s. 364).

6.2. K Ľuticom patrili aj *Brežania* alebo *Brižania* (tak ich nazýva *Encyklopédia archeológie*, no uprednostňujeme prvé etnonymum), ktorí sídlili na pravom brehu Labe pri ústí Havoly, *Došania* nazvaní podľa rieky Dosy (nem. Dosse). Na ostrove Rujana či Ruja alebo Rana (nem. Rügen; meno ostrova a potom i kmeňa sa vyskytuje vo viacerých podobách) žili *Ranovia* (v literatúre sa ojedinele vyskytuje aj podoba *Ránovia*) alebo *Rañania*, v histórii známi ako bohatí a zdatní námorníci. Dvoma etnonymami, t. j. ako *Stodoriania*/ *Stoderania* a *Havolania*/ *Havelania*, z ktorých prvé je domáce a druhé cudzie, miestne, sa označoval jeden a ten istý Ľutický kmeň žijúci na strednom povodí Havoly. Meno *Stodor* je odvodené od boha *Stoda*. Podľa mena sú príbuzní týchto Stodoranov *Stodoriania* v stredovekom Štyrsku. História i archeológia pozná aj *Sprévanov* (alebo *Sprevanov*?), sídliacich v okolí Sprévy, *Ukranov* (niekedy aj *Vkranov*) nazvaných podľa rieky Ukry (nem. Ücker), *Volincov* al. *Velincov*, obyvateľov v stredoveku slávneho ostrova Volinu al. Velinu, i niektoré ďalšie Ľutické kmene, ktoré pri tejto príležitosti už nebudeme vymenúvať.

7. Pre spoločenský vývin polabsko-pobaltských slovanských kmeňov bol charakteristický rozvoj snemovej organizácie, spätý s pohanskými kultmi, a to najmä na Rujane a u Ľuticov. To oslabovalo formovanie ranofeudálnej panovníckej moci, ne-

umožňovalo či nepodporovalo vznik centralizovaného a jednotne riadeného i organizačne sústredeného vyššieho útvaru; vyšší štátny celok sa vytvoril na krátky čas iba u Obodritov za kniežaťa Gotsalka v 11. stor. Od 10. stor. bolo územie polabsko-pobaltských Slovanov cieľom nemeckej expanzie, spojenej aj s násilným šírením kresťanstva. Ako ideologická protiváha silneli preto u polabsko-pobaltských Slovanov najmä v 11. stor. pohanské kultu; ich centrami boli Arkona a Retra. V stáročných bojoch strácali kmene postupne nezávislosť a stávali sa najmä od 12. stor. súčasťou nemeckého alebo poľského feudálneho štátu.

Rozsah a hranice príslušných kmeňových území pomáha vymedziť aj archeologický výskum. Rozbor starého pramenného písomného materiálu sa nemôže zaoberať bez mnohoaspektových onomasticky orientovaných slavistických výskumov. A onomastika bola a zostáva dominantnou výskumnou oblasťou jubilanta a priateľa PhDr. Milana Majtána, DrSc. Som presvedčený, že poznávanie etnoným polabsko-pobaltských Slovanov je neodmysliteľnou súčasťou komplexných výskumov histórie i jazyka týchto zabúdaných a pomaly zabudnutých západných Slovanov.

Literatúra

- Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov. Red. O. N. Trubačov. Moskva: Nauka (jednotlivé diely vychádzajú od r. 1974).
- HURBAN, Jozef Miloslav: Slovenskí žiaci. Bratislava: Tatran 1976. 404 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha: Academia 1971. 868 s. (10 obr.)
- NOVOTNÝ, Bohuslav a kol: Encyklopédia archeológie. Bratislava: Obzor 1986. 1032 strán + 6 máp.
- ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov I. Martin: Matica slovenská 2000. 242 s.
- RIPKA, Ivor: Historické vlastné mená. In: Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax. Bratislava: Ottovo nakladateľstvo 2006, s. 662 – 669.
- ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: Slovanské starožitnosti 2. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika 2009. 512 s. (Z českého originálu preložili Jana Skladaná a Ivor Ripka.)

prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc.
Budatínska 47, 851 06 Bratislava
e-mail: ivor.ripka@stonline.sk

Adriana Ferencíková

TRI TURČIANSKE PRIEZVISKÁ Z HISTORICKÉHO A KONTAKTOVÉHO ASPEKTU

FERENČÍKOVÁ, A.: The Three Surnames of Turiec from a Historical and Contact Aspect. Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 293 – 397. (Bratislava)

In this paper, we are trying to point out the origins, motives and semantic, phonetic and word-formative changes of surnames *Bibza*, *Čambor* and *Nepela*, which have been reappearing continuously up to now in the area of Turiec. While including them into an anthroponymic system of Turiec dialects, we make use of historical linguistic observations, and achievements of dialectal lexicology and linguistic geography.

Na priezviskách *Bibza*, *Čambor* a *Nepela*, ktoré sú v Turci dlhodobo doložené a dodnes tam aj rozšírených, sa s využitím poznatkov, ku ktorým dospela historická jazykoveda, výskum nárečovej lexiky a lingvistická geografia, pokúsime poukázať na rozdielne mimojazykové okolnosti, ktoré boli podnetom ich vzniku, ako aj na adaptačné procesy na fonetickej a slovotvornej rovine.

V turčianskom nárečovom povedomí je priezvisko *Bibza* motivačne nejasné, hoci jeho nositelia trvalo žijú v Diviakoch, v Turčianskych Tepliciach, Mošovciach a v Blatnici. Z našich slovníkov apelatívum *bibza* uvádza iba Slovník slovenských nárečí (1. zv., s. 115). Priznáva mu význam ‚poľná burina‘ a dokladom *Miésto zbožá vóstié a bibza sa tu rodila* z Trenčianskej Závady ho zaraďuje do južnotrenčianskej nárečovej skupiny. V kartotéke Slovníka slovenských nárečí je z tej istej obce aj zápis *Jemu sa urodilo len ovsíha a vóstié, taká bibza*. Na príľahlej moravskej strane zaznačil slovo *bibza* F. Bartoš vo valašskom nárečí a jeho význam vyložil ho ako ‚špata‘, ‚daremnina‘. Frazému *dostaneš bibzu* s významom ‚nedostaneš nič‘ doložil z južnej Moravy (F. Bartoš, 1886, s. 199; 1895, s. 294).

Z týchto údajov nám vychádza, že priezvisko *Bibza* mohlo z prímene prezývkového charakteru, ktoré dostal človek hodnotený okolím ako neužitočný, zbytočný, vzniknúť v južnej polovici severozápadoslovenskej nárečovej podskupiny, resp. na slovensko-moravskom jazykovom pomedzí. Z jazykovozemepisného aspektu patrí toto priezvisko do skupiny antroponým s pôvodom vo výrazoch, ktoré ako súčasť domácej apelatívnej lexiky aj v minulosti fungovali len na malej časti územia národného jazyka. V inonárečovom prostredí ich súvislosť s apelatívnym výrazom nebola zjavná, a teda aj ich motivovanosť tam ostala neznáma.

Podľa údajov v Databáze vlastných mien (porov. P. Ďurčo a kol., 1998) sú rodiny s priezviskom *Bibza* koncentrované na Považí medzi v Novým Mestom nad Váhom a Považskou Bystricou. Na internete sa možno dozvedieť, že spomedzi Bibzovcov vzišli aj evanjelickí kňazi a kantori. Turčianski nositelia priezviska *Bibza* sú tiež napospol evanjelici a v obciach, kde dlhodobo žijú, sú príslušníci evanjelického viero-

vyznania vo výraznej prevahe. Náš predpoklad, že z trenčianskeho Považia mohol toto priezvisko preniesť do Turca napríklad učiteľ, ktorý pôsobil na niektorej tamjšej evanjelickej škole, však treba overiť v archívnych záznamoch¹. Presunom do inonárečového prostredia sa toto antroponymum z formálneho hľadiska nemenilo, negatívny sémantický príznak v jeho motivačnom základe tam však ostal neznámy.

Odlišnú genézu a iný typ motivácie predstavuje priezvisko *Čambor*. Rodinu s týmto menom uvádza už prvá zachovaná farská matrika Kláštora pod Znievom z roku 1652 vo filiálke Lazany², obci s Kláštorom bezprostredne susediacej a dnes už k nemu pridruženej. V Kláštore pod Znievom Čamborovci žijú aj v súčasnosti a viacerí nositelia priezviska *Čambor* sú aj v Martine, vo Vrútkach a v Záturčí.

Zatiaľ čo slovenské nárečové slovo *bibza* do turčianskeho prostredia preniklo až v podobe priezviska, výraz *čambor* sa ako individuálny príznak jeho používateľa mohol stať jeho prezývkou a neskôr aj priezviskom jeho potomkov až v Turci. Podľa nášho názoru má toto priezvisko pôvod v praslovanskom slove *čębrъ. Kontinuant tejto lexémy v slovenčine historické ani dialektologické badania nepotvrdili, dodnes však v náležitých hláskových obmenách žije na východoslovanskom a poľskom jazykovom území ako názov materinej dúšky (Thymus serpyllum) alebo saturejky záhradnej (Satureia hortensis).³

Obidve tieto byliny sa oddávna používali v ľudovom liečiteľstve. V Historickom slovníku slovenského jazyka to dokumentujú doklady z liečiteľských príručiek zo 17. storočia pri heslách *materidúška* a *štúber*, *štubrík*, *saturejka*⁴. Porovnaj: *mate-rydusska w wine s marenu warena obrazeniny lečy* (2. zv., s. 270); *wodka proti hinuti tela anebo suchotinam: wezmy ulożniku, niskeho slezu, wysokieho slezu, polnieg ruthy, ssalvie, isopu, štuberu, levandulowehe kwetu, kaźdeho dwe hrstky* (5. zv., s. 677). Materinu dúšku aj saturejku mali medzi liečivami aj turčianski olejkári po celý čas podomového obchodovania⁴.

Je známe, že olejkárstvo ako podomový obchod má svoj pôvod v Kláštore pod Znievom. Jeho zrod sa spája s príchodom jezuitov r. 1586, keď im Rudolf II. daroval majetky Turčiaskej prepozitúry ako základinu kolégia na vzdelávanie mládeže a prípravu kňazského dorastu. V Turci jezuiti našli silnú tradíciu ľudového liečiteľstva a na liečivé rastliny bohatú flóru, preto sa popri pedagogickej práci venovali najmä

¹ V tejto súvislosti je pre nás zaujímavá informácia, že v Diviakoch, kde v štyridsiatych rokoch minulého Samuel Bibza založil továreň na nábytok, bola r. 1854 postavená nová evanjelická škola.

² Údaj je z práce F. Hrušovského Pamätná kniha obce Kláštor pod Znievom (F. HRUŠOVSKÝ, 1999, s. 31).

³ Pozri M. ФАСМЕР, 1973, s. 309; Słownik Prasłowiański, 1976, s. 189 – 190; Этимологический словарь славянских языков 4, 1977, s. 101; Лексічны атлас беларускіх народных гаворак, 1993, s. 101; I. B. САБАДОШ, 1999, s. 41 a 83; Общеславянский лингвистический атлас. Выпуск 3, 2000, s.155.

⁴ Problematiku olejkárstva súhrnne predstavil J. Hrozienčík v knihe Turčianski olejkári a šafranici (1981).

výrobe liekov (J. Hrozičnik, 1981, s. 15 – 16; por. aj F. Hrušovský, c. d., s. 27 – 28). Založili kláštornú lekáreň i botanickú záhradu liečivých rastlín. Pri zbere rastlín a výrobe liečiv sa však nezaobišli bez pomoci domácich obyvateľov. Keďže rehoľa bola národnostne zmiešaným spoločenstvom a spočiatku nemala slovenských členov, je pravdepodobné, že v kontakte s jezuitom poľskej národnosti si poľský názov materinej dúšky alebo saturejky mohol osvojiť miestny pomocník.

Kontinuantom predpokladanej praslovanskej formy *čębrъ je v súčasnej spisovnej poľštine slovo *cząber* [čomber], vyjadrujúce význam ‚saturejka‘ (p. Słownik języka polskiego, 1. zv., 1958, s. 1113) a aj v jeho nárečových obmenách je za nosové *ę* v dlhej pozícii vokál *o* alebo *u* so sprievodným nosovým elementom, resp. *o/u* + *m/n* (p. Słownik Gwar Polskich, 1994, s. 44), no v 2. polovici 16. storočia to bola ešte nosová samohláska *a*-ového timbru (p. Z. Klemensiewicz et al., 1955, s. 102 a nasl.). V časti bieloruských nárečí západného pohraničného pásma je fonetická podoba *čambór* v slove s významom ‚materina dúška‘ dodnes živá.⁵

V slovenskom prostredí sa silno príznakové slovo stalo jeho používateľovi v zvukovo adaptovanej podobe *čambor* (s vokálom *o* na mieste velárneho *a*) najprv prezývku, neskôr prímenom, ktoré prešlo aj na jeho potomkov. Je však možné, že od miestnych obyvateľov dostal túto prezývku laický pomocník jezuitov, ktorému bola poľština materinskou rečou. Priezviská Polóni a Poliak vo farských matrikách z 2. polovice 17. storočia nás oprávňujú predpokladať, že v Kláštore pod Znievom bol v tom období prítomný aj poľský živel.

Príkladom toho, že presun priezviska do inonárečového prostredia môže vyvolať prehodnotenie jeho morfematickej štruktúry, a tým aj jeho priradenie k inému slovotvornému typu, je priezvisko *Nepela*. Podľa Databázy vlastných mien sú v Turci rodiny s priezviskom *Nepela* v Priekope (7), Martine (5), Sučanoch, Liešne, vo Vrútkach (3), Bystricike, Záturčí, Turčianskych Tepliciach (2) a v Sklenom (1). V Martine, Záturčí a Sučanoch sa podľa rovnakého zdroja zároveň vyskytuje aj jeho fonetická obmena *Nepela*. Nositelia priezviska *Nepela* však niekoľko generácií žijú aj vo Valči a v Čepčíne.

Genézu tohto priezviska sa V. Uhlár (1983) pokúsil vyvodiť zo slovesa *pelat'* ‚utekať, trieliť‘, od ktorého je podľa neho odvodené aj priezvisko *Pel'ach* – pri ňom predpokladá pôvodný význam ‚rýchlo sa pohybujúci človek‘. Pravdepodobnejšie však je, že priezvisko *Pel'ach* vzniklo z apelatíva *pel'ach*, ktorým hontianske nárečia vyjadrujú význam ‚páperie‘ (p. SSN 2, s. 768).

Priezvisko *Nepela* či *Nepela* je aj podľa našej hypotézy odvodené od slovesa, zo slovotvorného hľadiska ho však radíme do skupiny priezvisk formálne zhodných s tvarom *l*-ového participia ženského rodu, kam patria početné priezviská typu *Habala*, *Kačala*, *Kasala*, *Máčala*, *Nespala*, *Skákala*, *Srebala*, *Vrzala*, teda zakončené

⁵ Pozri Лексічны атлас беларускіх народных гаворак, 1993, s. 101;

na *-ala*, a menej početné priezviská zakončené na *-ila*, *-ela*, napr. *Darila*, *Hasila*, *Hnila*, *Šudila*, *Drela*, *Zvedela*⁶.

Hojné informácie o priezviskách tohto typu v podáva D. Dudok v monografii *Priezviská Slovákov v Juhoslávii* (1999) a z archívnych materiálov ich doložil aj Š. Krištof v knihe *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice*. F. Bartoš práci *Dialektologie moravská* (1886, 141) konštatuje, že pomocou prípony *-ala* sa na Morave obyčajne tvoria prezývky označujúce toho, „kdo rád koná dej kmenom slovesným označený: *fňukala*, *brňala*, *bunčala*, *cúrالا*“ a že priezviská na *-ala* sú „skoro všude na Moravě“⁷.

V nárečiach sú formy l-ového particípie v porovnaní so stavom v spisovnom jazyku podstatne diferencovanejšie a nie všade sa kmeňová prípona infinitívu zhoduje s kmeňovou príponou l-ového particípie. Napr. spisovným tvarom *robiť*, *robit*, *robila*, *kričať*, *kričal*, *kričala* v kysuckých nárečiach zodpovedajú tvary *robic* *robel*, *robela*, *kričic*, *kričel*, *kričela*, na Ponitří, Požitaví a vo veľkej časti západoslov. nárečí je kombinácia *robev*, *robila*, na okolí Novej Bane *robeu*, *robela*, ale *robili*, a takýto stav je aj v novohradských a juhozápadogemerských nárečiach, avšak s tvarom *robele* v mn.č. ženského rodu, v stred. Gemi *robeu*, *robela*, *robeli*. Priezvisko *Hradela* teda z hľadiska miesta jeho vzniku možno lokalizovať na pomerne širokú oblasť. Areál tvarov *peu*, *pela* od slovesa *piť* je nepomerne menší – patria doň ipeľské, juhozápado- a stredogemerské nárečia. Príklad: *Ťevce pele vodu Málinec*.

Priezvisko *Nepela* mohlo teda vzniknúť na tejto oblasti a do Turca sa dostalo s jeho nositeľom. V tomto prostredí jeho zvuková skladba už súvislosť so slovesom *piť* nepripomínala, a tak sa v začalo začleňovať k substantívam typu *dúčela*, *píšťela*, *trúbeľa*, *kapsela*. V dôsledku zastretej motivácie došlo v Turci k rovnakej zmene aj v priezviskách *Hakala* (< *Hakala*), *Fúčela* (z kysuckej podoby *Fučela*)⁸. V menách tohto slovotvorného typu, pri ktorých sa motivačné súvislosti uvedomujú, k zmene *l* > *l'* nedochádza – porov. napr. *Štípala*, *Škrabala*, *Hnila*.

Kým západoslovenské nárečové slovo *bibza* s negatívnou konotáciou preniklo do turčianskeho prostredia iba v podobe priezviska, pri ktorom jeho motivácia ostala skrytá, neslovenský výraz *čambor* sa ako individuálny príznak jeho používateľa mohol stať jeho prímenom a neskôr priezviskom jeho potomkov priamo v Turci. Turčianskym nárečiam cudzia morfematické štruktúra mena *Nepela* podmienila jeho fonetickú zmenu na znenie [*Ňepela*], a tým aj jeho preradenie do inej slovotvornej skupiny.

Literatúra a pramene

BARTOŠ, František: *Dialektologie moravská. První díl. Nářečí slovenské, dolské, valašské*. Brno: Matice moravská 1886. 374 s.

BARTOŠ, František: *Dialektologie moravská. Druhý díl. Nářečí hanácké a české*. Brno: Matice moravská 1895. 526 s.

⁶ Priezvisko *Zvedela* zaznačil V. Vážný prvej polovici minulého storočia v Necpaloch pri Martine.

⁷ O situácii v poľštine p. S. Gala, 1985.

⁸ D. Dudok (1999) medzi Slovákami vo Vojvodine zaznačil podoby *Bažala* a *Hatala*.

- BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenský-Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherský. 1 – 6. Budae: Typis et Sontibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825 – 1827.
- BLANÁR, Vincent: Motivačný model v onomastike. – Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 113 – 120.
- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v komunikácii). Bratislava: Veda 1996. 252 s.
- BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna 1970. 808 s.
- DUDOK, Daniel: Priezviská Slovákov v Juhoslávii. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov 1999. 220 s.
- ĎURČO, Peter a kol.: Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. 1998 (www.juls.savba.sk).
- GALA, Stanisław: Polskie nazwy osobowe z podstawowym -l-, -ł- w części sufiksальной. Folia Linguistica 10. Łódź: Uniwersytet Łódzki 1985. 462 s.
- HABOVŠTIK, Anton: Atlas slovenského jazyka IV. Lexika. Časť prvá – Mapy. Bratislava: Veda 1984. 464 s.
- Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ). Zv. 2. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 616 s.
- Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ). Zv. 5. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 2000. 692 s.
- HRUŠOVSKÝ, František: Pamätná kniha obce Kláštor pod Znievom. In: Kláštor pod Znievom – dôveryhodné miesto. Zostavil J. Felix. Bratislava: Šport Press 1999, s. 10 – 57.
- KÁLAL, Karel – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Banská Bystrica: Nakladom vlastním 1923. 1012 s.
- KLEMENSIEWICZ, Z. – LEHR-SPLAWIŃSKI, T. – URBAŃCZYK, S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1955. 596 s.
- KRIŠTOF, Štefan: Osobné mená bývalej Tekovskej stolice. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 308 s. + príloha.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s. Druhé, opravené a doplnené vydanie. Praha: Academia 1968.
- MAJTÁN, Milan: Vývin priezvisk na Slovensku. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 1, s. 30 – 37.
- Słownik gwar polskich. Tom V. Zeszyt 1 (13). Pod kierunkiem J. Reichana. Kraków: Instytut Języka Polskiego 1994. 214 s.
- Słownik języka polskiego. Tom pierwszy. Zomp. red. W. Doroszewski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wiedza Powszechna 1958. 1258 s.
- Słownik prasłowiański. Tom II. Red. F. Sławski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wyd. Polskiej Akademii Nauk 1976. 368 s.
- UHLÁR, Vlado: Priezviská *Pelach*, *Nepel'a* a iné s časticou *ne-*. In: Kultúra slova, 1983, roč. 17, č. 3, s. 70 – 72.
- Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах. Том I. Раслінны і жывёльны свет. Мінск: Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа АНБ 1993. 160 + 140 s.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 3. Растительный мир. Ред. А. И. Падлужны. Минск: Институт языкознания Якуба Коласа 2000. 168 s.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 4. Ред. О. Н. Трубачов. Москва: Наука 1977. 236 s.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 19. Ред. О. Н. Трубачов. Москва: Наука 1992. 254 s.
- ФАСМЕР, Макс: Этимологический словарь русского языка. Том IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: Изд. Прогресс 1973. 856 s.

prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc.
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: adrianaf@juls.savba.sk

Juraj Hladký

ONOMASTICKO-HISTORICKÉ KONTEXTY LOKALITY STARÁ DEDINA

HLADKÝ, J.: Onomastical and Historical Contexts of Stará dedina Location. Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 298 – 304. (Bratislava)

In this paper, we try to make an onomastic research in a historical settlement in a current agglomeration of Leopoldov. It is based on an archival research of so far unprocessed cartographic sources from Vienna archives. We deal with the titles of relocated medieval villages such as Verešvár (earlier Bin) and Beregseg (current township Červeník, Šulekovo), with terminated medieval hydronyms (*Važina, *Čanov, *Boguna) as well as urbanonyms in the periphery of Leopoldov. Its uprise in the second half of 17th century meant a great change in formation of the northwestern part of Hlohovec region.

Živé vlastné meno *Stará dedina* pomenúva lokalitu (pole), nachádzajúcu sa na severnom okraji mesta Leopoldova pri dnešnej železničnej zastávke a mestskom cintoríne a oddeľujúcu od seba intravilán a extravilán mesta. Nedávny nález bohatej kartografickej a spisovej dokumentácie, uloženej vo viedenskom štátnom vojenskom archíve (*Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv*) a viažucej sa na pevnosť Leopoldov a jej okolie z druhej polovice 17. až 19. storočia, nám umožňuje významne spresniť zásadné medzníky osídlenia tejto lokality azda už od stredoveku až po súčasnosť a potvrdiť staršie predpoklady o existencii troch stredovekých osád s prerušenou kontinuitou, ktoré v lokalite *Stará dedina* zanikli alebo sa z nej presídlili v druhej polovici 17. storočia.

Historickým centrom lokality *Stará dedina* bola včasnostredoveká osada *Verešvár*, ktorá sa do 14. storočia uvádza po svojím starším názvom. Vychádzajúc z postupnosti hraničných bodov uvádzaných v Zoborskej listine (1113), z lokalizovania do blízkosti obce Pečeňady a k rieke Dudváh (*villa Ben*; 1208 – 1209; CDSl. 1, Nr. 149) alebo do blízkosti Pečeniad, Veľkých Kostolian k potoku Dudváh (*villa Ben*; 1216; CDSl. 1, Nr. 208) ju teda môžeme stotožniť so staršou osadou **Biny* (1113 *Bin*; CDSl. 1, Nr. 69). Úplne jednoznačne to vyplýva z lokalizácie obce k lokalite *Feketesar* v r. 1208 – 1209 a 1216 (...*qui vocatur Feketesar; ubi tenet metam cum villa Ben, terries eiusdem ville Ben pertinentibus usque dictum Feketesar...*; CDSl. 1, Nr. 208; < maď. *fekete* čierny, *sár* blato; lokalita je doložená aj na katastrálnych mapách obce v r. 1894 a 1904 na západnom okraji katastrálneho územia obce ako *Cserne blato*).

Podrobnejšie sa chotár obce vymedzuje v listine z roku 1254, ktorá odzrkadľuje donáciu Belu IV. Edeuchovi, synovi komesa Petra, za služby počas tatárskeho vpádu (CDSl. 2, Nr. 461). Smerovanie opisu chotára v listine môžeme v teréne sledovať aj dnes berúc pritom do úvahy súčasné hranice katastrálneho územia obce. Listina za-

chováva aj iné terénne názvy, ktoré majú paralelu v súčasnej nomenklatúre terénnych názvov: hranica sa začína severovýchodne od lokality *Stará dedina* pri rieke Váh (*Wag*), "...kde nejaká močarina (*palus*) zvaná *Boguna* steká do samotného Váhu..." (< OM. *Bogun/-a* s koreňom *Boh-*; porov. Šmilauer, 1932, s. 334; miestopisne môže ísť o dnešné jazero, resp. bagrovisko *Ypsilon*: motivácia: tvar vodnej plochy). Hranica pokračuje západným smerom k potoku Dudváh (*flumen Dudwag*; ide o pôvodné koryto rieky; dnes neudržiavaný kanál na západ od obce Červeník).

Dakde pri ceste medzi obcami Madunice (*villa Medeuch*) a Bin sa nachádzal ďalší močiar *palus Choncu*. V. Šmilauer názov rekonštruuje v podobe *Csontó* a odvodzuje ho od maďarského osobného mena *Cson*, apel. *tó* jazero (s. 333). V skutočnosti tu môže ísť o názov utvorený od slovan. osobného mena *Čan*, keďže v tejto lokalite máme dnes potok (či skôr odvodňovací kanál) *Čanov*, spojený nefunkčným kanálom s novým korytom Dudváhu. Ak by sme sa preli o Šmilauerovu rekonštrukciu, doklad **Csontó/(Csantó)* by sme úplne prirodzene mohli interpretovať ako **Čanov* (maď. *-ó* = sloven. *-ov*; porov. Stanislav, SJ 2, s. 110). Podľa katastrálnej mapy slúžil zároveň aj ako odvodňovací kanál starého koryta Dudváhu.

Od tohto močiara listina určuje ďalší pohraničný bod – *palus Wasna*. V. Šmilauer uvádza rekonštrukciu v podobe **Vážná* od hydronyma Váh (s. 333), ale doklad s istotou môžeme rekonštruovať v podobe *Vážina* s tou istou motiváciou. Podnes sa na pomenovanie polí na červenicko-madunickej katastrálnej hranici a v madunickom katastri používajú živé vlastné mená *Vážina*, *Vážinka* (< Váh po náležitej konsonantickej alternácii *h > ž*). Na pomerne zložitú hydrografickú situáciu v tomto regióne upozorňuje aj terénny názov – *Malý Vážok* (názov bývalého ramena Váhu; dnes vyschynajúce mŕtve rameno v rovnomennej chránenej oblasti; na katastrálnej mape z r. 1894 a 1904 *Od maleho vászku*); aj v katastrálnych územiach okolitých obcí sú bežné živé terénne názvy typu *Vážina*, *Za Vážinu/Za vážinu*, *Zavášské*.

Zložitú a neustále sa meniacu hydrografickú situáciu v lokalite *Stará dedina* na podklade dôkladne spracovaných kartografických prameňov zo 17. – 19. storočia (Österreichisches Sttatsarchiv-Kriegsarchiv Viedeň, zložky Leopoldstadt C-V-4/11, K-VII-k-210-50) rekonštruoval v diachronickom pohľade Ivo Vondrovský (2009, s. 46 – 47). Váh v 17. storočí ešte nebol regulovaný, prirodzene utváral sieť predovšetkým pravostranných meandrov. V spise baróna de Vaux (1812, s. 10) sa uvádza, že Váh sa každý rok dva razy vylieval zo svojho koryta a bezprostredne ohrozoval okolité obce. So systematickejšími úpravami koryta sa začalo až r. 1715, keď Karol III. nariadil upraviť koryto Váhu pri Trenčíne. Táto regulácia pravedpodobne siahala až k Leopoldovu, kde bolo riečisko posunuté od pevnosti na východ bližšie k Hlohovcu. Po r. 1731 rozhodnutím cisárovnej Márie Terézie (CIH, s. 421) bol vrátený do svojho pôvodného koryta. Definitívne riešenie situácie prinieslo až vybudovanie Drahovského kanála v 60. rokoch 20. st.

Východnejšie od súčasnej polohy tiekol aj Dudváh (na katastrálnych mapách susediacich Trakovíc z r. 1898 a 1904 je okrem nového koryta s názvom *Dudvág* ešte pomenované pôvodné koryta rieky *Ó Dudvág* – Starý Dudváh, ktorý zasahoval aj do k. ú. obce Červeník (Verešvár). Dnes ide už len o zarastený kanál, slúžiaci na odvodňovanie nového koryta Dudváhu. Keď sa turecký cestovateľ E. Čelebi v rokoch 1665 – 1666 zdržiaval v lokalite *Stará dedina* pri rozostavanej pevnosti *Geçit Uyvar* (Leopoldov), vo svojom diele *Seyahatname* (v sloven. preklade *Knihy ciest*) situuje rozostavanú pevnosť na ostrov medzi rieky Váh a Požon. Editor diela V. Kopčan v poznámke uvádza, že ide o vymyslenú rieku *Požon* s odôvodnením, že podľa Čelebiho sa vlieva raz do Dunaja pri Bratislave, inokedy do Váhu pri Leopoldove (1978, s. 313). Porovnaním hydrografických pomerov na mapách od 17. storočia sa javí, že nejde o výmysel, ale Čelebi mal akiste na mysli Dudváh, ktorý v skutočnosti ešte aj v 19. storočí ústil sieťou ramien do Váhu južne od Leopoldova, aj do Malého Dunaja. Nepriamo to dosvedčuje aj súveká regionálna literatúra (napr. J. Klempa r. 1892 píše, že „...*Váh voľakedy nie terajším svojím korytom, ale krúťac a na ramená deliac sa aj tade tiekol, kade sa Dudváhsky kanál ťahá medzi zátočinami Váhu...*“; s. 92). Lokalizácia jedného z ústí starého koryta Dudváhu k Bratislave (*Požoň*, maď. *Pozsony* < slov. **Božaň* < **Božanjъ* k osobnému menu *Božan*; Bratislava; Stanislav, 2008, s. 16) istotne motivovala aj Čelebim uvádzaný názov rieky (*Požon*). S vlastným menom *Požon* vo funkcii hydronyma sa v iných prameňoch nestretávame.

Pôvodný názov obce Verešvár rekonštruoval J. Stanislav ako *Bínovce* (1113 *Bin*; CDSl. 1, Nr. 69). Názov vznikol z hypokoristickej podoby osobného mena *Benedikt*: *Ben-* / *Bin-* (porov. SJ, 2, s. 45). Mladšia podoba ojkonyma v podobe *Edeuthbyny* (1294; Šmilauer, s. 78) sa zachovala v listine, ktorou komes Abrahám Rufus (A. Rufus – Vörös; lat. *rufus* červenkastý > maď. adj. *vörös* červený) dáva časť majetku *Edeuthbyny* komesovi Abovi. Zjavne ide o názov motivovaný vlastníctvom („*Bin patriaci Edeuchovi*“; porov. listinu z r. 1254). Roku 1295 sa už spomína ako *Castrum Rufum* (Chaloupecký, s. 349; **Rufusov hrad*), čomu významovo zodpovedá aj maďarský názov doložený až r. 1317 ako *Verusvar* a r. 1375 ako *Wereswar* (VSO 1, s. 290). Zachované podoby naznačujú, že obec bola s najväčšou pravdepodobnosťou opevnená. Mohlo tu ísť aj o menšie opevnené sídlo (maď. *vár* hrad, hrádok). V stredoveku išlo o rozvinutú obec s veľkým katastrálnym územím. Registre o vyberaní zisku kráľovskej komory v Nitrianskej župe v obvode slúžneho Jána z Nových Sadov z r. 1452 v Červeníku, keď bol vo vlastníctve Ondreja Pečeneha, dokumentuje 33 usadlostí (Pramene, s. 50), no z registra poplatkov a príjmov hradu Šintava sa dozvedáme, že už roku 1480 je tu len 18 sedliackych a 5 želiarskych usadlostí, ďalších 72 (!) je pustých (Pramene, s. 96). V urbárskom súpise hlohovského panstva z roku 1617 sa vo Verešvári eviduje 28 sedliackych a 10 želiarskych usadlostí.

Názov *Vágvörösvár* (1913) súvisí s administratívnym úsilím po jednoznačnej miestopisnej lokalizácii obce (porov. napr. aj Verešvár, od r. 1948 Červený Hrádok v okrese Zlaté Moravce). K premenovaniu obce malo prísť už r. 1925, keď Okresný úrad v Hlohovci adresoval obecnej rade Verešvára prípis, na základe ktorého sa mali občania sami vybrať z ponúknutých variantov *Červená* alebo *Červené* (Adamkovič, 2002, s. 20). Roku 1948 bola obec premenovaná na *Červeník* (aj keď tak úplne zanikla pôvodná motivácia ojkonyma, keďže názov motivovala príslušnosť obce ku komesovi A. Ruffusovi (Vörösovi), a teda nevznikol z adjektíva *vörös*). Vo všeobecnosti, rešpektujúc pritom prvotnú onymickú situáciu, kontinuitu vlastného mena, historickú autochtónnosť lokality, teda nositeľa vlastného mena, nemožno podobné prosté a neraz násilné kalkovanie historických vlastných mien pokladať za vhodné.

Z hľadiska historického miestopisu nemôžeme stotožniť ani pôvodnú osadu *Beregseg* (náreč. *Bereseg*), dnešné Šulekovo, ktorá bola k Hlohovcu pričlenená roku 1980 (NOSR, s. 91) s jej súčasnou lokalitou. Pôvodne sa nachádzala asi 350 metrov južne od lokality *Stará dedina*. Najstarším dokladom o obci je zmienka z r. 1135 *Berekzeg* (CDSl. 1, Nr. 78), z rokov 1214 a 1223 sú doklady *Berugscug*, *Beregscg*, *Berugsug* (CDSl. 1, Nr. 192, 286). Názov pomenúva sídlisko vzniknuté na brehu rieky Váh (psl. **bergъ*; ESSJa 1, s. 191; porov. v cirk. slov. *brěgъ*; Lamprecht, 1987, s. 32). V hlohovskom regióne sa nachádzala aj osada *Bereg* (osada je písomne doložená v podobe *Beregh* už r. 1274; CDH, 7, 2, s. 317). V obidvoch prípadoch so zreteľom na etnickú povahu osídlenia a geografické podmienky lokality nepredpokladáme, že by názov vznikol podľa maďarskej interetnickej výpožičky *berek* („krovie, malý les“; s týmto istým významom sa lexéma používala aj v historickej slovnej zásobe slovenčiny; HSSJ 1, s. 124). Uisťuje nás o tom konštatovanie, že obidve osady vznikli priamo na brehu rieky. V katastrálnych územiach obcí, do ktorých Váh nezasahuje (a priamo ani v minulosti nezasahoval) takéto terénne názvy nenachádzame. V obidvoch prípadoch zároveň ide o obce s doloženými slovanskými sídliskami z 8. a 9. storočia.

Súčasný názov obce patrí k oslavným osadným názvom – obec bola premenovaná roku 1948 pri príležitosti 100. výročia popravy slovenských dobrovoľníkov V. Šuleka a K. Holubyho pri obci.

V podnes známych kartografických prameňoch sa s pôvodnými lokalitami obcí *Beregseg* a *Verešvár* (Bin) stretávame len dva razy, a to na mapách pochádzajúcich z obdobia výstavby protiterockej leopoldovskej pevnosti (1665 – 1669). Na mape s názvom *Situations Plan der Umliegenden Gegend* (Situačný plán okolitej krajiny), vlastnoručne vypracovanej známym cisársko-kráľovským inžinierom Adolfom Friedrichom Ungarom, staviteľom pevnosti, sú roku 1666 zakreslené ako *Vereswar* a *Vereseck*. Napriek bohatému kartografickému materiálu okolia pevnosti z tohto obdobia sú tieto obce naposledy zakreslené roku 1668 v podobách *Dorff Werrißschwar*

a *Dorff Werreseck* pri západnom okraji dnešnej pevnosti. Zaujímavé je, že na týchto mapách sa ešte nenachádza dnešné mesto Leopoldov. To sa postupne vyprofilovalo ako podhradná obec usádzajúcich sa robotníkov a remeselníkov a čoskoro získala za zásluhy výsady mestečka (názov *Mestečko* sa na mladších mapách uvádza v týchto slovenských, nemeckých a maďarských podobách: 1770 *Ujvároska – Mestecko*, 1771 *Neufstadel*, 1834 *Neustadel*, 1850 *Miesteczko – Neustadt*; ďalšie doklady v NOSR, s. 160).

Sama pevnosť má oslavný názov, ktorý získala po svojom zakladateľovi, cisárovi Leopoldovi I. Na mapách pevnosti a jej historických zobrazeniach sa stretávame s latinskou podobou *Leopoldopolis* a *Leopoldina* (60. roky 17. st.; OM. *Leopold*, lat. apel. *polis* „mesto“), najčastejšie však s nemeckou podobou *Leopoldstadt* (nem. *r Stadt* „mesto“), a to vo viacerých grafických podobách: *Leopoldstadt* (1666, 1704, 1770, 1780, 1812, 1850 atď.), *Leopoldßtadt* (60. roky 17 st.), prípadne aj s vyjadrením bližšej lokalizácie: *Leopoldstadt / Leopoldßtadt in Ungarn* (1780, 1801, 1805) alebo *Leopoldstadt an der Waag* (1700). Stretávame sa aj so skomolenými podobami: 1668 *LeopoldStad*, 18. st. *Leopolstat*. Pevnosť sa ľudovo nazývala *Leopold* („... zvyš Leopolda..., medzi Městečkem a Leopoldem...“, t. j. medzi obcou Mestečko a pevnosťou Leopoldov; Vajaj, 1805, Hladký-Vondrovský, 2009, s. 77) a skrátením vznikla podoba *Opold* (podnes sa zachováva v živom mene pôvodného cintorína *Opoldský cintorín*; v oficiálnych prameňoch (Körper) lat. *Commune Coemeterium Praesidii S. Leopoldi*, teda Spoločný (aj obecný) cintorín pevnosti sv. Leopolda; nachádzal sa na severozápadnom okraji lokality Stará dedina, dnes sa používa ako mestský cintorín). Maďarský názov pevnosti *Lipótvár* (< maď. OM. *Lipót* Leopold, apel. *vár* hrad), v kartografických dokladoch z tohto obdobia nenachádzame (ďalšie doklady v NOSR, s. 160). Roku 1948 došlo k administratívne zlučeniu oboch objektov – bývalej pevnosti a susediaceho mestečka. Vlasté meno *Leopoldov* tak od r. 1948 pomenúva pôvodnú obec Mestečko aj pevnosť (ďalšie historické doklady obce porov. v NOSR, s. 160).

Asi 300 metrov juhovýchodne od pevnosti a lokality *Stará dedina* sa nachádzala ešte jedna malá štvorcová 3-bastiónová pevnosťka, ktorá vznikala súbežne s pevnosťou Leopoldov. O jej existencii sa doposiaľ nevedelo. Jej úlohou bolo strážiť stavidlo, ktorým sa napúšťala v prípade nebezpečenstva vodná priekopa obkolesujúca pevnosť. V roku 1666 je zaznačená ako *Daß Castell* (nem. *s Kastell* pevnosť), r. 1668 ako *Schanz Souches* (*e Schanze* hradba, násyp; > šianec; OM. Jean Louis Raduit *de Souches*, maršal, 1608 – 1682, hlavný dozorca stavby leopoldovskej pevnosti). Názov pevnostíky **Souchesov šianec* môžeme teda takisto zaradiť medzi oslavné názvy. Pevnosťka však nemala dlhú životnosť – už v auguste 1675 A. F. Ungar (s. 6 – 7) konštatuje, že *Castell* je značne poškodený povodňami a ak nebude realizovaná náprava, zkrátka zanikne, čo sa napokon aj stalo. Na mape z roku 1770

je už na mieste bývalej pevnôstky zakreslený hospodársky dvor, patriaci hlohovskému grófovi Erdődymu. Stretávame sa s ním aj na mladších mapách (1770 *Gr. Erdödißcher Schweizerei* nem. *Schweizerei* majer s mliekarenským hospodárstvom; 1771 *Jos. Erdodißcher Meierhof* (nem. *r Meierhof* majer), 1823 *Mayerhof*, cca 1820 *Paradießs Schäferei* (nem. *e Schäferei* ovčinec), 1850 *Erdődyscher Mayerhof*). V preklade diela A. Medňanského Malebná cesta dolu Váhom (1962, s. 191) sa uvádza ako *žrebčinec a majer Raj*. Názov vznikol podľa dnes štandardizovaného terénneho názvu *Paradajs* (dnes pole, pôvodne les v susedstve lokality *Stará dedina*; doklady podľa máp pevnosti a okolia a katastrálnych máp: 1823 *Paradeis Wald*, cca 1840 *Das Paradeis Waldel*, 1850 *Paradies*, 1875 *Paradeis W.*, 1894, 1904 *Paradeisz*; < lat. apel. *paradies* raj).

Koexistencia pôvodných osád Verešvár a Beregseg s niekoľkostoročnými dejinami a pevnosti však netrvala dlho – r. 1683 Henrich Kielmansegg, veliteľ pevnosti Leopoldov, v obave pred útokom Turkov na pevnosť nechal zapáliť a strhnúť drevené a slamené strechy budov v pevnosti a takisto podpáliť okolité obce. Obyvateľom z bezpečnostných aj strategických dôvodov už nepovolil osady obnoviť a vymedzil pre ne nové (súčasnú) miesto vo vzdialenosti asi 1,5 km od pevnosti. Leopoldovu sa napokon Turci vyhli a rýchlo postupovali k svojmu cieľu – Viedni, ktorú v druhej polovici roka obliehali a dobývali (Hladký – Vondrovský, 2009, s. 43). Zanikol aj pomerne veľký Erdődyho majer – vyhorel v 50. rokoch 19. storočia a stavebný materiál bol použitý pri prestavbe schátraných budov v pevnosti počas jej adaptácie na väzenské zariadenie.

Na bohaté osídlenie v lokalite *Stará dedina* v stredoveku a novoveku dnes upozorňuje už len črepový materiál, drobné nálezy úlomkov predmetov dennej potreby a zvyškov mazanice popri železničnej trati vedúcej do Hlohovca. Až dôsledný archeologický prieskum na mieste obidvoch zaniknutých osád môže poskytnúť podrobnejšie informácie o starších, najmä včasnostredovekých či včasnoslávanských a včasnoslávanských dejinách tejto z regionálneho hľadiska významnej lokality.

Skratky

- k. ú. katastrálne územie
- Nr. numerus (číslo listiny)
- OM osobné meno

Skratky prameňov

- CDSI Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. (1971; 742 s.), II. (1971; 640 s.). Ed. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- CIH Corpus Iuris Hungarici. Tyrnavii 1751, Art. 20. In: BARNAS, J. a kol: Váh – rieka, ktorá spája. Trnava: Antea 1996. 150 s.

- ESSJa Etimologičeskij slovar slavyanskich jazykov: Praslavjanskij leksičeskij fond. Zv. 1. (A – *besědъ-livъ). Ed. O. N. Trubačov. Moskva: Izdatel'stvo Nauka 1974. 216 s.
- HSSJ Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1. (A – J). Red. M. Majtán. Bratislava : Veda 1991. 356 s.
- NOSR MAJTÁN, M.: Názvy obcí Slovenskej republiky: Vývin v rokoch 1773 – 1997. Bratislava: Veda 1998. 600 s.
- SJ. 2 STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 2. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1948. 608 s.
- VSO Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1. (A – J). Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977. 528 s.

Kartografické pramene

Österreichisches Sttatsarchiv-Kriegsarchiv Viedeň: zložky Leopoldstadt (C-V-4 – C-V-11, K-VII-k-210-50 a i.)

Ústredný archív geodézie a kartografie Bratislava: katastrálna mapa Verešvár-Leopoldov. 1894, 1904.

Pramene, literatúra

- ADAMKOVIČ, Anton: Červeník. Trnava (bez vydavateľstva) 2002. 594 s. + 44 s. prílohy.
- ČELEBI, Evlyia: Kniha ciest. Ed. V. Kopčan. Bratislava: Tatran 1978. 328 s. + 32 s. fotograf. príloha de VAUX: Militärisches Raisonnements über Leopoldstadt. Rukopis. Leopoldstadt (Leopoldov) 1812. 18 s.
- HLADKÝ, Juraj – VONDROVSKÝ, Ivo.: Sta viator: Kapitoly z dejín Leopoldova (1). Leopoldov : VM-print 2009. 120 s.
- CHALOUPECKÝ, Václav: Staré Slovensko. Bratislava: Filozofická fakulta UK 1923. 424 s. + 25 s. prílohy
- KLEMPA, Ján: Zámok a mestečko Frašták. In: Pútnik svätovojtešský, 1892, roč. 21, s. 81 – 99.
- (KÖRPER, K.): Kronika leopoldovskej trestnice. Rukopis. Leopoldov, koniec 40. a začiatok 50. rokov 20. st. 98 s. (Rukopis je uložený v Archíve ZVJS v ÚVTOs a ÚVV Leopoldov.)
- LAMPRECHT, Arnost: Praslovanština. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1987. 196 s.
- MEDNYANSKÝ, Alojz: Malebná cesta dolu Váhom. Bratislava: Tatran 1971. 244 s. + 16 s. príloh
- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Zv. 6. Pod osmanskou hrozbou. Ed. P. Dvořák. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004. 376 s.
- STANISLAV, Ján: Odkryté mená slovenských mien a dedín. 2. vyd. Martin: Matica slovenská 2008. 72 s.
- ŠMILAUER, Václav: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Ša-řařikovy 1932. 564 s. + 3 s. príloha.
- UNGAR, Adolph Friedrich: N° 5 Daß dißes 1675 te Jahr sithero. Rukopis. 1675, s. 6 – 7 (neinventarizovaný spis sa nachádza v digitálnej podobe v archíve mesta Leopoldov)

PhDr. Juraj Hladký, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity

Priemyselná 4, 918 43 Trnava

e-mail: jurhladky@gmail.com

Andrej Závodný

NIEKTORÉ NEŠTANDARDIZOVANÉ HYDRONYMÁ V SLOVENSKOM POMORAVÍ

ZÁVODNÝ, A.: Some of the Nonstandardized Hydronyms in the Slovak Pomoravie. Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 305 – 310. (Bratislava)

In this paper, we analyze motivation of toponyms, specifically hydronyms, in the border region known as Slovak Pomoravie or also called Záhorie, which are not standardized in the maps. In the past, Záhorie had been renowned for its advantageous position. Moreover, in the period of The Great Moravian Empire it belonged to its centre. As a result of tension between Austria, The Kingdom of Hungary and The Czech Kingdom, Záhorie was almost depopulated. This area started to be more densely populated in the 13th century. The rivers Myjava and Chvojnice are the greatest rivers in the northern part, whereas rivers Rudava and Malina in the southern part of Záhorie.

V príspevku sa zaoberáme motiváciou toponým, resp. hydroným, ktoré nie sú vo vodohospodárskych a základných mapách štandardizované. Toponymický materiál sme získali terénnym (predovšetkým živé názvy, ktorými obyvatelia objekty označujú) a archívnym výskumom (zatiaľ na úrovni prevažne katastrálnych máp) v slovenskom Pomoraví. Ide o hydronymá z povodí štyroch väčších riek na Záhorí – Myjavu, Rudavu, Malinu a Chvojnicu.

Prevažná časť skúmaného územia slovenského Pomoravia patrí do geomorfologického celku Záhorskej nížiny, ktorú môžeme na základe jej povrchu rozdeliť na dve časti – Chvojnickú pahorkatinu a Borskú nížinu. Akýmsi prirodzeným predelom medzi týmito dvoma celkami je rieka Myjava (najmä v jej dolnom toku smerom k ústiu). Jej horný tok od prameňa zasahuje aj do Myjavskej pahorkatiny. Rieka Chvojnice preteká Chvojnickou pahorkatinou. Borská nížina sa od Chvojnickej pahorkatiny nachádza južnejšie v dolnom toku rieky Moravy na slovenskom území. Najväčšími riekami v tejto oblasti sú rieky Rudava a Malina.

Potok *Mandačín¹ je 250 m dlhý ľavostranný prítok Dankáckeho potoka. Dnes zaniknutý potok pramenil severne od lokality Horné Paseky, tiekol západným smerom, ústil severne od lokality Horné Paseky. Názov máme písomne doložený z roku 1900 ako *Mandacsín* (KMp. Bukovec). Názov **Mandačín* je nejasný; so zreteľom na sufix *-in* (môže ísť aj o nárečový posesívny sufix, podobne napr. Ančín; z osobného mena Anna) sa nedá vylúčiť, že vznikol z osobného mena (maď. osobné meno Manda < Magdaléna); známe sú aj slovenské priezviská *Manda*. J. Stanislav (SJ. II, s. 285) uvádza čes. priezvisko *Manda*; v Databáze geogr. názvov SR sa v katastri obce Jablonov nachádza pasienok *Mandalov* (1992); pravdepodobne z osobného mena Mandal. V slovenskej toponymii sú známe aj názvy odvodené z osobného

¹ Symbol * znamená pokus o rekonštrukciu názvu do slovenčiny.

mena Anda, napr. osadný názov *Andač*. R. Krajčovič (2005, s. 92) odvodzuje tento názov zo skráteného osobného mena *Ando*, *Anda* (z gréc. *Andréas*), podobne ako *Ondo* z mena *Ondrej*, prípona *-áč* (ako napr. Lukáč); porov. Krško, 2003, s. 91.

Potok ***Nitková** je 800 m dlhým ľavostranným prítokom Teplice. Pramení severovýchodne od obce Sobotište, tečie západným smerom, ústi severovýchodne od obce Sobotište pri Medznom mlyne. Prvá doteraz známa zmienka pochádza z roku 1900 ako *Nyítkova patak* (Kmp. Sobotište). Názov *Nitková* vznikol pravdepodobne z osadného názvu Nitkova jama, ktorý bol motivovaný vlastníctvom (z osobného mena Nitka).

†**Sírková voda**² je dnes zaniknutý potok, ktorý spájal potok Kopánka s riekou Myjavou južne od obce Čáry. Bol asi 500 m dlhý. Doteraz je nám známy iba živý názov v nárečovom tvare ako *Sírková voda* (2006 Čáry). V nárečovom tvare sa skrátla kvantita prvej slabiky pravdepodobne ako dôsledok analógie s apel. *sirky* (názov však nesúvisí so zápalkami, náreč. *sirky*, ale vznikol z adjektíva *sírkový* < *sírový* < apel. *síra*). Názov *Sírková voda* motivoval zápach vody.

***Záhumenský jarok** je 5 km dlhým ľavostranným prítokom Myjavy. Pramení južne od obce Kuklov, tečie severozápadným, západným a neskôr opäť severozápadným smerom. V súčasnosti je z jeho koryta vybudovaný kanál. Ústi západne od obce Kuklov.

Názov máme doložený z terénneho výskumu v nárečovom tvare ako *Za humnama járek* (2006 Kuklov). Názov vodného toku motivovala relatívna poloha potoka (pretekajúci za humnami).

Potok ***Žľaby** (variantný názov *Žľab*) je pravostranným prítokom Myjavy. Je 2,3 km dlhý. Pramení juhovýchodne od vrchu Pecková (568 m), tečie juhovýchodným smerom, ústi severne od lokality Podzámok. Doteraz zistené doklady pochádzajú z roku 1900 ako *Zslap patak* (Kmp. Sobotište) a z roku 1909 ako *Zslabi patak* (Kmp. Podbranč). Názvy **Žľaby* a **Žľab* motivovala funkcia objektu (apel. *žľab* „malá priekopa určená na odvádzanie vody“, psl. **želbъ*, Machek, s. 596).

Potok †**Blížina** je dnes vyschnutý potok. Kedysi bol 660 m dlhý. Pramenil severovýchodne od obce Popudinské Močidlany, tiekol juhozápadným smerom, zrejme už vtedy však bol jeho spoj s riekou Chvojnicou prerušený. V katastrálnej mape z roku 1898 sa uvádza ako *Blizsina patak* (Kmp. Mokrá Háj). Názov *Blížina* vznikol podľa terénneho názvu *Blížiny* (pôvodne *Blížina* < adj. *blízky*, deriv. sufix *-ina*).

†**Hrčák** je názov dnes už vyschnutého jazera, ktoré sa nachádzalo severne od obce Borský Mikuláš. V katastrálnej mape z roku 1900 sa uvádza ako *Hrcsak tó* (Kmp. Štefanov). Živý názov v nárečí má tvar *Hrčák* (2006 Šaštín-Stráže). Názov **Hrčák* vznikol z ver. *hrčať* imitatívnou (zvukovou) motiváciou; vodná plocha bola

²Symbol † znamená zaniknutý objekt.

pravdepodobne v minulosti napájaná vodným tokom, v ktorom pretekajúca voda vydávala zvuk podobný hrčaniu.

***Kútanka** je názov hlbokého jazierka v obci Gbely. Živý názov v nárečí má tvar *Kúcanka* (2006 Gbely). Názov *Kútanka* vznikol azda z osadného názvu *Kúty*, teda jazero nachádzajúce sa v katastri Kútov, príp. smerom na obec Kúty, alebo ho motivovala poloha (apel. *kút*); jazierko v kúte, na odľahlom mieste.

Potok †***Pančula** je v súčasnosti vyschnuté jazero v katastri obce Kuklov. Živý názov má tvar *Pančula* (2006 Kuklov). Názov *Pančula* je nejasnej motivácie. V monografii obce Dojč (1998, s. 78) vysvetľujú motiváciu názvu z nemeckého kompozita *Baumschule* (lesná škôlka). Názov mohol pravdepodobne vzniknúť z nedoloženého terénneho názvu (pôvodný tvar mohol byť **Panščula* – azda „pole patriace pánovi, panské“, príp. súvisí s motiváciou názvu *Pančava*, ktorý podľa J. Hladkého (2004, s. 156) vznikol z apel. *pančava* (< nem. *panschen* „mäčať sa, čľapkať sa“, príp. aj iné významy – „miešať (s vodou); babrať – z toho ver. *pančovať* (riediť s niečím), babrať“; porov. Machek, s. 352: „nepříjemné postavení, rámus“; Kálal, Slov. slovník, s. 449); pri obci Ábelová v katastrálnom území obce Nedelište sa nachádza les *Pančina*. Ak sa nám podarí získať staršie doklady o tomto názve, k pôvodnej motivácii budeme vedieť zaujať jednoznačnejšie stanovisko.

†**Štarbičky** sú názvom vyschnutého jazera v katastri obce Kuklov. Živý názov je v tvare *Štarbičky* (2006 Kuklov). Názov *Štarbičky* nie je jasný (< azda z nemeckého ver. *starben*, *sterben* „umrieť, zomrieť“, môže to značiť metaforický názov mŕtve jazero, teda jazero bez prítokov, vysychajúce jazero).

Potok **Had'máš** (***Cibuľový potok**) je 6,8 km dlhým pravostranným prítokom Dúbravy. Pramení severne od obce Čáry, tečie severozápadným, neskôr južným a napokon západným smerom. Spája sa s Maloleváarským kanálom. V katastrálnej mape z roku 1898 sa uvádza ako *Hagymás patak* (KMp. Brodské). Živý nárečový názov má tvar *Hadmáš* (2006 Čáry).

Názov **Had'máš** – ***Cibuľový potok** motivovalo pestovanie hospodárskej plodiny v blízkosti toku (maďarské adj. *hagymás* „cibuľový“ < apel. *cibuľa*). Ide teda o potok, ktorý pravdepodobne pretekal cez pole, kde sa pestovala cibuľa.

Pri názve potoka **Centnúz** si môžeme všimnúť, ako sa v priebehu názvoslovného vývinu môže zastrieť pôvodná motivácia toponyma. Pri tomto potoku ide pravdepodobne o mŕtve rameno rieky. Nachádza sa medzi Zohorským kanálom a riekou Malinou východne od obce Záhorská Ves. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1206 ako *qui dicitur Zutus, Zetus; caput fluioli Zutuche, Zütüiche*. V. Šmilauer (1932, s. 292) uvádza, že ide o nejasný názov. Názov je nejasný, pravdepodobne ponemčený, ale v povodí Nitry (Hladký, 2004, s. 189) môžeme nájsť starý názov riečky z roku 1113 ako *fluvius Zutisca*, ktorá je rekonštruovaná ako **Súteča* s významom „riečka po sútoku dvoch alebo viacerých tokov“, čo by mohlo

súvisieť aj s našim názvom, pretože je toto miesto v starých listinách charakterizované ako „...ubi tres fluioli vniuntur“ (Šmilauer, 1932, s. 6), teda miesto, kde sa stretávajú tri riečky.

Potok **Kýštor** (variantný názov Kištorf) je 5,7 km dlhým ľavostranným prítokom kanála Tvrdonice-Holíč. Pramení v obci Holíč, tečie juhozápadným smerom. Ústí západne od obce Kopčany, umelým kanálom vedľa rybníka Bažantnica preteká cez obec Holíč a spája sa aj s riekou Chvojnicou. Z doteraz doložených dokladov sa potok spomína v roku 1961 ako *Kištorf* (PkDB., s. 18) a v roku 1984 ako *Kýštor* (VMp. 50). *Názvy Kýštor a Kištorf pravdepodobne vznikli z nemeckého kompozita Kiestorf „druh drobnej štrkovitej rašeliny“*.³

Kakvica je mŕtve rameno rieky Moravy. Je 2 km dlhé a nachádza sa severozápadne od obce Vysoká pri Morave. Prvá zmienka o vodnom toku je z roku 1271 ako *ubi surgit vena Kegwych, Kegwich* (V. Šmilauer, s. 7). V. Šmilauer (1932, s. 292) rekonštruoval názov ako **Kakvica*. Uviedol, že je to rameno rieky Moravy severozápadne od Vysokej pri Morave (Hochštetna) s nejasnou etymológiou. T. Ortway (tamže) rekonštruoval názov ako **Kékvíz* (Modrá voda), V. Šmilauer však tento výklad odmieta. Odôvodňuje to tým, že morféma *kék* by sa v tej dobe písala ako *keik* a z Ortwayovho rekonštruovaného názvu neopodstatnene vypadlo g. Morféma *kak* v terajšom názve *Kakvica* môže mať oporu aj v ide. *keuk-*, *kouk-* okrem iných významov aj s významom „vrch, končiar, vyvýšenina“ (Ondruš, 2000, s. 47). Súvis s týmto významom môžeme nájsť aj v pravdepodobnej charakteristike tohto územia v minulosti. Dnes je z pôvodného potoka iba mŕtve rameno rieky Moravy. Dá sa predpokladať, že v minulosti bola táto oblasť pri inundácii Moravy často zaplavovaná, obydľia sa preto stavali len na vyvýšeninách, pahorkoch. O vysokej polohe tohto chotára svedčí aj názov blízkeho vrchu *Hrúdy* (veľmi starý názov; porov. apel. *hrúd*, Š. Janšák: *Brány do dávnoveku*). V tomto prípade by však bol pôvodný osadný názov. V tomto výklade nás môže utvrdzovať aj starší názov neďalekej obce *Vysoká pri Morave* (v minulosti *Hochštetno*, z nemeckého *Hochstätten*) s významom „vysoké miesto“, čo, ako tvrdí M. Marek (2006, s.99), môže poukazovať na geografickú polohu jej chotára. Ak by sme predpokladali, že bol pôvodný názov potoka Kokavica, nie je vylúčený ani súvis s ojkonymom Kokava nad Rimavicou. Autori *Zeměpisných jmen Československa* (s. 150) uvádzajú, že ojkonymum *Kokava* má nejasnú etymológiu, podľa nich to však mohol byť aj pôvodný názov potoka (porov. Sičáková, 1996, s. 45). Nemožno vylúčiť ani súvislosť s apel. *Kaka* (porov. adj. *kakavý*) s významom „špinavý, kalný“ (Kott, 6, s. 549).

Zohorský potok je dlhý 5,5 km. Pramení pri obci *Stupava* a tečie severozápadným smerom. Ústí do rieky *Maliny* južne od obce *Zohor*.

³ Toto kompozitum uvádza slovník bratov Grimmovcov.

Názov vodného toku vznikol z osadného názvu, preto treba zamerať pozornosť na motiváciu osadného názvu *Zohor*. Prvá zmienka o obci pochádza z roku 1314 ako *Sahur*. Ďalšia známa zmienka je z roku 1466 už ako *Zohor* (Vlastivedný slovník obcí 3., s. 358). B. Varsík (1984, s. 99) uvádza, že etymológia názvu je nejasná. Predpokladá však, že názov utvorili Slováci v 15. storočí z prevzatého nemeckého názvu, ktorý zasa Nemci prevzali v 13. storočí od Slovákov. Najstarší doklad z roku 1314 (*Sahur*) bol už podľa neho ponemčený slovenský názov, pravdepodobne *Záhor* alebo *Záhora*. B. Varsík ďalej uvádza, že tento názov mohol vzniknúť z osobného mena. V Lábe neďaleko od *Zohora* sa v roku 1592 spomína poddaný *Georgius Zahor* (tiež porov. osadný názov *Záhorce*, maď. *Zahora*), ktorý vznikol pravdepodobne z osobného mena *Zahora*. Známe sú aj osadné názvy *Horné Záhorany* (okres R. Sobota), *Záhorie*, *Záhorská Ves*, ktoré boli pravdepodobne motivované lokalizáciou obce nachádzajúcej sa „za horou“.³

Pri niektorých hydronymách nám odкрývanie pôvodnej motivácie sťažuje nedostatok zmienok, ktoré by nám mohli niektoré nejasné názvy lepšie osvetliť. Ak by sme ich mali naporúdzi viac, mohli by sme lepšie sledovať tvarový vývin hydronyma. Nové zmienky o jednotlivých vodných tokoch v slovenskom Pomoraví však môžeme získať aj ďalším systematickým terénnym a archívnym výskumom, čo zostáva naďalej naším cieľom.

Skratky

adj. – adjektívum, apel. – apelatívum, Kmp. – katastrálna mapa, ver. – verbum, VMp. – vodohospodárska mapa

Skratky prameňov

- PkDB MICHALKA, Vladimír – KABÁT, Peter – VESELSKÝ, Karol a kol.: Príspevky k dejinám bojov KSČ v Senickom okrese. Senica: Komisia pre spracovanie regionálnych dejín Komunistickej strany Československa pri OV KSS v Senici pri príležitosti 40. výročia založenia KSČ 1961. 75 s.
- SJII STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 2. Vydanie 2. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 2004. 533 s.

Internetový zdroj

slovník bratov Grimmovcov (26.2.2010):

http://germazope.unitrier.de/Projects/WBB/WBB/woerterbuecher/dwb/wbgui?mode=linking&textsize=650&lemid=GK04517&query_start=1&totalhits=0&textword=&locpattern=&textpattern=&lemmapattern=&verspattern=#GK04517L0

⁴ Doklady z inoslovanskej toponymie porov. napr. u V. P. Šul'hača (1998, s. 324 – 325).

Literatúra

Databáza geografických názvov SR. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR.

HLADKÝ, Juraj: Hydronymia povodia Nitry. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2004. 294 s.

JANŠÁK, Štefan: Brány do dávnoveku. Bratislava: TATRAN 1986. 200 s.

KÁLAL, Karel – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (slovensko-český diferenciálny). Banská Bystrica: vydané vlastným nákladom 1923. 1112 s.

KOTT, František Štefan: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Zv. 6. (D – N). Praha: Knihtiskárna Františka Šimáčka 1890. 1220 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005. 230 s.

KRŠKO, Jaromír: Hydronymia povodia Turca. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. Fakulta humanitných vied 2003. 167 s.

LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha: Mladá fronta, 1982. 376 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 628 s.

MAJTÁN, Milan: *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: Veda 1998. 600 s.

MAREK, Miloš: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin: Matica slovenská 2006. 519 s.

ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. Zv. 1. (2000; 244 s.), 2. (2002; 230 s.), 3. (2004; 230 s.). Martin: Vydavateľstvo Maticy slovenskej.

SICÁKOVÁ, Ľuba: Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1996. 108 s.

ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava: Nákladom Učené spoločnosti Šafaříkovy 1932. 564 s. + 3 s. príloha.

ŠULHAČ, Viktor Petrovič: Praslovjanskij gidronimnyj fond: Fragment rekonstrukcii. Kyjiv: Nacionalna akademija nauk Ukrajiny, Instytut ukrajinskoji movy 2008. 368 s.

VARSÍK, Branislav: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov. Bratislava: Veda 1990. 184 s.

VARSÍK, Branislav: Z osídlenia západného a stredného Slovenska. Bratislava: Veda 1984. 260 s.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1. (A – J; 1977; 528 s.), 2. (K – R; 1977; 520 s.), 3. (S – Z; 1978; 536 s.). Ed. M. Kropilák. Bratislava: Veda.

ZAJÍČKOVÁ, Miroslava – DRAHOŠOVÁ, Viera: *Dojč*. Skalica : Záhorské múzeum Skalica pre Obecný úrad v Dojči, 1998. 166 s. + 8 s. príloha.

Mgr. Andrej Závodný, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity

Priemyselná 4, 918 43 Trnava

e-mail: sv.andrej.pervozvannyj@gmail.com

Emil Kufčák

O MENÁCH OSÔB V LIPTOVE

KUFČÁK, E.: On the personal names in the Liptov region. Slovenská reč 75, 2010, No. 4 – 5, pp. 311 – 332. (Bratislava)

Personal names in the Liptov region situated in the northern Slovakia are the objective of the research and analysis. The interest is concentrated on the living names used in the administrative communication from the middle 19. th century to the middle 20.th century. The archive documents of the Liptov origin were the main source for the investigation.

Úvodom

Názvom Liptov sa označuje územie rozkladajúce sa v údolí horného toku Váhu od jeho prameňov po sútok s riekou Oravou. Lemujú ho Vysoké Tatry, Západné Tatry, Chočské vrchy, Veľká Fatra a Nízke Tatry. Toto ucelené územie pod názvom Liptov je doložené v písomných prameňoch od 13. storočia. Od tohto obdobia sa vyskytujú aj pramenné dôkazy o pomenovaniach osôb.

Pomenovanie je identifikačným znakom každej osoby. Pôvodne sa ľudia označovali rodným menom. Keď na prírastky obyvateľstva inventár rodných mien nepostačoval, ľudí s rovnakými menami rozlišovali ďalšími pomenovacími prostriedkami (menami podľa príbuzenských vzťahov, podľa zamestnaní, obyvateľskými menami, menami podľa osobných vlastností a pod.). Tie sa postupne v rodinách a spoločenskom živote fixovali a od osemdesiatych rokov 18. storočia sa stali úradne záväznými vo forme rodného mena a priezviska. Týmto dlhodobým a zložitým procesom prešlo aj označovanie osôb v Liptove. Problematika osobných mien zaujala viacerých autorov (Kürti 1931, 1932, Blanár 1961, Kufčák 1981, 1983, 1985, 1987, 1989).

Od jozefínskeho sčítania ľudu možno v Liptove pozorovať narastanie počtu obyvateľstva. Od roku 1785 do roku 1869 počet obyvateľstva vzrástol o 25 %. V poslednej štvrtine 19. storočia nastal mierny pokles rastu v súvislosti so sezónnym a stálym vystáhovalectvom. Od prelomu 19. a 20. storočia možno opäť sledovať výrazný populačný rast, a tak v období 1785 – 1950 počet obyvateľov Liptova stúpil o 43 %.

K charakteristike života na liptovskej dedine 19. storočia patrilo uzatváranie manželstiev prevažne medzi miestnymi obyvateľmi, pomenúvanie detí rodnými menami rodičov, pokrvných i nepokrvných príbuzných a spolužitie početných a viacgeneračných rozvetvených rodín v jednom rodinnom dome alebo vo dvore (pôvodnej poddanskej usadlosti) s dvoma i viacerými domami. Vzhľadom na tento spôsob života a so zreteľom na priaznivý demografický vývoj, zaľudnené dvory a prírastky obyvateľstva sa udomácnené rodné mená a priezviská opakovali, inventár rodných mien a priezvisk nepostačoval, a preto pribúdalo obyvateľov s rovnakými menami.

Nevyhnutnou podmienkou hovorenej a písomnej komunikácie bolo rozlíšiť rovnomené osoby.

V záujme identifikácie týchto obyvateľov sa volili rozlišovacie znaky. Išlo o mená, ktoré sa pripájali za priezvisko a ich funkciou bolo odlišiť členov rodín s rovnakým priezviskom, resp. s rovnakým rodným menom a priezviskom. Vžili sa v hovorovej reči, teda v neúradnom styku. Neboli úradne záväzné a spravidla prechádzali z pokolenia na pokolenie, a tak sa časť populácie identifikovala trojčlenným pomenovaním. Archívne dokumenty však podávajú svedectvo o tom, že menovci sa v určitom období identifikovali trojčlenným pomenovaním aj v úradnom styku.

I. TROJČLENNÉ POMENOVANIA V PRAMEŇOCH

1. Archiválie

Revolúcia 1848 – 1849 otvorila cestu spoločensko-hospodárskym premenám vo všetkých oblastiach života. Občania nadobudli nové politické a právne postavenie. Pri uplatňovaní svojich legitímnych práv, záujmov a pri plnení občianskych povinností sa stávali pravidelnými účastníkmi úradných konaní. V úradnom styku s orgánmi všeobecnej a špecializovanej štátnej správy, samosprávy, súdnictva, školských zariadení, cirkevných spoločenstiev bola aktuálnou otázkou jednoznačná identifikácia osôb nielen rodným menom a priezviskom. Mnohovravné autentické svedectvo podávajú archiválie.

Písomnosti, v ktorých sa zachovali tieto pomenovania, tvoria zoznamy vlastníkov bývalej urbárskej pôdy, súpisy obyvateľov, voličské zoznamy, evidencie, teda knihy s dôležitými údajmi o totožnosti a právnych skutočnostiach žiadateľov o vydanie osobných dokladov, súpisné hárky zo sčítaní ľudu, zoznamy členov zastupiteľských zborov, úradné školské knihy, zoznamy platcov cirkevnej dane a iné.

Výsledkom nášho heuristického výskumu archívnych fondov a zbierok liptovskej proveniencie a systematického zhromažďovania pomenovaní osôb je súbor 10 000 zložených pomenovaní vo forme **rodné meno + priezvisko + prímeno**. Tieto pomenovania sú systematicky doložené od štyridsiatych rokov 19. storočia do päťdesiatych rokov 20. storočia. Najstaršie záznamy takýchto pomenovaní pochádzajú z Liptovského Petra a Liskovej. Sú zo štyridsiatych rokov 19. storočia. Od päťdesiatych rokov 19. storočia sú písomne preukázané z Hýb, Pribyliny a Švošova, zo šesťdesiatych rokov 19. storočia z Il'anova, Lubele, Ploština, Vrbice, Veľkého Borového, Východnej a postupne z ďalších. Najmenej záznamov je z prvej polovice 19. storočia (nepatrný zlomok percenta), najviac z prvej polovice 20. storočia. Od polovice 20. storočia používanie trojčlenných pomenovaní je na ústupe v súvislosti s diferencovaním menovcov inými rozlišovacími znakmi. Vyskytovali sa v obciach rozložených v podhorí a horských dolinách, ale aj pri hlavných komunikačných tepnách. Tieto sídelné jednotky počtom obyvateľov patrili do oboch veľkostných kategórií obcí (malé, veľké).

Získaný súbor osobných pomenovaní dokumentuje používanie prímen ako rozlišovacieho znaku štyroch generácií v úradnom konaní. Nositelia týchto pomenovaní, ktorí sa narodili v prvej polovici 19. storočia, tvoria 2 %, v druhej polovici 20. storočia 35,5 % a v prvej polovici 21. storočia 62,5 %. Ako dosvedčujú mnohé archívne dokumenty, dôvodom rozlišovať ľudí prímenami boli menovci, teda ľudia s rovnakým priezviskom alebo s rovnakým rodným menom a priezviskom.

V Liskovej roku 1846 v urbárskom súpise zapísali 6 *Lukáčovcov*, z nich dvaja mali zhodné rodné meno *Ján* a dvaja *Ondrej*, z piatich *Dvorských* mali štyria zhodné rodné meno *Ján*, zo štyroch *Karlikovcov* mali dvaja zhodné meno *Ján*. V súpise boli aj dvojice nositeľov rovnakého rodného mena a priezviska: *Ján Nemček*, *Ján Poliak*, *Ondro Turan*. V daňovom súpise Liptovského Petra z roku 1851 sú uvedení 3 daňoví platcovia s totožným menom *Jano Debnár*. V roku 1853 v tejže agende nachádzame 6 daňovníkov s priezviskom *Zatko*, z nich 3 majú zapísané rovnaké rodné meno *Jano* a 3 meno *Mišo*. V daňovom súpise Hýb z rokov 1854/1855 zaznamenali 8 *Žiškovcov*. V mzdovom doklade z Kráľovskej Boce z roku 1901 sú uvedení 4 menovci ako *Jano Cholvat*. Vo voličskom zozname Dovalova z roku 1923 sú zapísaní 4 občania pod menom *Ján Bendik*. Vo voľbách do obecných zastupiteľstiev roku 1931 zvolili v obci Vrbie 5 členov s priezviskom *Rybársky* a v obci Lisková 10 členov s priezviskom *Lukáč*, z toho boli 4 *Jozefovia*, 3 *Jánovia*, 3 *Ondrejovia*. V zozname z Jakubovian z roku 1945 bolo zapísaných 6 osôb s rovnakým menom *Ján Kuchárik*. Ako rozlišovací znak k oficiálnej identifikácii menovcov sa zapísalo prímeno.

V úradnom konaní sa rozlišovaciemu znaku rovnomených osôb pripisovala značná dôležitosť. Potvrdzujú to dokumenty, v ktorých prímeno nie je jediný identifikačný údaj, ktorým možno rozlíšiť rovnaké mená, a predsa sa uvádzajú. Súpisné háčky zo sčítaní ľudu obsahujú celý rad identifikačných údajov o biologických, ekonomických a kultúrnych znakoch jednotlivcov. Aj napriek tomu bol bežným javom zápis trojčlenných pomenovaní. Občianska legitimácia vždy slúžila na oficiálnu identifikáciu občana, ale aj pri jej vybavovaní na rozlíšenie menovcov sa používalo prímeno. Ten istý identifikačný prostriedok sa uplatňoval aj v evidenciách cestovných pasov a osvedčení o štátnom občianstve.

Významným prameňom z hľadiska nášho záujmu o pomenovania osôb je dokumentácia základných škôl. Patria k nej predovšetkým školské matriky a triedne katalógy obsahujúce pomenovania dvoch generácií – žiakov a ich rodičov. Učitelia pri výchovnovzdelávacej činnosti, najmä v triedach s viacerými ročníkmi, boli v stálom kontakte s menovcami. Evanjelickú ľudovú školu augsburgského vyznania vo Vavrišove v školskom roku 1872/1873 navštevovali 2 *Vrlíkovci* s rodným menom *Michal*, v nasledujúcom šk. r. 2 *Vrlíkovci* s rodným menom *Ján*. Do III. triedy Ľudovej ev. školy a. v. vo Važci v šk. r. 1912/1913 chodilo 5 žiačok s rovnakým menom *Mária Ilavská*, pričom 3 z nich sa narodili v rovnakom roku. Do I. tr. tejže školy

v šk. r. 1915/1916 nastúpilo 12 nositeľov priezviska *Ilavský*. Štátnu ľudovú školu v Liptovských Revúcach, miestnej časti Stredná Revúca, v šk. r. 1913/1914 navštevovalo 9 *Sanigovcov*, 6 *Kurišovcov*, 6 *Miškovcov*, 6 *Saloňovcov*, 5 *Praženicovcov*, 4 *Mikulajovcov*. V školskej matrike Ev. ľudovej školy a. v. vo Východnej v šk. r. je zapísaných 6 *Jurčovcov*, z toho 3 sa narodili roku 1908 a mali i rovnaké rodné mená a 3 sa narodili v roku 1909. Do jednotriedky v Malom Borovom v šk. r. 1926/1927 chodilo 9 žiakov s rovnakým priezviskom *Tkáč*.

Preštudovali sme písomnosti 80 ľudových škôl. Z nich v 53 sa na identifikáciu žiakov, resp. aj rodičov, použilo trojčlenné pomenovanie. Z hľadiska zriaďovateľa to bolo 23 katolíckych, 22 evanjelických, 7 štátnych škôl a 1 obecná škola.

2. Podoby úradných záznamov

Zárukou toho, že ide o verné pretlmočenie zaužívaného hovoreného prímena do úradných dokumentov, sú autori alebo sprostredkovatelia týchto záznamov. Prirodzene, že autenticnosť pomenovania najhodnovernejšie doložili sami ich nositelia pri úradnom konaní. Avšak o priamu identifikáciu verným pretlmočením hovoreného prímena do úradných záznamov sa zaslúžili priamo alebo sprostredkovane obecní a obvodní notári, pracovníci prvostupňových štátnych úradov a učitelia základných škôl. Boli to znalci pomerov a ľudí v okruhu svojej územnej a funkčnej pôsobnosti.

Ukázalo sa však, že poznanie zaužívaného znenia na jednotný postup záznamu nepostačuje. Do roku 1918 boli nepriaznivé podmienky pre školskú a mimoškolskú výchovu slovenského spisovného jazyka. Obmedzené boli možnosti jeho užívania ako úradného jazyka. Nebol ustálený a všeobecne záväzný spôsob zapisovania osobných mien, preto úradné záznamy podávajú pestrý obraz o rozdielnych spôsoboch úradnej evidencie celých osobných mien, ale aj jednotlivých členov pomenovaní. O spôsobe zápisov rozhodovala erudícia úradníka a učiteľa, jeho subjektívny prístup, jeho vzťah k materinskému jazyku a úradnej reči a postoj k dobovým požiadavkám. Vzhľadom na to v zapisovaní osobných mien vládla nejednotnosť a rozkoľisanosť prejavujúca sa neraz aj po vzniku predmníchovskej republiky.

Preto považujeme za potrebné poukázať sa spôsoby zapisovania celých mien ako aj jednotlivých členov pomenovania. Prepisujeme ich verne, teda uvádzame ich originálnu písomnú podobu. Pri citáciách pomenovaní uvádzame aj údaj o rodisku, resp. bydlisku nositeľa pomenovania a rok zápisu v prameňoch.

2.1. Zápisy rodných mien

Na identifikáciu príslušníkov tejže rodiny slúžia rodné mená. Boli zaužívané domáce tvary, ich domáce podoby a v veľkom časovom úseku a malej miere inoязыčné tvary.

Najfrekvencovanejším mužským rodným menom v sledovanom období bolo *Ján*, ženským menom *Mária*. Menej početným zastúpením nasledovali *Jozef*, *Mi-*

chal, Martin, Adam, Ondrej, Anna, Zuzana, Žofia, Eva a ďalšie. V niektorých zápisoch sa v menách *Ján* a *Mária* nedodržiava kvantita. V domáckej podobe *Pavko* (od *Pavol*) sa namiesto *v* píše *u*.

Bežne v úradných dokumentoch od štyridsiatych rokov 19. storočia do roku 1918 a sporadicky aj po tomto roku sa používali domácke podoby rodných mien: *Jano, Mišo, Pauko, Palo, Juro, Ondro, Ondriš, Vinco, Dano, Majka, Mara, Zuza, Zuzka, Cila* a ďalšie. K zápisom domáckych podôb rodných mien zaiste prispelo po zavedení štátnych matrik publikovanie viacjazyčného zoznamu krstných mien. Bol to alfabetický zoznam rumunských, slovenských a srbských krstných mien s ekvivalentom maďarského tvaru. Zverejnením sa teda legalizovali ako oficiálne aj domácke podoby rodných mien ako *Jano, Jožo, Mara, Marka, Mišo, Ondriš*. Zriedkavé sú záznamy so skratkami rodných mien, napr. *Stano Dan*. (od *Daniel*) *Klego*, Hybe 1854; *Kmotrík And*. (od *Andreas*) *Razus*, Hybe 1859.

V komunikácii s úradmi niektorí občania paralelne k úradnému zápisu podoby rodného mena osvedčili svoju totožnosť v podpise domáckou podobou. Napr. *Alojz Priesol (Balco)* z Liptovských Sliachov sa roku 1928 podpísal ako *Lojzo Priesol Balco*. V roku 1930 *Priesol Basist Mikuláš* z tejže obce sa podpísal ako *Mikluš Priesol*. Z roku 1937 je z Liptovskej Lúžnej doložený záznam *Kurpaš Banáš Juraj*, podpis *Juro Kurpaš Banáš*. V roku 1947 v Liptovskej Tepličke zaregistrovali meno *Ján Sakmáry Bohunčák*, ktorý sa podpísal ako *Jano Buhunčák*. Latinské a nemecké tvary sa vyskytujú sa v malej miere a sú doložené z päťdesiatych rokov 19. storočia. Prameňné dôkazy o zápisoch maďarských tvarov pochádzajú z posledného desaťročia 19. storočia a z prvých dvoch desaťročí 20. storočia.

Ojedinelým, ale mnohovravným dôkazom reakcie na maďarizačné tendencie sú postoje obyvateľov Vrbice. Pri voľbe do obecného zastupiteľstva zapísali roku 1906 mená takto: *Chrapstiák Rybár Mátyás, Uhrík Rojko János, Chrapstiák Ballo Mátyás, Mikuláš Márton Ilanovec*, ale podpisy mali podobu *Matej Chrapčiak, Ján Uhrík rojko, Chrapčiak Balo Matej, Mikuláš Martin*.

Rodné mená mužov sa veľmi zriedka vyskytujú vo funkcii, ktorá zdôrazňuje postavenie manžela a jeho vzťah k manželke. Na dosvedčenie totožnosti vydatých žien slúžilo nepriame pomenovanie. Zo značného počtu trojčlenných nepriamych pomenovaní sme zaznamenali len 12 prípadov z dvadsiatych rokov 20. storočia. Doložené sú typy:

a) rodné meno manžela v tvare privlastňovacieho prídavného mena + neprechýlené spoločné priezvisko + neprechýlené živé spoločné meno – *Pavlova Slosjar Petrek, Jánova Pelaj Šoltis*, Liptovská Porúbka 1920, *Janova Duda za vodou*, Hybe 1924;

b) rodné meno manžela v tvare privlastňovacieho prídavného mena + neprechýlené spoločné priezvisko + prechýlené dievčenské meno – *Jánova Petrek Šlavku-*

la, *Liptovská Porúbka* 1920, *Petrova Palaj Tekel'ka*, *Liptovská Porúbka* 1921, *Samo-va Šoltis Mesjarka*, *Liptovská Porúbka* 1929;

c) rodné meno manžela v tvare privlastňovacieho prídavného mena + neprechýlené spoločné priezvisko + prechýlené živé meno manžela – *Michalova Forgač Palierka*, Podtureň 1929.

2.2. Zápisy priezvisk

Členovia rodiny sa označujú priezviskom. Avšak aj tieto mená tých istých rodín či rodov sa neraz zapisovali odlišne, pričom vládla rozkolísanosť. Prejavovala sa pri písaní:

i a **y**, napr. otec *Višny Honvid Peter*, Jamník 1923, ale syn *Ján Vyšný (honvéd)* 1925; *Daniel Risula u Chovana*, Važec 1912, ale *Daniel Rysula u Chovana* 1923, 1943; ustálené priezvisko v Hubovej v tvare *Chyla* zapísali roku 1940 vo forme *Chilla*;

i a **í** – tá istá osoba *Ján Jurčik bubán*, Jakubovany 1872, ale *Ján Jurčik bubán* 1925, **a**, **e**, **ä** – tohože obyvateľa Liptovskej Kokavy roku 1923 zapísali priezviskom *Poruban*, ale roku 1945 *Poruben*, jeho menovca roku 1928 *Porubän*, ale roku 1945 *Poruben*, **f** vo funkcii **v** – *Mezofský Koš Štefan*, *Liptovská Teplička* 1923, ale *Štefan Mezovský Koš*, 1943.

Nejednotnosť sa prejavovala pri písaní zdvojených spoluhlások (*Žuffa* – *Žufa*, *Pavellica* – *Pavelica*), samohlások **e** a **é** (*Treger* – *Tréger*) dvojhlásky **ia** (*Mrljan* – *Mrlian*), spoluhlásky **ŕ** (*Okál'* – *Okál*).

Neveľkú skupinu predstavujú priezviská, ktoré zasiahla pravopisná maďarizácia, narastajúca po vydaní Apponyiho školských zákonov. A tak do roku 1918 sa sporadicky v niektorých priezviskách zapisuje **gy** namiesto **d'** (*Bengvik*), **ny** namiesto **ň** (*Kapitany*), **ty** namiesto **ť** (*Zatyko*), **cz** namiesto **c** (*Czibula*), **sz** namiesto **s** (*Szlabej*), **cs** namiesto **č** (*Kropács*), **s** namiesto **š** (*Holos*).

Osoby ženského pohlavia sa do roku 1918 zapisujú priezviskom manžela alebo rodičov v tvare mužských priezvisk, teda bez prechýľovacích prípon (*Šluchta Zuzana Kamura*, Vrbica 1866, *Mária Jančuška Hraško*, Jakubovany 1907, *Mária Sendecký Badiček*, Važec 1912). Vzhľadom na vtedajšie postavenie žien v spoločnosti a len ich občasné kontakty s verejnou správou, výrazné svedectvo o ženských priezviskách podávajú školské písomnosti základných škôl. Tie zároveň dosvedčujú, že samotný rok 1918 neznamená jednoznačné časové ohraničenie. Prechýlené priezviská sa zapisujú začiatkom dvadsiatych rokov 20. storočia v Demänovej, Dovalove, Hrboltovej, Liptovskej Osade, Liptovských Sliačoch, Pavčínej Lehote, Pribyline. Prechýlené aj neprechýlené tvary sa zachovali v druhej polovici dvadsiatych rokov v Hubovej, Konskej, Liptovskej Porúbke, Ružomberku, miestnej časti Černová, Východnej. V Ľubeli ešte v šk. roku 1930/1931 zapisovali neprechýlené tvary. A ešte v roku 1940 pri sčítaní ľudu v okrese Ružomberok niektoré ženy zapísali neprechýleným priezviskom.

2.3. Zápisy prímén

Počas celého sledovaného obdobia je doložené písanie veľkých začiatočných písmen v rodných menách a priezviskách. Do roku 1918 (ale vo viacerých lokalitách aj po tomto roku) bol problematický spôsob zapisovania živých mien. Zapisovali sa s malými alebo veľkými začiatočnými písmenami. V Liskovej v štyridsiatych rokoch 19. storočia príméná zapisovali s malými i veľkými začiatočnými písmenami (*Ján Križan haban, Jano Majstrak bruško, Ján Nemček rohaj, Ondrej Dvorský Slimák, Ján Poljak Garaj, Ondro Turan Hačík...*). V Liptovskom Petre z päťdesiatych rokov 19. storočia sa zachovali napospol zápisy prímén s malými začiatočnými písmenami (*Čatloš Mišo čuha, Krivoš Adam belluš, Slabej Jano liška*). V Hybiach a v Pribyline v tom istom desaťročí prevládajú zápisy s veľkými začiatočnými písmenami. V súpise bývalých poddaných z Východnej roku 1866 zapísali 146 zloženými pomenovaniami, v ktorých 130 prímén malo malé začiatočné písmená. V zozname 141 bývalých poddaných tejže obce z roku 1871 boli príméná 118 osôb zapísané veľkými začiatočnými písmenami. Z 20 prímén bývalých želiarov bolo 13 zapísaných malými začiatočnými písmenami.

Doložené sú variabilné zápisy prímén týchže osôb: *Ján Križan haban*, Lisková 1846, *Križan Habán Ján*, Lisková 1874; *Mišo Hečlo-tichý*, Pribylina 1854, *Mišo Hečlo Tichý*, Pribylina 1859; *Mara Jančuška málik*, Jakubovany 1907, *Mária Jančuška Málik*, Jakubovany 1908; *Ján Poruben osmina*, Liptovská Kokava 1923, *Ján Poruben Osmina*, Liptovská Kokava 1945; *Ján Kriško Dobšiar*, Východná 1945, *Ján Kriško dobšiar*, Východná 1948.

Na základe štúdia zhodných a odlišných spôsobov zapisovania prímén možno zovšeobecniť a celkovo konštatovať:

a) Príméná, ktorých pomenovacím základom sú vlastné mená, zapisovali sa veľkými začiatočnými písmenami.

b) Príméná, ktorých pomenovacím základom sú všeobecné mená podľa psychických a fyzických vlastností osôb, zapisovali sa variabilne, malými alebo veľkými počiatočnými písmenami. Do začiatku dvadsiatych rokov 20. storočia prevláda tendencia písania malých začiatočných písmen, neskôr veľkých. V nejednom prípade ide zrejme o prezývky, ale priamy písomný dôkaz o pomenovacom motíve nie je doložený.

c) Príméná, ktorých pomenovacím základom sú mená podľa povolání, zapisovali sa malými začiatočnými písmenami a po ich zaužívaní a ustálení veľkými.

Podobne ako pri priezviskách v staršom i mladšom období sa stretávame s variabilným zapisovaním niektorých hlások. Tak napr. *Paračka Kupčík Ján*, Liptovská Teplica 1923, ale roku 1943 *Ján Paračka Kupčík*; *Mária Javorka Rýf*, ale roku 1940 *Ján Javorka Ríf*; *Ján Kubík Višňan*, Ľubľa 1923, ale roku 1926 *Ján Kubík Vyšňan*; *Poruban Martin Suchan*, Liptovská Kokava 1923, ale roku 1945 *Martin Poruben Sucháň*; *Ján Kokavec Krivky*, Liptovská Kokava 1918, ale roku 1948 *Ján Kokavec Krivký*;

Juraj Hrnčiar hriadel, Ľubľa 1923, ale tamže podpis *Juro Hrnčiar hradel*; *Ján Havjar Zadniak*, Vrbica 1896, ale roku 1902 *Ján Havjar Zadnjak*; Bartoš *Ján Oučjar*, Hybe 1859, ale roku 1852 v Liptovskom Petre *Čatloš Pauko ovčiar*; *Michal Benko Pauko*, Vrbica 1899, ale roku 1902 *Michal Benko Pavkov*; *Cibula Ján Adamou*, Liptovský Peter 1923, ale roku 1943 *Ján Cibula Adamov*; *Milan Kupčof Ján*, Liptovská Teplička 1923, ale roku 19423 *Ján Milan Kupčov*; *Bengyik Mucsnik János*, Dovalovo 1913, ale roku 1923 *Mučník*; *Kelčík András Novotyan*, Liptovské Sliače 1912, ale roku 1940 *Ondrej Kelčík Novot'an*. Niektorí autori záznamov trojčlenných pomenovaní zapisovali prímená skratkou alebo používali diakritické znamienka. Tento spôsob je doložený najviac v zápisoch školákov. Azda možno uvažovať, že zapisovatelia prímen považovali tieto rozlišovacie znaky za pomocný pomenovací údaj.

Zapisovanie prímen skratkou malými alebo veľkými počiatočnými písmenami je doložené od polovice 19. storočia: *Michal Čatloš Hurt*. [z kontextu *Hurtaj*], Liptovský Peter 1848; *Karlik Ondrej dub*. [*Dubovec*], Lisková 1851; *Michalides Ján Koz*. [*Kozák*], Hybe 1859. Rozšírený bol tento spôsob zapisovania aj za predmníchovskej republiky: *Ján Miškovský Ves*. [*Veselovský*], Liptovská Lúžna 1922; *Mária Husáriková Ševč*. [*Ševčíková*], Liptovský Ondrej 1935. Doložený je aj roku 1945: *Rudolf Forgáč Zlej*. [*Zlejší*], Podtureň; *Ján Mikuš Kr*. [*Krdaj*], Pribylina; *Pavel Vozárik šil*. [*Šilovie*], Liptovský Trnovec.

Vyskytli sa aj variabilné zápisy skratiek a celých prímen tých istých osôb: *Puchý Mária ríd.*, Liptovská Sielnica 1887, ale v nasledujúcom roku *Puchý Mýria rýdzik*; *Novák Ján hrnč.*, Liptovský Trnovec 1893, ale v tom istom roku *Novák Ján hrnčiar*; *Martin Kmeľ jan.*, Bobrovček 1920, ale roku 1922 *Martin Kmeľ janovie*; *Ján Rajniak K.*, Hybe 1901, ale v nasledujúcom roku *Ján Rajniak Kol.* a neskôr *Rajniak Kollárik*.

Z diakritických znamienok sa používali:

a) okružle zátvorky – *Fokor (Krajnik) Georg*, Švošov, päťdesiate roky 19. storočia; *Eva Fajčík (zajakliva)*, Liptovská Sielnica 1893; *Machaj Anna (Koma)*, Bobrovec 1904; *Adam (Šimo) Gejdoš*, *Ondrej Gejdoš (Šimo)*, Ľubľa 1926; ale aj variabilne *Michal Múranica (Mikuláš)*, Ilanovo 1915, ale 1918 *Michal Múranica Mikuláš*;

b) spojovník medzi priezviskom a prímenom – *Samuel Líška-Lepko*, Hybe 1901; *Ján Bella-Kušiak*, Lazisko 1928; *Jozef Klačko-Kosa*, Lisková 1940;

c) úvodzovky – *Pavel Kováč „z Vršku“*, Závažná Poruba 1929 – 1938; *Ján Šimko „Čurnaj“*, Svätý Kríž 1929 – 1944; *Matej Antol „Harvaj“*, Gôtovany 1929 – 1944;

d) ojedinele sa píše lomka – *Peter Lepiš/Jurík*, *Peter Lepiš/Stabár*; obaja Jalorec 1916, *Ema Lepiš/Šveňo*, Jalorec 1917.

V predložkových spojeniach sa neslabičné i slabičné predložky píše osobitne a malými písmenami: *Ján Šoltés u Slosiarov*, Liptovská Porúbka 1921; *Karkoška Daniel od Nedbalov*, Svätovánska Boca 1923; *Capko Matej od kostola*, Liptovská Porúbka 1923; *Ján Chovan na Harte*, Vážec 1916; *Pauko Krivoš na branici*, Liptov-

ský Peter 1846; *Janik Jano z Pešti*, Liptovský Peter 1853; *Ján Laco z vršku*, Liptovský Trnovec 1910. Len v jednom prípade sme sa stretli s veľkými začiatočnými písmenami, a to v roku 1920 v Liptovských Revúcach, miestnej časti Nižná Revúca. Prímená boli uvedené v zátvorkách takto: (*Do Bučínov*), (*Do Drotárikov*), ale v tridsiatych rokoch (*do Drotárikov*), (*do Bučínov*).

Ako vidieť z ukážok, vlastné mená po predložkách sa píše s veľkými začiatočnými písmenami, všeobecné mená s malými. V písaní predložiek sú aj niektoré odchýlky od spisovnej normy. Svedčia o tom príklady ako: *Daniel Bartko zo mlyna*, Važec 1916; *Michal Ilavský zo Čierneho*, Važec 1914, 1916, 1929; *Krajtši s kúta Juro*, *Kubas Juro skúta*, Komjatná 1874; *Martin Zuskin Zlúky*, Liptovská Teplička 1943 *Mrlan Ondriš s hamru*, Hybe 1869; *Zachar Adam zpod vršku*, Liptovský Peter 1853; *Ján Beňo Spriehradý*, Liptovská Porúbka 1923.

Názorným príkladom toho, že aj prímená prechádzajú z pokolenia na pokolenie, sú sčítacie hárky obyvateľstva dolného Liptova z roku 1940. Zapisovali ich v pomenovaniach rodičov a ich potomkov. Boli však prípady, že pri potomkoch neevidovali prímená. Tak napr. v pomenovaniach detí *Jozefa Vierika Faktora* nar. 1875 v Liptovskej Lúžnej ešte zapísali prímeno otca, ale vnukom už nie. Potomci *Jána Danča Ilčíka*, nar. 1893 v Hubovej, *Jána Letka Gazdika*, nar. 1876 v Stankovanoch sú zapísaní bez prímena. Živé mená žien boli prechýlené alebo neprechýlené a zároveň zhodné alebo nezhodné s priezviskom: *Mária Mrlan (Kováčik)*, Hybe 1908; *Zuzana Staroň Šimková*, Pavčina Lehota 1923; *Emília Račková Šintajová*, Pribylina 1925.

2.4. Záписы trojčlenných pomenovaní

Jednotlivé mená v pomenovaní osôb netvorili ustálené spojenie. Zaužívali sa tri typy pomenovaní v podobe:

- a) rodné meno – priezvisko – prímeno;
- b) priezvisko – rodné meno – prímeno;
- c) priezvisko – prímeno – rodné meno.

Rozdielnosti sa prejavovali v rámci rovnakej a rôznorodej agendy rovnakej lokality a medzi lokalitami navzájom.

V písomnostiach mestečka Hybe zapísali daňových platcov v päťdesiatych rokoch 19. storočia druhým (*Žiška Ondrej Marko*, 1854) a tretím typom pomenovania (*Žiška Marko Ondrej*). V šesťdesiatych rokoch je doložený druhý typ (*Žiška Ondriš Marko*, 1869), v sedemdesiatych rokoch prvý typ (*Ján Pivko Svetlíkovie*, 1874) a v osemdesiatych rokoch tretí typ (*Lupták Ondrej Kolárovie*, 1886). V Liptovskom Petre v daňovej agende je roku 1851 doložený prvý typ (*Ján Krivoš zamošťan*) v nasledujúcich druhý typ (*Krivoš Ján zamošťan*). Vo Švošove v pozemkovoknižných hárkoch z päťdesiatych rokov 19. storočia sa uplatnil tretí typ (*Bražina (Kulich) Andreas*). V Liskovej je v štyridsiatych rokoch 19. storočia doložený prvý typ (*Ján Dvorský Letko*, 1846), v osemdesiatych rokoch 19. storočia druhý typ (*Ján Dvorský Letko*, 1846), v osemdesiatych rokoch 19. storočia tretí typ (*Ján Dvorský Letko*, 1846).

siatych rokoch tretí typ (*Dvorský Letko Jozef*, 1877). V Kalamenoch sa v knihe obecných prirážok roku 1874 platitelia evidujú tretím typom (*Gejdoš Blcha Ondrej*).

V celom rade evanjelických ľudových škôl je doložený prvý typ (Jakubovany, Jalorec, Liptovská Sielnica, Vavrišovo, Važec, Vrbica, Východná). V katolíckych a štátnych ľudových školách prevládal tretí typ, v malej miere uplatnil sa aj prvý a druhý typ.

Vyskytovali sa aj prípady, že jednu osobu zapísali dvoma typmi pomenovaní: *Harich Boháč Adam*, Pribylina 1913, ale v roku 1917 *Adam Harich Boháč*; *Mišo (Orech) Slabej*, Vavrišovo 1872, ale roku 1883 *Mišo Slabej Orech*; *Zadniak Michal Haviar*, Vrbica 1866, ale v roku 1896 *Martin Haviar Zadniak*.

V zoznamoch obyvateľov niekoľkých obcí v prvom a druhom desaťročí 20. storočia je doložený v maďarskom znení druhý typ (*Czibula János Holos*, Dovalovo 1915; *Sipka Márton Krajan*, Liptovská Kokava 1915), alebo striedavo v tomže dokumente druhý a tretí typ (*Mikulás Márton Ilanovec*, *Chrapstjak Rybár Mátyás*, Vrbica 1908). Po vzniku predmníchovskej republiky sa postupne vžil a stal záväzným v úradoch i školách prvý typ. Rok 1918 bol významným medzníkom, nepriniesol však okamžitú a zásadnú zmenu. Napr. vo viacerých obciach vo voľičských zoznamoch z roku 1923 sa použil druhý typ. A tam, kde sa vyžadovala o účastníkoch konania pohotová informácia a rýchla orientácia pomocou alfabietických evidencií a registrov, uplatňoval sa prvý a druhý typ.

V prevažnej miere je trojmennosť prvého typu doložená aj u príslušníkov rómskej minority z Liptovskej Porúbky, Liptovskej Tepličky, Liptovského Mikuláša, Pavlovej Vsi, Štrby, Važca a Východnej. Časť má slovenské tvary, napr. *Ján Bartoš Hadaj*, Liptovská Porúbka 1921; *Verona Murgašová Brada*, Liptovský Mikuláš 1945; *Ilona Zubajová Mačka*, Východná 1921, *Ján Zubaj Opica*, Východná 1945, časť je rómskeho pôvodu – *Ján Murgoš Dilinoro*, Liptovský Mikuláš 1945; *Jozef Tomko kóro*, Pavlova Ves 1945; *Pavol Gaži Paňalo*, Štrba 1945, *Martin Lacko dilino*, Východná 1945.

II. MENOVCÍ A PÔVOD A TVORBA ICH PRÍMEN

1. Menovci a ich prímená

Charakteristické priezviská v liptovských obciach rozvetvovaním rodín dosahovali veľkú frekvenciu. Úmerne tomu vzrastala aj kvantita prímen. Obmedzený priestor nám tu neumožňuje komplexne zmapovať každú obec, ani podrobne preskúmať geografické rozšírenie. Preto sústredíme pozornosť na ilustratívne príklady reprezentujúce horný, stredný a dolný Liptov.

Rázovitá hornoliptovská obec Važec pomenovacími motívmi a počtom prímen dosiahla vrchol medzi liptovskými lokalitami. Najrozšírenejším priezviskom je tu *Ilavský*. Rozlišovacia funkciu týchto menovcov plnia nasledujúce identifikačné znaky: *Adusov*, *Boculin*, *Cifrak*, (*Čupka*), *Danielik*, *Danielkin*, *Gabrik*, *Gábrik*, *Gabřík*, *Gábrik cifrák*, *Gábrik (Zuštinkin)*, *Garaj*, *Hamaj*, *Holon*, *Holoň*, *Jakšulin*, *Janek*, *Jurinka*,

Kapoš, Kapralkin, Komeda, Komenda, Košút, Kuzmík, Mackulin, maliar, maliar u Macka, Maliar, mlynárovho Jana, mlynček, Mlynček, Na Harte, od Macka, od močil, od zamočil, Pavlov, Pelaškin, Putifar, Rapoš, Ryskulin, Rysuliak, Sečko, Sečko na mlynici, šuster, u Adamka, u Bednára, u Bocana, u Danielika, u Garaja, u Ivana, u Jurášky, u Jurička, u Jurka, u Kane, u Kuba, (u Kuba), u Kuzmičky, u macka, u Macka, u Mackule, u Ondreja, u Paľka), u Pasalečky, u Sečka, u Sečkov, u Ševčíka, u Tomášpavla, u Žofky, v ulici, z Čierneho, z Mlynčeka, z Múru, zo mlynčeka, za Močilom, za močily, za vodou, zo čierneho, zo Čierneho, zo mlyna, zo mlynčeka, zo Mlynčoka, ale aj skratky Ilavský G., Ilavský mlyn. Jána, Ilavský z Č. S priezviskom Bartko v tejsze obci sa spája 20 prímen, s priezviskom Hyben 18, Šeďo 17, Lištiak 11, Chovan 10. V písomných prameňoch je z tejto obce doložených 248 prímen.

V Hybiach sa Žiškovci rozlišovali prímenami *Babrila, Batori, Gaboň, Harman, Hlatký, Hološ, Horár, Hrnčiar, Hrnčiarovie, Kmotríkovie, Kováč, Lepko, Marko, Marko u Harmanov, Šajnak, Štendia, Šuhaj, u Barbiera, u Barbieroov, u Batorych, u Gabonov, u Kaštielov, u Svetlíkov, Vlk*. K priezvisku *Rajniak* sa viaže 12 prímen, k priezvisku *Mrlian* 7. Menovci v Hybiach sa rozlišovali okolo 140 prímenami. V Dovalove s priezviskom *Švihra* sa spája 15 prímen, *Števček* 13, *Bendík* 10, celkove v obci je doložených 143 prímen. V Liptovskej Porúbke pri priezvisku *Šupala* sa vžilo 12 prímen, *Beňo* 8 a celkovo v obci je preukázaných 133 prímen.

K frekventovaným priezviskám v strednom Liptove patrí *Kubík* z obce Ľubľa. Spája sa s ním 21 prímen a celkovo v obci je doložených 60 prímen. V obci *Jakubovany* pri priezvisku *Jančuška* je doložených 16 prímen, pri priezvisku *Kuchárik* 15, v obci celkovo 72. Vo Vrbici, ktorá splynula s Liptovským Mikulášom roku 1924, sa s priezviskom *Hyben* a *Chrapčiak* spája 5 prímen, s priezviskom *Rázus* sa spájajú 4, s ďalšími menej, ale celkovo je doložených 122 prímen.

Založenie a budovanie dolnoliptovskej obce Liptovská Lúžna je späté s menom šoltýsa *Juraja Veselovského*. Toto priezvisko sa stalo najrozšírenejším. Viažu sa k nemu nasledovné prímená: *Banaštik, Barboráš, Cárach, Čižmár, Domin, Evko, (Evko), Jančo, Jurina, Jozefovský, Jurovský, Kajda, Koreň, Košut, Košút, Lipovský, Lisový, Matulika, Martinovský, Maľuga, Mikušiak, Miškovský, Múranec, Notariuš, Ondrášik, Ondrušiak, Ondričiak, Ozimec, Paholčík, Predniak, Roman, Romek, Svakovský, Svákovský, Šalát, Tudik, Turončík*. Pri priezvisku *Tišťan* je doložených 8, *Valušiak* a *Črep* po 4, celkove v obci okolo 130 prímen.

Pri priezvisku *Priesol* v Liptovských Sliačoch sa zaužívali tieto prímená: *Bako, Balco, Basist, Basistík, Baszisziak, Blaškovkin, Blažkovkin, Cabankin, Dvorský, Furman, Halušťák, Halušťiak, Horár, horárova, Hudlík, Jurek, Kostolník, Kučeriak, Kučerjak, Kukučkin, labankin, Lubelec, Miko, (Miko), Nešta, Oskuljak, Pazder, Platenik, Pokrajsky, Roškuliak, Roškuljak, Volar, Volár*. Celkovo je v obci doložených 142 prímen. V Liskovej je najrozšírenejším priezviskom *Lukáč*. Títo menovci sa

rozlišovali 24 prímenami. K priezvisku *Dvorský* sa viaže 11 a *Švarný* 9 prímen. Celkovo v obci je doložených 132 prímen. V Liptovských Revúcach pri priezvisku *Saniga* je rozlišovacím znakom 16 prímen, pri priezviskách *Kuriš* a *Saloň* po 10. V obci je doložených 106 prímen.

2. Motivácia prímen

Prímená boli motivované vlastnými menami, a to rodnými menami, priezviskami, biblickými menami, zemepisnými názvami a všeobecnými menami. V rámci všeobecných mien to boli konkrétne názvy zamestnaní, zvierat, rastlín, kladných i záporných vlastností osôb, mená vecí a javov. Z hľadiska slovných druhov ide najčastejšie o podstatné mená, prídavné mená a slovesá a ich časti, derivácie a predložkové spojenia. Vo väčšine prímen význam pomenovacieho základu umožňuje poodhaliť pomenovací motív.

2.1. Motivácia rodnými menami

Rodné mená rodičov v oficiálnom a domácom tvare: otec *Martin Vrlík*, syn *Michal Vrlík Martin*, Vavrišovo 1873; otec *Pavel Michal*, dcéra *Mária Michalová Paľo*, Liptovská Osada 1925.

Rodné mená v podobe privlastňovacích prídavných mien s príponou:

-ov: otec *Daniel Chovan*, syn *Ján Chovan Danielov*, Važec 1912; otec *Jozef Húšťava*, syn *Felix Húšťava Jozefov*, Liptovská Osada 1931; otec *Matej Gažo*, syn *Gažo Martin Matejov*, Liptovský Peter 1923,

-ova, -ová: otec *Michal Chovan*, dcéra *Mária Chovan Mišova*, Važec 1912; otec *Michal Korman*, dcéra *Žofia Korman Mišová*, Bodice 1924 – 1929;

-in: matka *Rozália Krivošová*, manžel *Krivoš Ján Rozin*, Liptovský Peter 1923; *Štefan Mikulaj Žofin*, Liptovské Revúce 1940;

-ovie: Kráľova Lehota je obcou *Lehotských*. Najfrekvencovanejším rozlišovacím znakom týchto menovcov boli rodné mená s privlastňovacími príponami **-ovie:** *Danielovie*, *Katrenovie*, *Matiašovie*, *Šimunovie*... Takéto tvary sú doložené aj z iných obcí: *Peter Kmeť Janovie*, Jakubovany 1908; *Štefan Babic Mišovie*, Komjatná 1942, *Andráš Kacian Ondrejovie*, Liptovská Mara 1907; *Saniga Pavlovie Zuzana*, Liptovské Revúce 1913.

Rodné mená vo funkcii prímen sú doložené v celom rade pomenovaní v podobách: *Adamov*, *Darin*, *Jančí*, *Janek*, *Janík*, *Janov*, *Juro*, *Katkin*, *Kubo*, *Kubčo*, *Kubko*, *Lacko*, *Marek*, *Mariškin*, *Martinou*, *Martinov*, *Michalov*, *Milin*, *Mišik*, *Mišou*, *Ondrášik*, *Ondrejov*, *Ondřík*, *Ondřišou*, *Ondrov*, *Ondrovie*, *Pavčov*, *Pavkov*, *Pavliček*, *Pavlov*, *Pavlovie*, *Peterov*, *Piřo*, *Rozikin*, *Samkou*, *Serafin*, *Šimko*, *Števk*o, *Tomášov*, *Zuzin*.

2.2. Motivácia priezviskami

Tieto vlastné mená patria k najrozšírenejším pomenovacím základom prímen. Podnetom na rozlišovanie menovcov tvarom priezviska boli rodinné vzťahy a spô-

soby bývania. Snúbenci po uzavretí manželstva sa najčastejšie usadili v dome rodičov nevesty a jej priezvisko, fakticky priezvisko svokra a majiteľa domu, sa stalo živým menom prístupníka (tzn. priženého zaťa). Všeobecne platné úradne záväzné stavebné predpisy neumožňovali stavať obydlia a k nim patriace staviská v extraviláne. Jedným zo spôsobov získavania stavebných pozemkov bolo využívanie dvorov na stavebné účely. Bola to zástavba s jedným radom domov, alebo aj dvojstranná. Ich obyvateľmi boli pôvodne spríbuznené rodiny. Priezvisko pôvodného majiteľa dvora (korene siahajú až k menám majiteľov urbárskych usadlostí) sa použilo ako rozlišovací znak spoluobyvateľov.

A tak prímenami sa stali dievčenské priezviská v úradnej forme, napr. manželka sa menovala *Barbála Slosiar*, manžel *Šoltés Ján Slosiar*, Liptovská Porúbka 1923; manželka *Mária Betuš*, manžel *Bobrík Ján Betuš*, Pribylina 1913, manželka *Mária Šlavko*, manžel *Mäsiar Ján Šlavko*, Liptovská Porúbka 1923; dievčenské priezvisko matky *Piroh*, dcéra *Subulý Anna piroh*, Liptovský Trnovec 1889; priezvisko matky *Piecka*, dcéra *Zuzana Majerčiak (Piecka)*; priezvisko matky *Lajčiak*, dcéra *Račko Lajčiak* Mária, Pribylina 1913; priezvisko matky *Žuffa*, dcéra Emília Zubaj *Žuffa*, Ploštín 1922; priezvisko matky *Skalníková*, dcéra *Eva Gajdošová Skalník*, Východná 1931.

Prímenami bývali priezviská rodičov, svokrovcov, majiteľov dvorov, domov, ktoré sa tvorili privlastňovacími príponami:

-**in**: *Ján Nemec Plžičkin* (od *Plž*, *Plžička*), Vrbica 1898; dievčenské meno matky *Bednár*, syn *Michal Križan Bednárkin*, Važec 1912; dievčenské priezvisko matky *Pisár*, syn *Pavel Baláz Pisarkin*, Štrba 1923; *Ján Dzúr Trnkin* (od Trnovský), Ploštín 1931; dievčenské priezvisko matky *Kubík*, syn *Ján Lištiak Kubičkin*, dievčenské meno matku *Žufka* od *Žufa*, syn *Martin Dzúrik Žufoučín*, Ploštín 1930 – 1936. Tieto tvary sú časté v Liptovskej Porúbke (*Capkulin*, *Gabajkin*, *Haluškulin*, *Chovankin*, *Kočkuškin*, *Kováčkin*, *Kubečkin*, *Šlavkulin*, *Šoltýskin*, *Šupalkin*);

-**ov**: *Juro Plachy Čizmárov*, Liptovská Sielnica 1891; *Ján Lapaj Matejkov*, Liptovská Teplica 1929; *Ján Lehocký Kubalov*, Východná 1930 – 1936;

-**ovie**: *Marušjak Daniel Majerovie*, Hybe 1869; *Kelčík Štefan Mikulášovie*, Liptovské Sliače 1912; *Zaťko Kohútovie Michal*, Liptovský Peter 1912; *Mária Papajová (Szytárovie)*, Dovalovo 1921; *Eva Pleva Hrchovie*, Kanská 1932.

Početnú skupinu prímen tvoria priezviská v predložkových pádoch. Rozšírené boli najmä v hornom Liptove, menej v strednom a najmenej v dolnom. Použité predložky:

• **u**, najfrekvencovanejšia, vyjadrujúca príbuzenský vzťah s obyvateľmi domu, dvoru, obydli: *Majer Matej u Poliaka*, Pribylina 1923; *Michal Baláz u Kušnierky*, Štrba 1923; *Ondrej Gejdoš u Kuricov*, Liptovské Sliače 1940. Takéto predložkové spojenia majú najväčšie zastúpenie vo Važci, napr. *u Bartka*, *u Durana*, *u Ivana*, *u Križana*, *u Macka*, *u Pafka*, *u Pelachov*, *u Sečkov*, v Štrbe, napr. *u Badička*, *u Ba-*

díka, u Bednára, u Lištiaka, u Švorca a v Hybiach napr. u Bátorych, u Bugáčov, u Kundov, u Svetlíkov, u Strašilov...;

• **do:** Ján Michalko *do Hraškule*, Važec 1917; *Karkošiak Daniel od Nedbalov*. Svätójánska Boca 1923; *Praženica (do Štrbíkova)*, Liptovské Revúce, miestna časť Nižná Revúca 1933;

• **od:** Ján Paľko *od Macka*, Važec 1912; *Anna Hyben od Stančeka*, Važec 1915; *Michal Dzur od Trnov* (priezvisko Trnovský), Ploštín 1931.

Len v jednom prípade sme sa stretli s predložkou **ku**. Pri priezvisku *Tomega* je pripojené prímeno v okrúhlej zátvorke (*ku Hane Tomegovej*), Liptovské Revúce, miestna časť Nižná Revúca 1933.

2.3. Motivácia zemepisnými názvami

a) Miestnymi názvami. Najfrekvencovanejšie sú obyvateľské mená prísťahovalcov tvorené od názvov liptovských obcí. Menšie zastúpenie majú mená odvodené od názvov lokalít a krajov spoza hraníc Liptova. Najčastejšie tvoria príponami:

-**an**, -**čan**: *Ján Zaťko Petran* (od Liptovský Peter), Pribylina 1859; *Ján Paulini Sokolčan* (od Sokolče), Paludza 1920; *Helena Jacková Revúčan* (od Liptovské Revúce), Liptovské Sliače 1922; *Ján Maro Lehoťan* (od Pavčina Lehota), Paludza 1929; *Bartoš Adam Brežňan* (od Brezno), Liptovská Kokava 1923; *Matúš Chlebko Bystričan*, Liptovská Lúžna 1927; *Ján Saloň Vanovčan* (od Vaňovka, miestna časť Hruština), Liptovské Revúce 1940; *Štefan Kusy amerikán*, Bobrovec 1630 – 1936; *Jozef Frič Pešťan*, Liptovské Sliače 1929 – 1937;

-**ec**: *Ján Klačko Lubelec* (od Ľubel'a), Lisková 1875; *Rybársky Jozef Dúbravec* (od Dúbrava), Vrbie 1931; *Perončík Ondrej Kokavec* (od Liptovská Kokava), *Ján Michalko Pribylinec* (od Pribylina), Ploštín; *Ján Mydliar-Oravec*, Liptovská Lúžna 1940;

-**ka**: *Martova Beňo Dovalovka* (od Dovalovo), Liptovská Porúbka 1920, ale k tvaru *Lúčanka* (od Lúčky) variabilne *Lukač Lučanky Jozef*, Lisková 1874, ale roku 1877 *Lukač Jozef lučankin*, ale sa vyskytujú aj skrátené miestne názvy: *Martin Adam Vavriš* (od Vavrišovo), Liptovský Peter 1852; *Múka Jozef Švoš* (od Švošov), Lisková 1874; *Ján Brezina Uhorčan* (od Uhorská Ves), Východná 1845 a prímená vo forme prídavných mien: *Thurjanský Ištvan Turický* (od Turík), *Thurjanský Ištvan Komjatský* (od Komjatná), *Thurjanský Teplanský* (od Liptovská Teplá), *Thurjanský Neogradský* (od Novohrad), *Thurjanský Bistrický* (od Bystrica), všetci Komjatná 1874.

b) Chotárnymi názvami: *Ján Ivan na Harte*, Važec 1904; *Ján Profant na Mlynici*, Važec 1945, *Michal Paško pod Hartom*, Važec 1903, *Anna Ilavská z Čierneho*, Važec 1951; *Pastucha Anna (z Kúta)*, Hybe 1904; *Ján Bartko z Mlynice*, Važec 1943; *Michal Žiaran z Rovne*, Il'anovo 1945, *Michal Ilavský za močily*, Važec 1919; *Ján Ilavský zo Čierneho*, Važec 1914, *Daniel Hyben zpod Hartu*, Važec 1912, *Zachar Adam zpod vršku*, Liptovský Peter 1853.

c) Miestnymi názvami, ktoré bližšie určujú bydlisko vo vzťahu k stavebným dominantám dediny (škola, kostol, fara, mlyn, most...): *Pauko Krivoš na hranici*, Liptovský Peter 1846, *Anna Šed'o na mlynici*, Važec 1914; *Ján Chovan na varte*, Važec 1916, *Capko Matej od kostola*, Liptovská Porúbka 1923; *Matej Capko od školy*, Liptovská Porúbka 1921; *Ján Križko od vody*, Ilanovo 1945; *Zuska Ilavská od zamočil*, Važec 1935, *Mária Jezný pri fare*, Liptovský Ján 1918; *Mišo Zat'ko pri hostinci*, Liptovský Peter 1846; *Žofia Lištiak pri moste*, Važec 1914; *Jan Ondraš pri škole*, Ilanovo 1945; *Ján Kováč z kaštiela*, Važec 1929; *Čatloš Jano z mlyna*, Liptovský Peter 1852; *Matej Ilavský z mlynčeka*, Važec 1914.

d) Názvami bližšie motivovanými usporiadaním obydli v rámci dvora, či uličky, najmä tvarmi *predný – zadný*: *Ján Blasko predni*, *Ján Blasko zadni*, Pribylina 1866; *Mandak Martin predni*, *Mandak Martin zadni*, Vrbica 1866, *Pavel Chladoň Predný*, *Michal Chladoň Zadný*, Štrba 1923. Ojedinele je doložená predložková väzba spojením predložky a príslovky: *Daniel Šmihula z predku*, *Ondrej Šulc z predku*, Hybe 1931.

e) Názvami bližšie motivovanými usporiadaním obydli vo vzťahu k smeru miestneho vodného toku tvarmi *vyšný – nižný*, *horný – dolný*, napr. *Adam Štecko nižní*, *Adam Štecko višní*, Pribylina 1854; *Klobušjak Michal Nižni*, *Klobušjak Michal Višní*, Ploštín 1875; *Forgáč Jozef horný*, *Forgáč Ján dolný*, Lisková 1877. V Hybiach je doložená aj predložková väzba, pozostávajúca z predložky a pádu príslovky: *Daniel Duda z hora*, *Ondrej Stano z hora*, 1931.

2.4. Prímená motivované zamestnaniami

a) Prímená motivované remeslami

Aj napriek industrializácii v sledovanom období dôležitá úloha patrila remeslenej výrobe. A tak častým pomenovacím základom prímen sa stali názvy remesiel, napr. *Šupala Ján Krajčír* (nar. 1867), Liptovská Porúbka 1923, povolaním krajčír; *Lehotský Čižmár Ján* (nar. 1884), Východná 1923, povolaním obuvník; *Bendík Ján Kolár* (nar. 1886), Dovalovo 1923, povolaním kolár. Pravda, takýto proces prebiehal aj pri tvorbe priezvisk. Tie môžu byť vo funkcii prímen, napr. *Mária Uličný stolár* (nar. 1912), Liptovská Kokava 1920, matka *Eva Stolárová*. Od konca 18. storočia sú doložené priezviská *Hrnčiar*, *Kováč*, *Mlynár* a ďalšie. Rozlíšiť pomenovací motív a pomenovací základ možno porovnaním inventárov priezvisk a prímen v jednotlivých lokalitách.

b) Prímená motivované remeslami s preukazom remeselníckej spôsobilosti: *Nemček Jozef čižmár*, Lisková 1874; *Ján Chlebo – Kolár*, Uhorská Ves 1930; *Eva Chlebo Kušnier*, Vavrišovo 1893; *Jano Jančuš Kušnír*, Pribylina 1854; *Ján Garaj Pekár*, Východná 1866; *Martin Petraško – Šuster*, Dovalovo 1945. Pomenovacím základom boli najmä pomenovania remeselníkov z týchto odvetví: obuvníctvo (čiž-

már, šuster, švec, ševčík, varga), kováčstvo (kováč), odevníctvo (kušnier, krajčír), drevárstvo (debnár, kolár), ale aj potravinárstvo (mäsiar, mlynár, pekár), stavebníctvo (murár, tesár), garbiarstvo (garbiar) a ďalšie.

Druhú skupinu mien motivovali ľudové remeslá založené na praktickej zručnosti: *Martin Haviar Brdár*, Vrbica 1896; *Ján Bartko Pálenčiar*, Važec 1943; *Ján Šedo Piliar*, Važec 1943; *Mária Caban Pláteník*, Liptovské Sliače 1920; *Koreň Smolár Ján*, Liptovská Teplička 1923; *Ján Kmeť (Šindliar)*, Liptovská Sielnica 1900.

c) Prímená motivované činnosťami v oblasti pôdohospodárstva

Zatko Pavel bača, Pribylina 1923; *Ján Kunda Bireš*, Liptovské Revúce 1931; *Cyril Srpoň Gazda*, Liptovská Osada 1931 – 1947; *Ondrej Hazucha Gazdík*, Kalameny 1943; *Dvorský honelník Jozef*, Lisková 1877; *Helena Priesol Horár*, Liptovské Sliače 1920; *Marlian Jager Ondrej*, Hybe 1854; *Ondrej Lukáč Pastier*, Lisková 1940; *Martin Dzúr Pastierik*, Ploštín 1930 – 1936; *Filip Kurpaš Polgazda*, Liptovská Lúžna 1951; *Ondrej Krakovský Sedliak*, Ivachnová 1924; *Bartoš Ján Oučiar*, Hybe 1859, *Čatloš Juraj ovčiarik*, Liptovský Peter 1923; *Čatloš Ján šefer*, Liptovský Peter 1923; *Burdel Adam Valach*, Veľké Borové 1860; *Ján Broska (Volárik)*, Závažná Poruba 1929 – 1939.

d) Prímená motivované obchodom a dopravou

Ondrej Priesol Furman, Liptovské Sliače 1920; *Metod Jandura Kramár*, Lúčky 1940; *Šupala Pavel Handel*, Liptovská Porúbka 1920; *Ondrej Hliva Krčmár*, Likavka 1940; *Ján Rybársky Kupec*, Vrbie 1940; *Ján Paračka Kupčík*, Liptovská Teplička 1943; *Martin Španko Kožkár*, Svätý Kríž 1937 – 1945.

e) Prímená motivované službou v ozbrojených silách

Ján Uličný Bandúr, Liptovský Ondrej 1917; *Hrabousky Ján Feldvébel*, Komjatná 1874; *Debnár Ján hajduch*, Lisková 1877; *Hečlo Ján hajduk*, Pribylina 1923; *Vendelín Mojš Hajtman*, Liptovské Sliače 1928; *Ján Jančuška honvéd*, Jakubovany 1872; *Poruban Ján honvit*, Liptovská Kokava 1923; *Anton Lejko Husár*, Ružomberok, miestna časť Černová 1919; *Juríček Ján kadet*, Pribylina 1923; *Pavel Kucbel Lovás*, Liptovská Teplá 1931; *Koreň Martin Oficier*, Východná 1923; *Bureš vojačik Jano*, Komjatná 1868; *Jano Kováč-Vojak*, Pribylina 1854; *Ján Gazdarica Žandár*, Liptovské Revúce 1931.

f) Prímená motivované rozličnými inými zamestnaniami

Ondrej Rosa Baník, Liptovské Revúce 1940; *Štefan Košťial Fiškál*, Liptovská Osada 1929 – 1931; *Brezina Kaliar Ján*, Východná 1923; *Ladislav Chlepko Knapčík*, Liptovská Lúžna 1940; *Človek Kopáč Martin*, Liptovská Teplička 1923; *Ján Cibula Kopáček*, Dovalovo 1920; *Štefan Košťial Fiškál*, Liptovská Osada 1929 – 1931; *Ján Račko Lokaj*, Pribylina 1945; *Michal Forgač Paljer*, Podtureň 1924; *Kapitán Márton Portás*, Dovalovo 1913; *Ján Dermek Prachár*, Konská 1934; *Martin Koreň trubáč*, Východná 1867.

2.5. Motivácia pomenovaniami živočíchov

a) Hmyzom: *Šimunka Ján Blcha*, Východná 1923; *Peter Bolvanský (Blška)*, Pribylina 1923; *Ján Voštiar čvil*, Liptovský Trnovec 1910; *Ján Janovčík Komár*, Podtureň 1939; *Bendik Ján Mučník*, Dovalovo 1923; *Dilong Mucha Martin*, Liptovská Teplička 1923; *Ján Prídavok Motýl*, Švošov 1939; *Saniga Pavúk Ján*, Liptovské Revúce 1913.

b) Vtákmi: *Ján Brtáň Jarab*, Liptovská Teplička 1943; *Eva Zárvivý Kabiak*, Východná 1931; *Šluchta Zuzana Kanura*, Vrbica 1866; *Ján Tatár Krško*, Stankovany 1940; *Hancko János Morjak*, Likavka 1909; *Štefan Cheben Papúch*, Ružomberok 1929; *Ludmila Mrva Pinka*, Liptovské Sliače 1920; *Ján Petrovský Soviak*, Hybe 1901; *Peter Holdoš Straka*, Stankovany 1940; *Rajniak Ján Stračiak*, Hybe 1913; *Mrva Vrabec Mária*, Liptovské Sliače 1913.

c) Cicavcami divými: *Ján Pavella Bóbrik*, Hybe 1906; *Ondrej Liška Fuks*, Svätý Kríž 1930; *Ján Michalko Medved*, Štrba 1923; *Petro Vlčík Ján*, Dovalovo 1923; *Človek Zajac Michal*, Liptovská Teplička 1923; *Ondrej Budvesel Zajaček*, Ľubľa 1866.

d) Cicavcami domácimi: *Matej Konfal Bažík*, Bobrovček 1920 – 1931; *Štefan Matejkov Cap*, Liptovská Teplička 1943; *Ján Devečka Capko*, Galovany 1931; *Adam Švec Hačko*, Ľubľa 1866; *Ján Lukáč Kanis*, Lisková 1940; *Ján Jacko Kocúr*, Liptovské Sliače 1917; *Mrva Košut Gabriel*, Liptovské Sliače 1917; *Samuel Petrek Škop*, Liptovská Porúbka 1920; *Ján Lehoczky Pirtjak*, Východná 1871.

2.6. Motivácia názvami rastlín

Praženica Mária Bučina, Liptovské Revúce 1907; *Juraj Valušiak Cibulka*, Liptovská Lúžna 1924; *Sabaka Ondrej grib*, Važec 1923; *Peter Jančuška Hraško*, Jakubovany 1908; *Tréger Jozef Kríček*, Svättojánska Boca 1923; *Ján Pastucha Krnáč*, Hybe 1945; *Ján Krojer Kukurica*, Liptovská Teplička 1947; *Ján Kmotrik Kukurík*, Hybe 1909; *Ján Pozor Malina*, Pribylina 1943; *Ján Debnár Mrkva*, Východná 1866; *Mišo Slabej Orech*, Vavrišovo 1883; *Jurgoš Pšenica*, Lisková 1842; *Jozef Kello Pšeno*, Likavka 1940; *Antol Raždina Emília*, Liptovské Sliače 1912; *Ondrej Kral Repik*, Hrboltová 1940; *Hapčo Martin Šoška*, Dovalovo 1923; *Eva Gajdoš Skalník*, Východná 1931; *Rosa Švábočka* (nar. 1913), Liptovské Revúce, *Rusina Trnka Cecília*, Bobrovec 1906.

2.7. Motivácia názvami vecí

a) Pokrmami a kuchynským riadom: *Užík Ján Buchta*, Východná 1923; *Štefan Mrviš Geršňa*, Liptovská Osada 1925; *Gabriel Bukový Haluška*, Likavka 1931; *Daniel Rajniak Kabáč*, Hybe 1903; *Ján Urban Kaša*, Stankovany 1940; *Štefan Vernarec Krupa*, Liptovská Teplička 1947; *Ondrej Gejdoš Múka*, Komjatná 1937; *Ján Si-*

dor Olej, Švošov 1940; Jozef Kuriš Opekanec, Liptovské Revúce 1940; Matej Javoš Pampúch, Vrbica 1892; Matej Janek Piroch, Beňadiková 1946; Mária Štecko varecha, Pribylina 1917.

b) Odevom a obuvou: *Ján Matejko Čiapka, Važec 1943; Ján Fendek Čizma, Liptovská Teplička 1947; Mišo Čatloš čuha, Liptovský Peter 1851; Herich Ján Gupka, Kráľovská Boca 1923; Jozef Baštigal Huňa, Liptovské Revúce 1940; Matej Havrančík Chološna, Liptovská Teplička 1943; Zuzka Kováč Kapec, Pribylina 1917; Brtko Kučma Anton, Likavka 1902; Peter Mlinar onucka, Hybe 1924; Slabej Ján Reklík, Pribylina 1923; Jozef Siron Sára, Švošov 1921; Korcsek Suba Emília, Liptovské Revúce 1913.*

c) Rôznymi domácymi a osobnými potrebami a vecami: *Matej Zajac Brdo, Hubová 1940; Ján Lukáč Britva, Lisková 1931; Bertuš Ján brmbol, Pribylina 1923; Michal Capko Hrčka, Liptovská Porúbka 1920; Dubovec Ján fajka, Lisková 1877; Anna Petraško Klepec, Dovalovo 1913; Ján Hrnčiar (Knôt), Ľubeľa 1924; Štefan Mezovský Koš, Liptovská Teplička 1923; Ondrej Sliacky Košík, Liptovské Sliače 1940; Juráš Ján Kvačka, Liptovský Peter 1923; Ján Jurčo (Meštek), Východná 1910; Bartánus Štefan motúz, Liptovské Sliače 1917; Ján Nahálka Nitka, Liptovská Teplička 1923; Michal Betušiak Papek, Pribylina 1943; Števček Piksla Jozef, Dovalovo 1923; Ratkoš Pipa Martin, Východná 1923; Ján Majzlik Podkovica, Pribylina 1923; Beluš Matej praslica, Pribylina 1923; Kubina Šváblík Michal, Liptovská Teplička 1923; Ondrej Gerec Švibala, Švošov 1939, Ondrej Gerec Švibalka, Švošov 1942.*

2.8. Motivácia názvami častí ľudského tela

Kuzmik Ján bradač, Važec 1912; Uličný Michal čunga, Liptovský Peter 1923; Žiak Hlavaj Ján, Východná 1913, Bolvanský Ján hlavko, Pribylina 1923, Ondrej Karlík hrb, Lisková, 1841, Ján Kokavec Hrbacs, Východná 1871; Ondriš Hrdina (Hrbko), Liptovská Sielnica 1895; Mária Jančuška Hrboš, Jamník 1930; Božoň Michal kostroš, Važec 1923; Margita Kubík (Kandera), Ľubeľa 1924; Eva Janotka Kanderjak, Vavrišovo 1875, Anton Horvát Kučera, Stankovany 1921; Ján Plachy (Kučeravy), Liptovská Sielnica 1889; Martin Maďar Kučeriak, Liptovské Sliače 1944; Matej Hutka Lisý, Liptovská Porúbka 1923; Vincent Bubniak (okál'), Ľubeľa 1924; Mária Pozor Okálik, Pribylina 1917; František Dunaj Pleš, Palúdzka; Stacho Michal Pleško, Dovalovo 1923; Viktor Užík Škumo, Východná 1931; Jozef Likavec Zubajček, Liptovská Teplá 1940.

2.9. Motivácia názvami vlastností osôb

a) Fyzickými vlastnosťami: *Čipka Michal drobný, Važec 1923; Ján Kutník Holan, Hubová 1930; Užík Ján Holec, Východná 1923; Daniel Šintaj Holko, Dovalovo 1929; Božena Števček Hološ, Dovalovo 1923; Ján Málik (Chudý), Liptovská Osada*

1931; *Pavol Užik kratky*, Východná 1866; *Ján Račko Krivánik*, Pribylina 1923; *Ján Kokavec Krivky*, Východná 1918; *Ján Očenáš Krivoš*, Štrba 1923; *Dano Šmihula Krivý*, Hybe 1923; *Michal Slabej krpáč*, Vavrišovo 1883; *Ladislav Červeň Rapáň*, Likavka 1939; *Eva Žiak Rapoš*, Východná 1918; *Lehocký Štrbák Ondrej*, Kráľova Lehota 1923; *Ján Kajda Tenký*, Liptovské Revúce 1924; *Brezina Ján Velký*, Východná 1923.

b) Psychickými vlastnosťami: *Ján Janotka Burda*, Vavrišovo 1893; *Gerath Jozeffurian*, Veľké Borové 1866, *Anton Mydliar Furták*, Liptovská Lúžna 1936; *Štefan Málík (Hrdý)*, Liptovská Osada 1931; *Ján Jurčík hroziak*, Jakubovany 1872; *Martin Gajdoš (Hruby)*, Východná 1910; *Mária Jančo Hruban*, Jakubovany 1928; *Ján Beharka Chmulko*, Pribylina 1923; Východná 1866; *Matejko Lapaj Ján*, Liptovská Teplička 1923; *Eva Bartko (Mudrak)*, Východná 1910; *Hatala Smutko Albína*, Likavka 1909; *Anton Dubovec Surový*, Stankovany 1951; *Gajdoš Ján Šišiak*, Východná 1923; *Anna Lehocký Užera*, Východná 1918.

c) Zovňajškom: *Juraj Kelo Beljak*, Dúbrava 1924; *Anna Žiar Belko*, Východná 1910; *Michal Uličný Beluš*, Liptovský Peter 1923; *Vechter Biely Eva*, Východná 1912; *Margita Vrbenský (Brna)*, Ľubelňa 1924; *Debnár Burý Martin*, Východná 1914; *Adam Kuchárik červeň*, Jakubovany 1930; *Adam Jančuška červenček*, Jakubovany 1893; *Ludvík Jacko červený*, Liptovské Sliače 1928; *Vojtech Vrabko Sivko*, Likavka 1941; *Ondrej Kubík (Sivoň)*, Ľubelňa 1924; *Peter Trepáč Šedivý*, Vavrišovo 1910; *Ján Jančuška Šed'o*, Jakubovany 1945; *Eva Blaško Zeleň*, Východná 1914.

d) Zručnosťou, obratnosťou: *Šteuček Ondriš friško*, Hybe 1869; *Ján Slabej Garban*, Vavrišovo 1893; *Ján Salva Kramploš*, Pribylina 1859; *Antol Peter Mandko*, Liptovské Sliače 1913.

2.10. Motivácia názvami činností (v jednotlivých slovesných tvaroch)

a) Tvar prvej osoby jednotného čísla prítomného času: *Adam Kováč-Kudim*, Pribylina 1854.

b) Tvar druhej osoby jednotného čísla prítomného času: *Gút Brniš Ján*, Východná 1923; *Žofia Ambrosz (mastiš)*, Liptovská Sielnica 1896; *Petrenka Mutiš Ján*, Východná 1923.

c) Základný tvar minulého času: *Trepan Pichal Ludmila*, Likavka 1902.

d) Základný tvar rozkazovacieho spôsobu: *Matej Králik Bežkaj*, Pribylina 1943; *Michal Goč Čuraj*, Važec 1945; *Michal Krúpa Drugaj*, Východná 1935; *Pavol Jurík Krochaj*, Pribylina 1943; *Ján Zubaj Nechaj*, Hubová 1931; *Michal Hudák Revaj*, Liptovská Teplička 1947.

e) Slovesný koreň: *Adam Poruben Brk*, Liptovská Kokava 1945; *Juráš Ján handrk*, Liptovský Peter 1923; *Ján Slabej (hrkot)*, Vavrišovo 1874; *Rozália Ondrušová Hrkút*, Švošov 1921; *Kuniak Adalbert Kukuč*, Ružomberok-Černová, 1919; *Ján Tury Švac*, Liptovské Revúce 1942.

f) Slovesný koreň alebo kmeň s príponami:

-ač, -áč: *Bartko Michal Gagáč*, Východná 1923; *Zatko Michal klekáč*, Pribylina 1923; *Žiak Michal Ligač*, Východná 1923;

-ák: *Frantrišek Koreň Cifrák*, Liptovská Teplička 1947; *Čatloč hurták Michal*, Liptovský Peter 1923; *Ján Macko Šarpák*, Štrba 1920; *Ján Bohuš-Šemrák*, Vrbica 1902;

-iak, -jak: *Trnka Ján Mävečiak*, Jamník 1940; *Jurík Ján popučiak*, Pribylina 1913; *Martin Nahalka Chvasztuljak*, Východná 1866; *Martin Koreň mrduljak*, Východná 1871;

-ík: *Debnár Martin Hudík*, Východná 1923; *Priesol Hudlík Mária*, Liptovské Sliače 1920;

-ko: *Slabej Ján Čučko*, Dovalovo 1923; *Ján Hyben Chrčko*, Važec 1912; *Ludovít Holý Kučko*, Sokolče 1924-1944; *Škobla Mračko Ján*, Lisková 1874; *Ján Chodás (mlčko)*, Liptovská Sielnica 1892;

-och: *Michalko Prďoch Pavel*, Východná 1923;

-oš: *Ján Slivoš Dudoš*, Liptovská Teplička 1947; *Ján Brčík Haboš*, Lúčky 1940; *Antónia Caban Huntoš*, Liptovské Sliače 1920;

-ul : *Martin Nahalka Chvasztul*, Východná 1866;

-uň: *Ondrej Kmotrik behuň*, Hybe 1923.

g) Trpné prídavné -ný v mennom tvare: *Ján Križan haban*, Lisková 1846; *Žofia Brnčal Hukan*, Stankovany 1921; *Mrva Chovan Ján*, Liptovské Sliače 1912; *Dančo Kulhaň Ján*, Lisková 1877.

2.11. Iné motivácie

Rozsahom veľké skupiny predstavujú prímená, ktorých pomenovacím základom boli pomenovania príbuzenských vzťahov, rodinných stavov a období ľudského života (*Braček, Kmeľ, Koma, Pacholenda, Parobok, Sirota, Šuhaj*), pomenovania národností (*Maďar, Rus, Slovák*), výrazy označujúce sociálne postavenie (*Boháč, Lapitka, Pánik*), podstatné a prídavné mená z cirkevnej oblasti (*Baptist, Kaplán, Mních* a najčastejšie *Kostolní*), mená biblických postáv (*Judáš, Kristus, Mojžiš*), pomenovania z oblasti verejnej správy (*Boženík, Fiškál, Notariuš*), pomenovania zabávačov (*Dudáš, Gajdošík, Hudec*), názvy stavieb (*Chalupka, Košiar, Mráznica*), mytologické názvy a mená rozprávkových bytostí (*Bobak, Čert, Pikul*), pomenovania prírodných javov (*Chujava, Kurňava, Szlotka*).

V nejednom prípade je pomenovací základ živého mena viacznačný. Napr. v Liptovskej Tepličke bolo rozšírené priezvisko *Vernarec*. Títo menovci sa navzájom rozlišovali prímenami. Bolo ich 13. Podľa ústnej tradície jeden z predkov *Vernarec* mal krivé nohy ako bahry, a preto ho nazvali *Baherník* (Ušak 1973). Písomne je toto prímeno doložené u *Jána Vernareca*, narodeného roku 1863. Pomenovací motív nie je doložený. Predpokladáme však, že šlo o názov zamestnania. Pravdepodobne bol nevyučený remeselník a vyrábal hlinené kachle – *bahríky* na bahrí-

kové pece. Rovnako mohol byť len staviteľom takýchto pecí alebo sa zaoberať výrobou drevených častí kolies na vozy, a byť pôvodne kolesárom alebo kolárom so špecializáciou na bahry.

Pomenovací motív a pomenovací základ viacerých prímen je nejasný. Nemožno vylúčiť ani chybný spôsob zápisov v podobe skomolených nárečových a archaických tvarov. Aj napriek tomu si zaslúžia osobitnú pozornosť a ďalšie bádanie v kontexte so slovnou zásobou liptovského nárečia.

Doložené sú aj viacčlenné prímená. Menovci, ktorí mali rovnaké rodné meno, priezvisko a prímeno, rozlišovali sa ďalším prímenom. Napr. *Michal Ilavský Gábrik (Zuštičkin)*, *Michal Ilavský Gábrik cifrák*, Važec 1913. Rozvinutým živým menom sa vyjadroval príbuzenský vzťah, bližšie určovalo bydlisko, veková postupnosť, bydlisko + rodová postupnosť, bydlisko + fyzická vlastnosť a pod.

Záverom

Článok na základe bohatých pramenných dôkazov prináša retrospektívny pohľad z hľadiska spoločensko-historického a jazykovedného na problematiku pomenovania osôb v úradnej komunikácii v Liptove od polovice 19. do polovice 20. storočia. Je to etapa historického vývoja, v ktorej si osobitnú pozornosť zasluhujú pomenovacie prostriedky rozlišujúce menovcov, preto stredobodom nášho záujmu boli prímená, ich pramene, pôvod a tvorba. Veríme, že poznatky o trojmennosti osôb rozširujú môžu byť príspevkom do poznania dejín slovenského jazyka a opis antropným spolu s pramennou základňou prináša aj rad otázok na ďalšie jazykovedné bádanie.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: Osobné mená v počtových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z rokov 1588 – 1602. In: Jazykovedný časopis 12, 1961, s. 140 – 148.
- KUFČÁK, Emil.: Pomenovanie osôb v Liptove od 13. storočia do osemdesiatych rokov 18. storočia, Liptov 6, vlastivedný zborník, Martin, Osveta 1981, s. 67 – 88; Liptov 7, 1983, s. 91 – 127; Liptov 8, 1985, s. 209 – 235; Liptov 9, s. 159 – 190; Liptov 10, 1989, s. 103 – 147.
- KÜRTI, Július.: O starých protokoloch mesta Ružomberka (1527 – 1848). Zprávy Liptovského múzea I., 1931, č. 3, s. 9 – 13, č. 4, s. 38 – 47, II., 1932, č. 1, s. 9 – 19.
- UŠAK, Jozef.: Rodinný a spoločenský život. In: Ján Michálek a kol.: Liptovská Teplička, Košice 1973, s. 88.

PhDr. Emil Kufčák

Belopotockého 8, 031 01 Liptovský Mikuláš

e-mail: emil.kufcak@pobox.sk

21. jún.

Meno výborníka

Potvrdenie pozvania

POZVANIE

Očítava sovolávajúce pánov členov obvodného nástavníctva na zasadnutie, ktoré sa bude konať dňa 10. jún. 1931 predpolední ... hodiny o. H. ... hodine na obecnom dome, v Píšťoch 11. jún. 1931

Tarasov o. v. notár	Potom, čo si ho u	ku march naučovali	starosta
Maxim Dvor Pstevník	/	/	Martin Kari gushech
Ján Michalík Antoška	/	/	Jozef Michalík Antoška
Ján Brach Lukovčák	/	/	Ján Brach Lukovčák
Ján Šuffa st.	/	/	Ján Šuffa st.
Ján Babišien	/	/	Ján Babišien
Jozef Ušák st.	/	/	Jozef Ušák st.
Andrej Hanzl Brachko	/	/	Andrej Hanzl Brachko
Matej Klobučanský st.	/	/	Matej Klobučanský st.
Michal Šuffa	/	/	Michal Šuffa
Ján Štefánik Trakia	/	/	Ján Štefánik Trakia
Ján Štefánik Brachko	/	/	Ján Štefánik Brachko
Maxim Dvor Tomovský	/	/	Maxim Dvor Tomovský
Maxim Mikuláš Šuffa	/	/	Maxim Mikuláš Šuffa
Michal Staroč	/	/	Michal Staroč

Palúdzka 27/6 1931

Ukážka úradného zápisu pomenovaní osôb a podpisy ich nositeľov.
Štátny archív Bytča, pobočka v Liptovskom Mikuláši,
fond Obvodný notársky úrad Palúdzka, 1931.

Miroslav Kazík

ŽIVÉ OSOBNÉ MENÁ V TRIEDE ŽENATÝCH MUŽOV V TOPOLECKEJ

KAZÍK, M.. Living Personal Names in the Class of Married Men in Topolecká. Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 333 – 342. (Bratislava)

In this study, we characterise unofficial atrophonyms of married men in Topolecká, where individual characteristics (nicknames) are the most often used (the most frequent is one - model with characteristic according to feature), following a first name, a surname and a family name (byname). An appellative element and a name of house doesn't appear frequently. Hypocoristic forms of male first names are formed by suffixes -uš, -o, -ko, -j-ko, -(c)-i, -ik. Family names appear either in nominative singular form of masculine gender or takes form of collective possessive name formed by suffixes -éch and -ích. Models of names of living beings with frequency of 1 is 70 percent, which demonstrates the richness and variety of nonofficial naming system.

V nasledujúcom príspevku charakterizujeme živé (neoficiálne) pomenovanie ženatých mužských osôb v Topoleckej, jednej z častí mesta Stará Turá, vychádzajúc z teórie V. Blanára. Materiálová báza živých osobných mien z Topoleckej pochádza z heuristického výskumu realizovaného v osade v rokoch 2006 – 2007.

Staroturiansku kopaničiarsku časť Topolecká tvoria viaceré menšie osady, no nie sú natoľko roztrúsené ako napríklad osady časti Súš či Černochovej Vrch. Administratívne sa Topolecká delí len na Topoleckú a Hlavinu. Osada Hlavina mala v čase výskumu zo ženatých mužov iba troch obyvateľov, preto ju v štatistickom spracovaní zahrňame pod Topoleckú. V Topoleckej je v triede ženatých mužov 97 osôb so živým menom (94 Topolecká, 3 Hlavina) a tieto osoby majú spolu 193 živých osobných mien (188 Topolecká, 5 Hlavina). Frekvenčný kvocient (podiel súčtu zistených živých osobných mien a počtu pomenovaných osôb) pre Topoleckú je 1,99 (Topolecká 2, Hlavina 1,67). Modelov s frekvenciou 1 je 68 (17 jednočlenných, 36 dvojčlenných, 13 trojčlenných, 2 štvorčlenných), čo je 70,12 % modelov. Živé osobné mená najfrekventovanejšieho modelu, ktorým je individuálna charakteristika podľa vlastnosti, tvoria 12,95 % všetkých živých osobných mien v triede ženatých v Topoleckej. Celkovo je v Topoleckej 93 modelov.

1. Rodné (krstné) meno

Úradnú podobu má 21,43 % rodných mien v triede ženatých mužov v Topoleckej. 71,43 % rodných mien je v hypokoristickej podobe, v tom je i jedno rodné meno, ktoré je odlišné (antropobázou) od úradného rodného mena nositeľa. Pomenovanie iným rodným menom predstavuje 1,19 % rodných mien. V nárečovej podobe je 7,14 % rodných mien. Rodné mená pomenovanej osoby tvoria 98,81 % rodných mien v živých menách v triede v lokalite, jedno rodné meno príbuznej osoby, ktorým je manželkino rodné meno v hypokoristickej podobe, predstavuje 1,19 % rodných mien.

Do živých mien vstupujú rodné mená *Dušan, Ivan, Marek, Michal, Milan, Miloš, Peter* v úradnej podobe a hypokoristické podoby *Bohuš, Tóno, Slávo, Brano, Jano, Jaro, Julo, Laco, Mišo, Milo, Miro, Palo, Rast'o, Vlado, Vlasto, Imriško, Ivko, Janko, Joško, Miško, Palko* (spoločné pre mená Pavol a Pavel), *Rutko, Samko, Majko, Laci, Rast'ík* vytvorené z úradných rodných mien Anton, Blahoslav, Bohumír, Branislav, Imrich, Ivan, Ján, Jaroslav, Jozef, Július, Ladislav, Marián, Michal, Milan, Miroslav, Pavol, Pavel, Rastislav, Rudolf, Samuel, Vladimír, Vlastimil príponami *-uš, -o, -ko, -j-ko, -(c)-i, -ík*. Okrem trojslabičnej hypokoristickej podoby *Imriško* sú všetky ostatné dvojslabičné. Rodné meno Šimon má v živých menách nárečovú podobu *Šimún* a *Šimun*. Osoba s úradným rodným menom Bohuslav sa v neoficiálnom styku pomenúva rodným menom v podobe *Jaro*, ktorá je hypokoristickou podobou z úradného mena Jaroslav. Najviac sú v živých menách ženatých v Topoleckej zastúpené podoby rodných mien *Jano* (16), *Miro* (7), *Milan* (7). Funkčný člen rodného mena podľa manželky v živom mene ženatého muža v Topoleckej je vytvorený z hypokoristickej podoby ženského rodného mena Alžbeta antropoformantom *-in* (*Betin*), ktorý vyjadruje vzťah k manželke.

V Topoleckej sa u ženatých mužov objavujú osoby pomenované len jedným funkčným členom, ktorým je rodné meno pomenovaného v hypokoristickej podobe (Rastislav K. – *Rast'o, Rast'ík*, Blahoslav V. – *Slávo*, Samuel G. – *Samko*), rodné meno v hypokoristickej podobe môže prejsť aj na meno domu (Imrich B. – *Imriško*). Živé mená len s jedným funkčným členom takto fungujú len preto, že sú tvorené v lokalite zriedkavými rodnými menami. Z hypokoristickej podoby rodného mena Pavel (*Palko*) vychádza jednočlenné živé osobné meno *Papalko*, ktoré zaradujeme k je prezývkam, pretože je vyjadrením vlastnosti pomenovaného – zajakavosti a osobu charakterizuje.

2. Priezvisko

91,3 % z funkčných členov priezvisko v živých menách ženatých mužov v Topoleckej sú vlastné priezviská nositeľov živých mien, 8,7 % sú funkčné členy priezvisko s príbuzenskou motiváciou (alebo ide o motiváciu inou blízkou osobou). Raz sa v živých menách objavuje priezvisko otca, raz starého otca a dva razy údajné priezvisko kamaráta. Z funkčných priezvisk bez príbuzenskej motivácie je 88,1 % s antropobázou v mene rodiny a domu, 4,8 % s antropobázou v mene domu a 7,1 % nemá antropobázu spoločnú s menom rodiny ani menom domu. Funkčné členy priezvisko v nárečovej alebo inak formálne adaptovanej podobe sú len bez príbuzenskej motivácie, z ktorých tvoria 23,8 %.

Priezviská sa pri opisnom pomenovaní nachádzajú v genitíve singuláru substantíva mužského rodu.

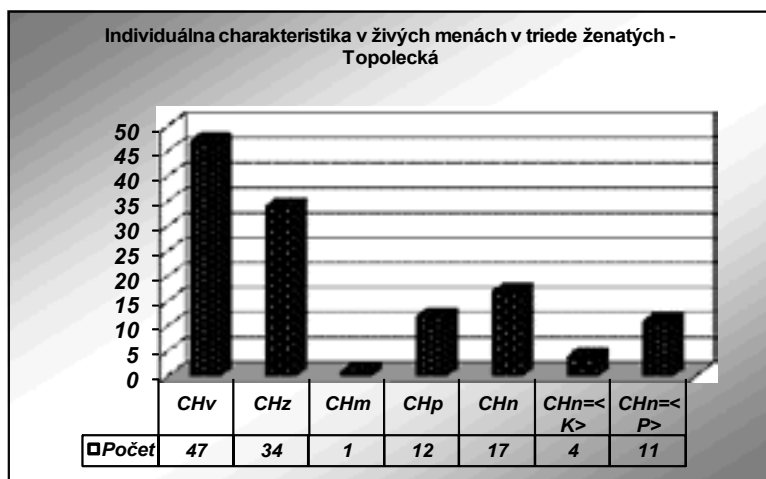
3. Rodinné meno

57,58 % funkčných členov rodinné meno má antropobázu zhodnú s antropobázou mena domu, 36,36 % funkčných členov rodinné meno má antropobázu zhodnú s antropobázou priezviska, 6,06 % funkčných členov rodinné meno nemá antropobázu zhodnú

ani s antropobázou priezviska, ani s antropobázou mena domu. Dve rodinné mená majú príbuzenskú motiváciu (6,06% rodinných mien), jedno je rodinné meno otca a jedno rodinné meno starého otca. Rodinné meno, ktoré nemá antropobázu zhodnú s antropobázou priezviska, ani s antropobázou mena domu je v dvoch jednočlenných živých osobných menách: *Gajdoš* /RM/ (rodinné meno vzniklo z charakteristiky starého otca pomenovaného, ktorý bol gajdošom), *Šupák* /RM₁/ (osoba sa priženila z Paprade).

Pri väčšine rodinných mien, ktoré majú antropobázu zhodnú s antropobázou mena domu, je známa ich prvotná motivácia: *Gombík* /RM = MD/ (otec bol gombikár), *Gajdoš* /RM = MD/ (starý otec bol gajdoš), *mladí Parížan* /A – RM = MD/ (podľa otca, pôvod uvedený v časti o individuálnych charakteristikách), *mladí Vlk* /A – RM = MD/ (podľa starého otca, pôvod uvedený v časti o individuálnych charakteristikách), *starí Gajdoš* /A – RM = MD/ (starý otec bol gajdoš), *starí Bušo* /A – RM = MD/ (pôvodná motivácia nie je známa), *mladí Bušo* /A - RM = MD/, *mladí Gombík* /(A – RM = MD) : MD/ (starý otec bol gombikár), *Michal Zápotockí* /K + RM = MD/ (podľa bydliska za potokom), *Vlado Sitáréch* /K + RM = MD/ (dedko vyrábal sitá), *Jano Bušéch* /K + RM = MD/, *Vlasto Maslák* /K + RM = MD/ (podľa záľuby otca – hubára), *Ivko Maslák* /K + RM = MD/, *Vlado Parížan* /K + RM = MD/ (podľa otca), *Palko Vlk* /K + RM = MD/ (po dedkovi), *Mlináréch Rutko* /RM = MD + K/ (otec bol mlynár), *Ivan Hájnik Gombík* /K + CH² + RM = MD/ (otec bol gombikár), *Bjelčikéch Mlinár* /RM = P + RM = MD/ (zamestnanie otca), *Medňanských Kováčech* /RM = P + RM = <MD>/ (predkovia boli pravdepodobne kováčmi, nepredpokladáme, že by išlo o staré rodinné meno, ktoré bolo motivované priezviskom). Rodinné meno je v nominatíve singuláru mužského rodu alebo má tvar kolektívneho posesíva vytvoreného príponami *-éch* a *-ích*.

4. Individuálna charakteristika

Individuálne charakteristiky podľa vlastností tvoria 37,3 % všetkých individuálnych charakteristík v triede ženatých v Topoleckej, charakteristiky podľa zamestnania 27 %, charakteristiky s inou alebo nejasnou motiváciou 13,5 %, charakteristiky podľa pôvodu a bydliska 9,5 %, prezývky, ktoré sú vytvorené z priezvisk, 8,7 %, prezývky z rodných mien 3,2 %, individuálne charakteristiky podľa predchádzajúceho majiteľa 0,8 %.

Bez príbuzenskej motivácie je 108 individuálnych charakteristík (85,7 %), 14 charakteristík (11,1 %) je podľa otca, 3 podľa starého otca (2,4 %), 1 podľa brata (0,8 %).

Individuálna charakteristika podľa vlastnosti je v 25 jednočlenných živých osobných menách a jednom dvojčlennom živom osobnom mene:

Natrasák („furt na špičky sa staval jak trasorítka“),
Ickaj (používal to slovo),
Tankista („keď mal vypité, preskakoval ploty“),
Prco (je prchký),
A je to (chodí ako z rozprávky A je to!),
Toreádor (krmil kravy, bil ich),
Suchánek (je tenký, chudý, suchý),
Lucifer (je čierny),
Mazák (bol „bachratý“ ako z vojny mazák, „vypasený“),
Kapusta (hlavu má ako kapustu),
Krpec (je malý, „krpatý“),
Organista (bol tučný ako bol kedysi organista),
Prezbiter (keď si vypije, nie je mu rozumieť, „ani svätý mu nerozumie“),
Mrkoták („mrkoce“),
Basketbalista (je malý),
Jánošík (je malý a stále sa vystatuje),
Katolík (má veľa detí, každý deň chodí do kostola),
Bišák (hovoril, aby ho nebili),
Drost (podľa jedných mal bradu, podľa iných si vyspevuje),
Koblich (má rád buchty),
Koblížek (— || —),
Fantomas (má holú hlavu),
Bezzubí Apač (podľa výzoru, nemá zuby),
Cingáč (chodí tak, že sa cengá z boka na bok),
Eco (stále hovorí „eco“),
Jano Šváрни (je fešák) – $\underline{K} + CH^v$.

V jednom jednočlennom živom mene je individuálna charakteristika podľa vlastnosti, ktorá vychádza z hypokoristickej podoby rodného mena nositeľa:

Papalko $H^v = \langle K \rangle : MD$

(Individuálna charakteristika vyjadruje, že jej nositeľ sa zajakáva.)

V ďalších živých menách individuálna charakteristika prechádza na meno domu alebo na meno rodiny a meno domu:

Pjerko (je malý, ľahký) CH^v/MD

Inteligent (keď je opitý, hovorí, že je inteligent) CH^v/MD

Plačko (je uplakany, „hotový“) $CH^v/\langle MD \rangle$

Vlk („vlčí za robotou“) CH^v/RMD

Parížan (podľa jedných rád hovoril o Západe, podľa druhých bol záletník, naháňal Parížanky /vojaci doniesli z Čiech knihu – poviedku, ktorú napísali – Zápisník šesťnásťročnej Parížanky/)

CH^v/RMD

Pupkáč CH^v/RMD

starí Makovník (kupoval si len makovníky) $A - CH^v/RMD$

starí Parížan $A - CH^v/RMD$

Bohuš Parížan $\underline{K} + CH^v/RMD$

Inteligent Gento $CH^v/MD + CH^p/MD$

Jano Intelligent z Trnovej $\underline{K} + CH^v/MD + MD = CH^p$.

Vlastnosť otca je vyjadrená v individuálnych charakteristikách v živých menách:

Ošúpaní (podľa otca, nemal vlasy) CH^v_1

Trtko (otec hovorieval často o sexe) CH^v_1/MD

Áčo (podľa otca, ktorý hovoril: á čo) $CH^v_1/\langle MD \rangle$

Jano Bachratí (otec bol „bachratý“) $\underline{K} + CH^v_1$

Miro Guráš („jedovatý“) $\underline{K} + CH^v_1 = CH^v$

Miro Gurášni $\underline{K} + CH^v_1 = CH^v$

Miro Guráš spot Ježovej $\underline{K} + CH^v_1 = CH^v + CH^p$.

Charakteristika otca a starého otca (tej istej osoby) je v opisných živých menách syna a vnuka:

Trtka Zela sin $(CH^v + P)_1 + A$

Trtka Zela vnuk $(CH^v + P)_4 + A$.

Transonymizáciou vznikli individuálne charakteristiky *Jánošík*, *Fantomas*, *Parížan*, časť individuálnej charakteristiky *Apač*. Onymizáciou bez pridania antropoformantu vznikli individuálne charakteristiky podľa vlastnosti *Ickaj*, *Tankista*, *A je to*, *Toreádor*, *Lucifer*, *Mazák*, *Kapusta*, *Organista*, *Presbiter*, *Baskedbalista*, *Katolik*, *Drost*, *Koblich*, *Koblížek*, *Eco*, *Švární*, *Pjerko*, *Inteligent*, *Vlk*, *Makovník*, *Áčo*, *Bachratí*, *Guráš*, *Gurášni*, pravdepodobne aj *Ošúpaní*. Reduplikáciou časti antropobázy vzniklo živé meno *Papalko*. Živé meno *Natrasák* vzniklo onymizáciou apelatíva *natrasák* (ten, ktorý sa natriasa) bez pridania antropoformantu alebo antropoformantom -ák zo slovesa *natrásat* (spis. natriasať). Pravdepodobne antropoformantom -áč

vzniklo živé meno *Pupkáč*, antropoformantom *-ko* živé meno *Trtko*. Antropoformant *-í* by sme mohli vyčleniť u adjektívnej časti individuálnej charakteristiky *Bezzubí*. Vydeliť antropoformanty možno u charakteristik: *Krp-ec*, *Mrkot-ák*, *Bi-šák*, *Pr-co*, *Such-ánek*, *Cing-áč*, *Plač-ko*.

Individuálna charakteristika podľa zamestnania a záľub je v živých menách: *Prezbiter* (je presbyterom v zbore evanjelickej cirkvi), *Puškár* (robí pušky), *Višivani boček* (bol policajtom na železnici), *Malár* (maľuje steny), *Fčelár*, *Jagár*, *Jager*, *Škodná* (bol poľovník), *Nemec* (pracoval v Nemecku), *Varechár*, *Poštár* (je doručovateľ), *Šerif* (je mestský policajt), *Komisár* (je rybár-komisár, kontroluje), *Inžinér* (jediný inžinier v Topoleckej) /CH²/, *Milan Prezbiter*, *Marek Gazda* (je gazdom, chová kone, kravy) /K + CH²/, *Masár Zavažan* (vyučený mäsiar) /CH² + CH^p/, *Potplukovník Pigo* (nosí poštársku uniformu) /CH² + CHⁿ/, *Murár z Gašovej* /CH² + MD = CH^p/, *Skovaní Lesák* /CHⁿ = <P> + CH²/, *Skovajsa Hájnik* /P = RMD + CH²/, *Ivan Hájnik Gombík* /K + CH² + RM = MD/, *Janko Masár z Trnovej* /K + CH² + MD = CH^p/, *Milan Bohovic Lesník* /K + P = RMD + CH²/, *Jano Mednanskí Malár* /K + <P> = RMD + CH²/, *Janko Stacho Masár z Trnovej*, *Janko Stacho Masár na Trnovej* /K + P = RMD + CH² + MD = CH^p/. Pri jednočlennom živom mene *Vedúci* (pomenovaný podľa toho, že bol vedúcim poľesia) individuálna charakteristika prechádza na meno domu (CH²/MD). Individuálna charakteristika podľa povolania otca je v 4 živých menách: *Cestár* (otec bol cestárom), *Večerníček* (otec v noci roznášal poštu) /CH²/, *Mišo Šuster* (otec bol obuvníkom) /K + CH²₁/, *Šuster Mišo* /CH²₁ + K/. Záľuba starého otca je v živom mene *Masliačik* /CH²₄/. Jedno živé meno obsahuje individuálnu charakteristiku podľa povolania starého otca, ktorá je časťou mena domu: *Richtár* (dedko bol richtár) – CH²/₄<MD>.

Individuálne charakteristiky podľa zamestnania a záľub sú väčšinou názvami zamestnaní a koníčkov, pri ktorých sa antropoformant nevyčleňuje. Individuálna charakteristika *Večerníček* vznikla z apelatíva *večer* antropoformantom *-níček* podľa toho, že pomenovaný v noci (resp. večer) roznášal poštu. Individuálna charakteristika *Večerníček* prešla do jednočlenného živého mena syna. Tu už antropoformant nevyčleňujeme. Antropoformant *-ik* je nutné vyčleniť pri rozbere charakteristiky *Masliačik*, ktorá je motivovaná individuálnou charakteristikou podľa starého otca, ktorého nazývali *Maslák*. Pri vzniku charakteristiky vnuka sa mení tiež nárečová podoba s *á* na podobu s diftongom *ia*. Živé meno *Kalús* zaradíme medzi individuálne charakteristiky podľa bývalého majiteľa domu. *Kalús* bolo priezvisko, rodinné meno či prezývka pôvodného majiteľa či obyvateľa skupiny domov nazvanej *U Kalúsov*. Živé meno s funkčným členom individuálna charakteristika podľa bývalého majiteľa domu je v tejto triede v Topoleckej len jedno.

V živých menách ženatých v Topoleckej je individuálna charakteristika podľa pôvodu a bydliska len bez príbuzenskej motivácie: *Cicerák* (je Čachtičan), *Súčan* (je

zo Súče), *Zavažan* (pochádza z Kočoviec, teda z oblasti, ktorá je za Váhom) /CH^p/, *Tóno z Dolini* (je z Drgoňovej doliny) /K̲ + CH^p/, *Šimún z Hlavini*, *Šimún Gašovár* (pochádza z Gašovej) /<K> + CH^p/, *Jaro Gašovár* /K̲ + CH^p/RM/, *Masár Zavažan* /CH^z + CH^p/, *Miro Guráš spot Ježovej* /K̲ + CH^v₁ = CH^v + CH^p/, *Jano Gregor z Hlavini* /K̲ + P = RMD + CH^p/, *Jano Hluchí z Nárca spot Ježovej* /K̲ + P = MD + CH^p + CH^p/-MD/. Individuálna charakteristika podľa pôvodu a bydliska je vyjadrená:

a) antroponymom

- obyvateľským menom vytvoreným z názvu obce (*Súčan*)
- obyvateľským menom vytvoreným z názvu osady Topoleckej (*Gašovár*)
- prezývkovým obyvateľským menom (*Cicerák*, aj *Zavažan*)

b) predložkou a toponymom, ktorým je názov osady alebo jej časti (z *Dolini*, z *Hlavini*, z *Nárca*, *spot Ježovej*); využívajú sa tu predložky z, *spot*.

Individuálnych charakteristík s inou alebo nejasnou motiváciou je 17:

Kotrmelko (prevrátil sa s traktorom), *Čerokí*, resp. *Čirokí*, *Ludožrút* (hral ľudožrúta), *Robinson*, *Botafogo*, *Pigo* (otec povedal, že zapriahne kone Piga a Riga pri vození dreva, zapriahol syna), *Kruntel* (nechcel viazať, že nemá „kruntel“), *Kačičár* (upiekol kačicu s perím), *Indiján* (čítal indiánky) /CHⁿ/, *Vajko* (priniesol si z Lazov, motivácia neznáma) /CHⁿ/<MD>/, *Jano Indiján* /K̲ + CHⁿ/, *Inteligent Gento* (*Gento* – podľa futbalistu) /CH^v/MD + CHⁿ/MD/, *Potplukovník Pigo* /CH^z + CHⁿ/, *Ešterházi Kruntel* (asi z toho, že má maďarské priezvisko, druhý funkčný člen je charakteristika podľa otca) /CHⁿ + CHⁿ₁/, *Jano Gento Klimáček z Trnovej* /K̲ + CHⁿ/MD + P = MD + MD = CH^p/, *Puculinko* (po otcovi) /CHⁿ₁/.

Individuálne charakteristiky s inou alebo nejasnou motiváciou väčšinou predstavujú prezývky podľa nejakej udalosti. Vznikli predovšetkým onymizáciou alebo transonymizáciou bez pridania antropoformantu. Pri živom mene Kačičár možno vydeliť antropoformant -ár. Spôsob vytvorenia živých mien *Kotrmelko* (antropoformant -ko?) a *Puculinko* je otázný.

Pri výskume sme zaznamenali aj prezývku z detstva informátorov, ktorá sa už nepoužíva a nie je jasný ani jej pôvod – *Bobor*.

Prezývky z rodných mien ich nositeľov sú tri, ktoré sa používajú samostatne: *Bruko* (? , z Braňa, obmenou antropobázy /Branislav/), *Don Kamílijo* (vraj podľa nejakého herca, exotizáciou rodného mena Kamil a pridaním talianskeho oslovenia), *Pacek* (skrátene z Pavol; možno vydeliť antropoformant -ek a pôvodnú antropobázu *Pac(o)*). Okrem nich sme zachytili dvojčlenné živé meno s bratovou prezývkou z rodného mena: *brat Paceka* /A + (CHⁿ = <K>)₁/.

Prezývky z priezvisk sú tvorené na základe zvukovej alebo významovej podobnosti: *Cibulka* – *Cibuláčik*, *Ocet* – *Kiselí*, *Roháček* – *Rohlík*, *Boledovič* – *Lobodjenka* (podoba nám asociuje slovo slobodienka, ktoré mohol pomenovaný používať, pri klasifikácii však dávame prednosť interpretácii informátorov), *Galandák* – *Galošák*,

Šulák – *Šulino*, Skovajsa – *Skoč do pola, skovajsa*, Boor – *Botko*, Vrábel – *Čvrlik* (matka ho mala za slobodna), Skovajsa – *Milan Skovaní* /K + CHⁿ = <P>/, Skovajsa – *Skovaní Lesák* /CHⁿ = <P> + CH²/. Tvorenie prezývok z priezvisk je najpriezračnejšie. Na základe uvedenia si lexikálneho významu priezvisk vznikli zmenou antropobázy prezývky *Kiselí, Čvrlik, Skoč do pola, skovajsa*. Pri tvorbe prezývky *Lobodjenka* zohralo úlohu prehodenie hlások v priezvisku (bo-le-do → lo-bo-d-(jenka)), k zmenenej antropobáze sa pridal antropoformant *-ienka/-jenka*. Ďalšie prezývky vznikli z úradných priezvisk „odseknutím“ koncovej časti antropolexémy, ku ktorej sa pridávali antropoformanty *-áčik, -lík, -ošák, -ino, -tko, -ní*: *Cibulka – Cibul-áčik*, *Roháček – Roh-lík*, *Galandák – Gal-ošák*, *Šulák – Šul-ino*, *Boor – Bo-tko*, *Skovajsa – Skova-ní*.

V individuálnych charakteristikách badať viaceré nárečové prvky: neprítomnosť dvojhlásky *ia*, neprítomnosť *ä* (*Malár* miesto spis. *Maliar*, *Masár* miesto spis. *Mäsiar*), tvrdé *n* miesto *ň* (*Lesník, Hájnik*), *l* miesto *ľ* (*Ludožrút*), výslovnosť *Indiján* miesto *Indián*, nárečové lexémy *Jáger, Jagár* (pôvodne z nemčiny), živé meno *Ickaj* pravdepodobne z nárečového *ic* (chod') → *ickaj* → *Ickaj*. V individuálnych charakteristikách sú prítomné bohemizmy (*Koblich, Koblížek, Rohlík*) (Živé meno *Rohlík* s nespisovnou antropolexémou (miesto rožok) je aj pod vplyvom východzieho priezviska (*Roh-áček* → *Roh-lík*)), talianske slovo *Don*, archaizmus *Richtár*, tabuové *Trtko*, sú tu použité vlastné mená iných osôb (*Jánošík, Fantomas*), etnonymum *Apač*. Individuálne charakteristiky obsahujú aj antropolexémy obyvateľských mien (môžu to byť aj prezývkové obyvateľské mená): *Cicerák* (Čachtičan), *Súčan*, *Zavažan*, aj *Parížan* (kde nejde o vyjadrenie pôvodu a bydliska).

Funkčné členy individuálna charakteristika sú väčšinou v nominatíve singuláru mužského rodu, dve rovnaké antropolexémy sú v genitíve singuláru mužského rodu (*Trtka*), funkčný člen individuálna charakteristika podľa pôvodu a bydliska môže byť častejšie v genitíve singuláru (z *Dolini*, z *Hlavini*, spot *Ježovej*, z *Nárca*). Vo väčšine prípadov sú FČ MD menami domu, ktoré vychádzajú z vyjadrenia bydliska podľa polohy, v samotných živých osobných menách je iná predložka ako v samotnom mene domu.

V troch modeloch a štyroch živých menách je funkčný člen meno domu, ktoré nemá antropobázu zhodnú s antropobázou rodinného mena, ani priezviska pomenovaného, neobsahuje ani vyjadrenie bydliska podľa polohy. Antropobáza tohto mena domu pochádza z priezviska, rodinného mena, možno i charakteristiky predchádzajúcich majiteľov či obyvateľov domu, resp. skupiny domov.

4.1. Apelatívny člen

Zaznamenali sme rovnako apelatívne členy s označením príbuzenského vzťahu (*sin, vnuk, brat*), ako aj apelatívne členy s označením generačného zaradenia (*starí*

a *mladí*), titulu a oslovením (staršej) osoby (*ujco*). Apelatívne FČ vyjadrujúce príbuzenský vzťah sú k apelatívnym FČ označujúcim oslovenie osoby a generačné zaradenie sú v pomere 3 : (1 + 9). Apelatívne členy, ktoré označujú generačné zaradenie alebo sú oslovením osoby, tvoria 76,9 % apelatívnych členov v triede ženatých v Topoleckej. Najviac sa v živých menách objavujú apelatíva *mladí* a *starí*. Využitie funkčných členov v živých osobných menách

Najviac sa v Topoleckej v živých menách ženatých používajú individuálne charakteristiky (39,4 %), nasledujú rodné meno (26,3 %), priezvisko (14,4 %), rodinné meno (10,3 %). Apelatívny člen (4 %) a meno domu (5,6 %) sú využité najmenej.

Záver

V pomerne rozmanitom živom antroponymickom systéme ženatých mužov v osade Topolecká, ktorá je časťou Starej Turej, dominujú individuálne charakteristiky podľa vlastností. Živé mená tejto triedy sa vyznačujú predovšetkým využívaním individuálnych charakteristík. Druhým najfrekvencovanejším modelom sú tu individuálne charakteristiky podľa zamestnania a záľub, štvrtým charakteristiky s inou a nejasnou motiváciou a piatym prezývky, ktoré vychádzajú z priezviska. I keď individuálne charakteristiky podľa vlastností tvoria najfrekvencovanejší model tiež v triede ženatých mužov v Papradi, živé mená tohto modelu v Papradi predstavujú 4,79 % a v Topoleckej až 12,95 %. Niektoré prezývky sa začínajú prehodnocovať na rodinné mená. Pre Topoleckú nie je príznačné využívanie starých rodinných mien (ako je to v Papradi), používané rodinné mená sú väčšinou novšieho pôvodu, pochádzajú z individuálnych prezývok a ich motivácia je známa. Podobná situácia je v živom pomenovaní v Topoleckej i v triede slobodných.

Výsledky z výskumu predkladané v tejto štúdii sa takmer zhodujú s výsledkami z terénneho výskumu z roku 2000. Rozdiely v pomenovaní sa môžu začať objavovať až pri väčšom časovom odstupe. Potom budeme môcť lepšie sledovať dynamiku v živých menách. Živé pomenovanie u mužov v Topoleckej determinovali predovšetkým charakter osídlenia a skutočnosť, že v obci sa nachádza pohostinstvo, kde sa stretáva mužská časť obyvateľstva, k vytváraniu individuálnych prezývok výrazne prispeli existencia lesného závodu a poľnohospodárskeho družstva. Na formu živých mien vplyva miestne nárečie, dôležitým faktorom pri živých menách je teda územie, kde sa používajú.

Literatúra

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996. 250 s.

BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2008. 77 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé osobné mená na strednom Slovensku (1. diel). Designácia osobného mena. Bratislava: SPN 1978. 413 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé osobné mená na strednom Slovensku (2. diel). Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 647 s.

KAZÍK, Miroslav: Živé mená v staroturianskej kopaničiarskej osade Topolecká.

In: Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 6. – 7. septembra 2002). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, VEDA, vydavateľstvo SAV 2003, s. 101 – 111.

VALENTOVÁ, Iveta: Živé osobné mená v Hornonitrianskej oblasti. Jazykovedné štúdie 27. Bratislava: Veda, 2009. 254 s.

PaedDr. Miroslav Kazík

Vrchná 583/1, 922 21 Moravany nad Váhom

mirokaz@post.sk

Mária Beláková

DIDAKTIKA VLASTNÉHO MENA (ZÁKLADNÉ VÝCHODISKÁ A ASPEKTY)

BELÁKOVÁ, M.: The Main Bases and Aspects of the Proper Nouns in the Teaching. Slovenská reč, 2010, Vol. 75, No. 4 – 5, pp. 343 – 346. (Bratislava)

The study says about the teaching of proper nouns in Slovakia, especially about a tendency to integrate a pedagogy within an onomastics. We use a term “the didactics of proper noun.” The paper thus deals with the teaching processes itself as well as with its methods, basic contents etc.

„Je nesporné, že onomastika dáva učiteľovi na každom stupni školského vzdelávania dostatok vecných a estetických impulzov na prehlbovanie vedomostí žiakov o diachrónnom a synchrónnom systéme jazyka a jeho diferencovanej rečovej realizácii, na hľadanie jeho hodnoty v medzipredmetových vzťahoch. Môže to byť príhodná chvíľa, aby sa onomastika a škola ešte výraznejšie a zmysluplne usúvzťažnili.“ Naozaj prišiel čas, keď výpoveď Františka Ruščáka v úvode zborníka z 12. onomastickej konferencie a 6. seminára „Onomastika a škola“ dostáva reálnu podobu. Snahy implementovať vlastné meno do vyučovania materinského jazyka, ktoré badať v desiatke seminárov venovaných tejto téme, dostávajú materiálnu podobu. Intenzívnejšie než v minulosti sa začína rozvíjať veda, ktorú nazývame didaktikou vlastného mena. Rovnakým termínom ju označuje aj nemecký didaktik a onomastik Gerhard Koss či Frank Rainer. W. Mirosławska, poľská onomastička, nazýva vyučovanie vlastného mena onomastickou edukáciou. Mohli by sme sa prikloniť aj k termínu teória vyučovania vlastného mena, či teória a prax vyučovania vlastného mena. V našich podmienkach však považujeme za najvhodnejší termín didaktika vlastného mena, pretože je významovo priezračný a jednoznačný.

V príspevku chceme poukázať na daktoré teoretické východiská formujúcej sa didaktiky vlastného mena. Keďže didaktika proprií nie je ešte dostatočne prepracovaná, niektoré postrehy budú pôsobiť azda nekomplexne a nedoriešene.

Didaktika vlastného mena je hraničnou disciplínou zameranou na konkrétnu oblasť lingvodidaktiky. Vychádza z prepracovanej teórie proprií (vedecký základ) a poznatkov pedagogicko-didaktických disciplín. Spája sa v nej teda didaktická transformácia odborných poznatkov s aplikáciou v praxi. Vyučovanie vlastných mien sa pritom dotýka všetkých troch zložiek materinského jazyka a všetkých jazykových rovín. Svojím charakterom však presahuje hranice jedného predmetu a vystupuje ako podnet pre medzipredmetové vyučovanie s možnosťou integrácie. Problematiku vlastného mena môžeme využiť pri vyučovaní dejepisu, najmä pri témach dotýkajúcich sa osvojovania si kultúrnych hodnôt, vývinu miest a ich názvov, spôso-

bu osídľovania území a ich nominácie, pomenúvania osôb typu *Mojmír*, *Braslav* a iných. Úzko sa s témou vlastných mien spája vyučovací predmet prvouka, zeme-pis, biológia. Spomenuli sme len niektoré predmety, ale pri snahe pedagóga možno využiť vlastné mená v každom z nich.

Predmet slovenský jazyk (resp. každý materinský jazyk) a literatúra svojim ko-munikačným zameraním poskytuje neobmedzený tematický priestor, do ktorého možno poľahky včleniť tému vlastného mena. Možno ju aplikovať vo všetkých ro-vinách jazykového systému, napr. v lexikológii pri téme obohacovania slovnéj záso-by, vysvetľovania jej dynamiky (napr. tvorenie terénnych názvov), slovotvornej mo-tivácie, spôsobu pomenúvania objektov v minulosti a dnes z hľadiska slovotvorných formantov (resp. topoformantov) a iných. Pri vyučovaní fonetickej roviny sa vlastné mená vyučujú v rámci ortografie, avšak vhodne poslúžia napríklad vo vyšších roční-koch na oboznamovanie s cudzou slovnou zásobou (cudzí osobné mená a ich vý-slovnosť či pravopis, preberanie cudzích mien v minulosti a súčasnosti). Pri cudzích menách osôb pôsobia ako silný motivačný faktor, pretože žiaci na druhom stupni si vyhľadávajú rôzne vzory a idoly svetového mena. Pomenúvanie týchto celebrit a výslovnosť ich mena nie je v povedomí širokej verejnosti vždy jednoznačná. Vzni-ká priestor pre konfrontáciu vlastných názorov a tiež možno prejsť ku gramatickej časti dotýkajúcej sa napríklad sufixu -ová. Rovnako by sme mohli postupovať pri všetkých jazykových rovinách, avšak nie je to zameraním nášho príspevku.

Didaktika vlastného mena skúma vyučovanie proprií z obsahovej a procesuál-nej stránky. Obsahom sa stáva vlastné meno ako nositeľ špecifických vlastností a je-ho didaktická transformácia, resp. modifikácia. V školskej praxi je často vnímané ako „prvok označujúci jednotlivinu, jedinečnosť objektu“. Nesprávne vnímanie pro-prií v školskej zjednodušenej modifikácii sa odráža v jednostrannom uprednostňo-vaní ich ortografickej stránky. Obsahová náplň tohto vyučovania by mala podľa nášho názoru pozostávať z vymedzenia pojmu vlastného mena, oboznámenia s jeho fungovaním v spoločnosti (identifikačná a diferenciacná úloha, lokalizačný príznak), procesom motivácie a motivačných faktorov.

Procesuálna stránka didaktiky vlastného mena pozostáva z plánovania, organi-zácie a kontroly dosiahnutých výsledkov. Plánovanie vychádza zo súčasného dvoj-stupňového vzdelávacieho modelu (Štátny vzdelávací program a školské vzdeláva-cie programy), ktorý školám umožňuje úpravu obsahovej stránky vyučovania (30%).

Výber učebného obsahu neodmysliteľne súvisí s využitím metód, foriem a prostriedkov. Pri otázke vyučovania proprií sa musíme rovnako oprieť o metódy onomastické, ako aj didaktické. Z onomastiky je nesmiernie prítiažlivou heuristická metóda. Žiaci si môžu pritom zvoliť priamu či nepriamu heuristiku, o ktorých bližšie píše M. Majtán v publikácii *Metodika výskumu vlastných mien* (1975). Heuristické

metódy je vhodné dopĺňať štúdiom kartografických materiálov (oblasť geografie), rozličných monografií alebo rukopisov. Pri uplatňovaní odlišných metód vo vyučovaní však nesmieme zabúdať na ich syntézu. Pri terénnom výskume chotárnych názvov žiaci pracujú aj s neštruktúrovaným pozorovaním (krátkodobým alebo dlhodobým podľa charakteru práce), interview, analýzou materiálov a mnohými inými. Všetky tieto aktivity by sme mohli zastrešiť modernými pojmami projektové alebo problémové vyučovanie. V obidvoch postupoch a koncepciách ide o integráciu zložík a komplexnosť osvojovaného učebného javu, preto vlastné meno poskytuje pravý priestor pre túto realizáciu. Ku komplexnosti prispieva aj vzájomné prestupovanie sa onomastiky a didaktiky, ktoré sme mohli sledovať aj na medzinárodnej didaktickej konferencii v Ružomberku v septembri tohto roku. V pléne odznali viaceré príspevky zamerané na tému vlastného mena vo vyučovaní, napr. M. Kazík (Vyučovanie vlastných mien), J. Krško (Vlastné meno pohľadom učiteľa a (možno aj) žiaka, J. Šindelárová (Onomastika v pregraduálnej príprave učiteľov – slavistov), M. Beláková (Miesto onomastiky vo vyučovaní, s praktickým návrhom na usporiadanie tzv. onomastického večera).

Pri metódach možno spomenúť aj metódy z oblasti psychológie (menný asociogram, pojmová mapa, zhľukovanie), sociológie (sociometria), manažmentu (metódy súvisiace s budovaním kľúčových kompetencií), etnografie a podobne.

Celý výchovno-vzdelávací proces, a teda aj vyučovanie vlastných mien, smeruje k rozvíjaniu tzv. kľúčových kompetencií. Základné didaktické dokumenty, akými je Štátny vzdelávací program (www.statpedu.sk) charakterizuje kompetencie ako „súhrn vedomostí, zručností, postojov a hodnôt, ktoré umožňujú osobe konať.“ Didaktika vlastného mena spĺňa všetky tieto kritériá. Vlastné meno vo vyučovaní je zdrojom vedomostí, informácií. Pri jeho osvojení si žiak rozvíja množstvo zručností, napr. zručnosť verejnej prezentácie (metóda rozprávania o vlastnej rodine, o obci, blízkom okolí, o miestach, ktoré navštívil, m. vypracovania rodostromu a iné.), pamäťové zručnosti, komunikačné (najmä pri terénnom výskume), interpretačné (typické skôr pre literárnu výchovu, avšak vzhľadom na motiváciu vlastného mena ich možno uplatniť aj v jazykovej zložke), vyhľadávania informácií z rôznych zdrojov atď.

Úlohou didaktiky vlastného mena je formovanie nielen kognitívnych, inštrumentálnych či komunikačných, ale aj formatívnych schopností. Komunikačná funkcia je daná priamo v jeho podstate, pretože proprium vzniká ako výsledok komunikačných potrieb spoločnosti. R. Šrámek hovorí o tejto potrebe ako o štvrtom základnom znaku vlastných mien. Kognitívna úloha súvisí s osvojeným súborom vedomostí o vlastnom mene, ktoré by sa na úrovni základných škôl mali dotýkať len najzákladnejších poznatkov (charakteristika vlastného mena, jeho fungovanie, motivácia, gramatická a sémantická stránka). Inštrumentálna úloha didaktiky vlastného

mena súvisí s využitím metajazykových poznatkov v komunikačných situáciách. Nemenej dôležitou úlohou je formatívna, zacielená na vychovávanie žiaka ako celistvej osobnosti. Tento holistický prístup je príznačný pre najmodernejšie vnímanie vyučovania. Formácia v prípade vlastného mena je špecifická najmä vo svojom zameraní sa na mikroregión, pestovanie lokálpatriotizmu, národného povedomia a hrdosti. Vyučovaním sa má zo žiaka stať komplexná osobnosť, schopná reagovať v rozličných životných situáciách, osobnosť s ustálenými hodnotami či vyformovanými postojmi. Vlastné meno pôsobí tiež ako komplex, preto je ideálnym prostriedkom pre splňanie stanovených cieľov. O rozvíjaní postojov a hodnôt v súvislosti s vlastným menom vo vyučovaní sa azda ani netreba zmieňovať. Zohráva formatívnu úlohu už v rodinnom prostredí.

V predloženom príspevku sme ani zďaleka nevyčerпали všetky jeho možnosti, ale vzhľadom na jeho rozsah to nie je možné. Chceli sme upriamiť pozornosť na nové rozmery proprii v didaktike vlastného mena a niektoré základné aspekty s nimi spojené.

Literatúra

- BLICHA, Michal – MAJTÁN, Milan: Metodika výskumu vlastných mien. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach 1975. 104 s.
- RUŠČÁK, František: Na úvod. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Zost. M. Majtán a F. Ruščák. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV Bratislava 1996, s. 8.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Znovu o komunikačnú funkciu vlastných jmen. In: Vlastné meno v komunikácii. Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie v Bratislave 6. – 7. septembra 2002. Zost. M. Majtán a P. Žigo. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, VEDA 2003, s. 19 – 23.

Paedr. Mária Beláková, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity

Priemyselná 4, 918 43 Trnava